This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Књига
матице српске
Бр 14415

DR
314.5
.S4
S88
v. 2

B 842,000

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

БРОЈ 14 и 15

ВИЗАНТИЈА И СРБИ

КЊИГА ДРУГА

НАПИСАО

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1906.

Досад су изашле ове

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

бр. 1. Живот *дра Јов. Суботића* (Автобиографија). Први део: Идила. 1901. Стр. X. + 158. на 8-ни.

бр. 2. *Др. Ђ. Дера.* Аграрни покрети у старом Риму, с особитим обзиром на данашње наше пољопривредне прилике. 1901. Стр. 202. на 8-ни.

бр. 3. *Чеда Мијатовић.* Цариградске слике и прилике, путописне црте. (са 5 слика) 1901. Стр. 254 на 16-ни.

бр. 4. *Др. Теодор Мандић.* Успомене из нашег црквено-народног живота. III. од 1867—1876. I. део. 1902. Стр. 171. на 8-ни.

бр. 5. Живот *дра Ј. Суботића.* (Автобиографија). Други део: Пролеће. 1902. Стр. VI. + 179. на 8-ни.

бр. 6. *Бранислав Ђ. Нушић.* Косово. Опис земље и народа. Издање са сликама. I. свеска. 1902. Стр. 180. на 8-ни.

бр. 7. и 8. *Ст. Станојевић.* Византија и Срби. Књига прва 1903. Стр. V + 242. на 8-ни.

бр. 9. *Бранислав Ђ. Нушић.* Косово. Опис земље и народа. Издање са сликама II. свеска 1903. Стр. 116. на 8-ни.

бр. 10. *Иво Ћипико.* За крухом. 1904. Стр. 291. на 16-ни.

бр. 11. и 12. *Јован Радоњић.* Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV. века. 1905. Стр. IV + 299. на 8-ни.

бр. 13. Живот *дра Јована Суботића* (Автобиографија). Трећи део: Лето. 1905. Стр. V + 226. на 8-ни.

бр. 16. *Драгутин Ј. Илић.* Саул. Трагедија 1906. Стр. 159. на 16-ни.

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Број 14 и 15

ВИЗАНТИЈА И СРБИ

КЊИГА ДРУГА:

КОЛОНИЗАЦИЈА СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

написао

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1906.

КОЛОНИЗАЦИЈА СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

написао
СТ. СТАНОЈЕВИЋ

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1906.

DR
314.5
.S4
S35
1.2

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА
У НОВОМ САДУ.

†

СТЕВАНУ СРЕМЦУ

ПОСВЕЋУЈЕ

Писац

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ

СТРАНА

I

Насељавање Словена на Балканском Полуострву . . . . . 1—65

I

Буна против Маврикија и долазак Фокин на престо. — Значај те промене на престолу. — Мало извора за VII и VIII век. — Промене у целој Европи а особито на Балкану. — Фокина влада и опозиција његовом режиму. — Пренос државног центра у Малу Азију и значај тога факта за историју Балканског Полуострва. — Рат са Перзијом и односи према Аварима. — Рђаво стање у Византији. — Завера против Фоке. — Ираклије осваја престо. — Карактеристика Ираклијева. — Положај Византије. — Нов програм рада. — Перзиска освајања. — Авари и Словени освајају Далмацију. — Критичан положај Империје . . . . . 1—13

II

Солун у VII веку. — Нападај Аварских Словена на Солун 586 год. — Нападаји на Солун 609 и 614—5 год. — Нападај слободних Словена 617 год. — Словени траже помоћ од Авара. — Нападај словенско-аварски 619 год. — Нападаји Авара на Тракију. — Устанци у Италији. — Ираклије се спрема на рат против Перзије. — Преговори с Аварима. — Састанак Ираклијев са хаганом. — Продирање Перзијанаца. — Преговори и мир с Аварима. — Словенски нападај на Крит. — Авар-

II

СТРАНА

ско-перзиски савез за нападај на Цариград. — Нападај Авара, Словена и Перзијанаца на Цариград 626 год. — Учешће Словена у том нападају . 14—27

III

Последице аварског неуспеха под Цариградом 626 год. — Слабљење аварске државе; узроци. — Устанак Словена. — Самова држава. — Сукоб Самов са Францима. — Грађански рат у аварској држави; побеђени Бугари селе у Франачку, па у Италију. — Нападај Словена на Тирингију. — Бугари у Добручи устају на Аваре и оснивају под Кувратом самосталну државу . . . . . 28—34

IV

Победа Ираклијева над Перзијанцима. — Последице те победе. — Опасност по Балканске Словене. — Покрет међу Сараценима. — Борба Хришћанства и Ислама. — Положај и стање у Византији. — Сарацени освајају Перзију. — Први Сукоби Сарацена са Византијом. — Сарацени освајају византиске провинције у Азији и Африци. — Положај Византије при крају владе Ираклијеве. — Кретање Словена према западу. — Положај Словена на Балканском Полуострву. — Словенска ратовања у Франачкој и у Италији. — Константин III. — Сараценска освајања. — Поход Константинов на Словене у Славинији 649 год. — Први помен Срба на Балканском Полуострву. — Аварска и Словенска ратовања у Фријаулу. — Смрт Самова . 34—43

V

Нападаји Сарацена. — Сарацени употребљавају Словене против Византије. — Борба за папску превласт и за еманципацију Италије од Истока. — Авари насељавају заробљене Византинце у Срему. — Генерација мелеза. — Мелези под Кувером остављају аварску државу и продиру према Солуну. — Кувер у договору са Византијом остаје на Керамезиском Пољу; једно словенско племе даје му храну. — Кувера остављају његови. — Куверов план да освоји Солун. — Мавар и његов рад у Солуну. — Долазак адмирала Сисинија. — Мавров план откривен. — Промена на престолу у Визан-

СТРАНА

тији. — Нападаји Сарацена на Цариград. — Мир између Сарацена и Византије утврђен на 30 година. — Утицај тога мира, особито на Аваре. — — Погрешна политика Константина III према Аварима и другим варварима у тај мах. — Могућност правдања такве политике. — Долазак Бугара . 44—52

VI

Долазак Бугара. — Значај доласка Бугара. — Организација бугарске државе. — Карактеристика српске и бугарске историје. — Историја Бугара у V и VI веку. — Куврат и његови синови. — Долазак Бугара под Аспарухом на Балканско Полуострво. — Први сукоб Бугара са Византијом. — Однос Бугара према Словенима које су на Балкану затекли. — Мир између Бугара и Византије. — Византија признаје бугарску државу . . . 52—57

VII

Јустинијан II. — Мир са Сараценима. — Жртвовање Мардаита. — Рат са Бугарима и Маћедонским Словенима. — Јустинијан пресељава Словене у Малу Азију. — Словени прелазе Сараценима. — Сарацени пресељавају Словене на Кипар, а Јустинијан у Никомидију. — Незадовољство у Византији са Јустинијаном и његовом владом. — Јустинијан збачен и прогнан. — Леонтије. — Тиберије III. — Јустинијан ради да се врати. — Помоћу Бугара се враћа и осваја Цариград. — Уговор између Јустинијана и Бугара. — Борба Словена у Фријаулу. — Јустинијан удара на Бугаре. — Сарацени нападају. — Јустинијан се свети својим непријатељима на Херзону. — Јустинијан збачен и погубљен. — Филипик. — Анастасије II. — Рад Анастасија II на одбрани Империје. — Теодосије III. — Уговор са Бугарима . . . . . 57—65

II

Стварање услова за образовање првих словенских држава на Балкану . . . 66—108

I

Положај Византије. — Византиски ђенералштабни официри у Малој Азији. — Лав III. — Долазак на престо. — Сарацени се спремају на Цариград. —

IV

СТРАНА

Стање у Византији. — Карактеристика Лава III. — Његов програм. — Завршетак стварања Византиске Империје. — Опсада Цариграда 716—717 год. — Устанак у Сицилији. — Стање у Византији после опсаде Цариграда. — Словени се шире. — Буна Анастасија II. — Нападаји Словена на Фријаул и Баварску. — Поновни нападаји Сарацена на Византију . . . . . 66—73

II

Борба око икона. — Почетак и мотиви те борбе. — Први Лавов едикт против обожавања икона 726 год. — Опозиција и устанци. — Лав одузима западну половину Балканског Полуострва папској власти и подлаже је Цариградској Патријаршији. — Константин V Копроним. — Устанак Артавазда. — Константин V према иконама. — Византиска историјографија према Константину V. — Карактеристика Константина V. — Рад на јачању јелинизма. — Програм Константинова рада. — Словенска четовања у Фријаулу и у Баварској. — Нападај Авара на Панонске Словене. — Словени траже помоћ од Бавараца. — Први хришћански владаоци код Словена . . . . . 73—7

III

Престанак византиске власти у Италији. — Византија не ради ништа за Италију. — Положај Италије. — Франачка Држава. — Франачко-папски савез. — Опасност по Византију од тога савеза. — Византија без успеха покушава да ослаби или осујети тај савез . . . . . 79—8

IV

Сабор против икона 754 год. — Куга у Византији. — Значај те куге за ширење Словена. — Словени код Сарацена. — Први сукоб Константанов са Бугарима. — Константинов поход на Маћедонске Словене. — Други рат Константинов са Бугарима. — Грађански рат у Бугарској. — Битка код Анхиала. — Превратт у Бугарској. — Мир са Византијом. — Нови походи Константинови на Бугарску. — Грађански ратови међу Панонским Слове-

СТРАНА

нима. — Словени гусаре по мору. — Последњи Константинови ратови са Бугарима . . . 83—89

V

Пропаст лангобардске државе. — Значај тога догађаја за Византију. — Положај Византије. — Лав IV. — Бугарски владалац Телериг крштен у Цариграду. — Јакобите насељене у Тракији. — Лавова црквена политика. — Карло Велики према Византији. — Први сукоб између Карла Великог и Византије. — Карактеристика и рад Иринин. — Њен однос према Карлу Великом. — Словени се прилагођавају новим приликама. — Првуд. — Нападаји словенских племена на Солун. — Један Словенин конструисао машину за бацање. — Поход на Струмичке Словене. — Поход на Словене у Јелади. — Иринина црквена политика. — Сукоб између Франака и Византије. — Византинци потучени. — Бугари упадају у Тракију. — Сукоб између Константина и Ирине. — Константин несретно ратује. — Ирина збацила Константина . 89—97

VI

Пропаст аварске државе. — Значај тога догађаја за Балканске Словене. — Односи Балканских Словена према Аварима. — Франачка држава. — Слабљење аварске државе. — Сукоб између Франака и Авара. — Авари помажу Тасила војводу баварског. — Ратови Карла Великог са Аварима. — Први рат 790 год. — Анархија у аварској држави. — Грађански ратови међу Аварима. — Један аварски великаш хоће да се подложи Карлу и да прими хришћанство. — Франачка војска под вођством једнога Словенина упада из Фријаула у Панонију. — Франачка војска осваја први пут Хринг. — Одсудан рат између Франака и Авара 796 год. — Прилике у аварској држави. — Пипинов поход на Аваре. — Рад на ширењу хришћанства код Авара. — Устанак Словена у Панонији против Франака 797 год. — Аварски устанци. — Карло Велики уређује војничке крајине на северу Балканског Полуострва. — Положај Српскога Народа после пропасти аварске државе . . . . . 97—108

СТРАНА

III

Прилике у Византији и на Балканском Полуострву за време продирања и насељавања Словена . . . . . 109—148

1

Византија за време словенског продирања и насељавања. — Римска Империја и Исток. — Формирање Истока у засебну државу. — Положај Источне и Западне Империје и њихов међусобни однос. — Положај и задатци Византије после пропасти Источне Римске Империје. — Византиска политика и римске традиције. — Доба и режим Јустинијанов. — Пропуштање момента да се Балкан осигура. — Погрешна политика Јустинијанова. — Византија и формирање варварских држава и снажење варварских племена. — Политика наследника Јустинијанових. — Формирање Бугарске Државе. — Римске традиције. — Губљење везе са прошлошћу. — Постанак Византије . . . . . 109—119

II

Положај Византије у VI, VII и VIII веку. — Борба и ратови у то доба. — Како су се у то доба трошили и малаксавали људи. — Рад појединих владалаца да побољшају прилике и да помогну поданицима. — Разан рад за даље и ближе провинције. — Покушаји да се Наредбама и Указима поправи стање у држави . . . . . 119—124

III

Византиско чиновништво. — Државне финансије. — Положај и стање народа у Византији. — Стање у појединим провинцијама. — Трговина. — Привреда. — Жилавост Византије; занављање, подмлађивање. — Положај сељака. — Друштво у Византији. — Недостатак моралног осећаја. — Византиски двор. — Дивљаштво отима маха. — Суровост и казне. — Страначке и религиозне борбе. — Елементарне непогоде, несреће и разни појави. — Утицај свега тога на људе. — Лаковерност и сујеверје. . 125—134

СТРАНА

IV

Састав византиске војске. — Разни варвари у византиској војсци. — Варвари у засебним одредима. — Изглед варварских војника. Њихова храброст. — Објективност византиских историка. — Непоузданост варвара. — Византиски официри. — Рђав ред и недисциплина. — Неслога и неспособност у врховној команди . . . . . 134—140

V

Неуредно издавање плате и закидање војника. — Религиозне борбе у војсци. — Антагонизам између војске и грађана. Византиска војска у VI, VII и VIII веку, у доба словенског продирања и насељавања на Балкану. — Борба грађана и градске милиције. — Успомена на римску државу и храброст предака. - Борба Византије у VI, VII и VIII веку . . . . . 141—148

IV

Словени и други варвари за време продирања и насељавања словенског на Балкану 149—195

I

Варвари и Римска Империја. — Двојни однос варвара према Империји. — Варвари у Византији. — Акција против домаћих варвара у Византији и у Западном Римском Царству. - Борба између варвара и национално-патриотске странке. — Победа национално-патриотске странке у Византији. — Сузбијање варвара из војске после VI века. — У византијској војсци превлађују домаћи елементи, особито повизантињени варвари. — Тежња варвара за еманципацијом од Византије и оснивање варварских држава . . . . . 149—154

II

Начин борбе са разним варварима. — Разне тактике и ратна лукавства. — Расправе о ратовању са разним народима и студирање тих расправа. — Тешкоћа ратовања са варварима. — Култура и живот варвара. — Традиције код варвара. — Дивљаштво, вероломство, грамзивост и богатство варвара. — Пре-

СТРАНА

комерно пиће алкохола. – Рђав утицај на варваре при прелазу у културу; дегенерација варвара. — Култура и врлине варвара. Добро поступање са сељацима. Верност и награђивање верности код варвара. — Понос својим племеном и државом. — Утицај промењивости судбине на варваре 154—161

III

Поглед варвара на Византију. — Византија импонује варварима; узроци. — Власт и право на земљу може дати само византиски император. – Тежња за еманципацијом од Византије и независношћу. — Варвари се сматрају као целина, која има заједничких интереса. – Везе и односи разних варварских племена међу собом. — Једни другима чине услуге. — Продирање културних елемената код варвара . . . . . 161—164

IV

Авари и Аварски Словени. — Долазак Авара у Европу. — Живот Авара. — Број Авара и простор њихове државе. — Организација аварске државе. — Узроци слабости аварске државе. — Како су се Авари у Европи обогатили. — Дивљаштво Авара. — Њихова непријемчивост за културу. — Хришћанство код Авара. — Милосрђе Авара. — Напредак Авара у ратној вештини, особито у техници. — Неспособност њихова за борбу са уређеном војском. . . . . 165—168

V

Питање о времену словенског насељавања на Балканском Полуострву и разна мишљења о томе. — Питање о автохтонству Словена. — Разлози и докази за ту теорију. – У изворима за историју Балканскога Полуострва нема пре VI века несумњивог помена о Словенима. — У то доба помињу се први пут Словени на Дунаву. — Византија у VI веку држи још цело Балканско Полуострво у својој власти. — Византиска утврђења на Балканском Полуострву под Јустинијаном. — Рад наследника Јустинијанових на утврђивању и одбрани Балканског Полуострва. — Стање почетком VII века. — Посаде. – Византиска војска на Балканском Полу-

СТРАНА

острву. — Словенска и аварска освајања после 602 год. — Рад Јустина II, Тиберија и Маврикија. — Стање после смрти Маврикијеве. — Пљачкање Авара са Словенима и слободних Словена. — Словени се у VII веку насељавају у освојеним градовима и провинцијама. — Начин словенског освајања и насељавања. — Распоред насеља словенских племена. — Начин освајања и насељавања словенског у западним крајевима Балканског Полуострва 169—177

VI

Организација Балканских Словена. — Подела Балканских Словена на племена. — Племенски главари. — Начин и време словенског продирања и насељавања на Балканском Полуострву после 602 год. — Словени заузимају на Балкану покрајине и градове. — Значај Балканског Полуострва за Византију. — Прилике и стање на Балканском Полуострву. — Пустош. — Остатак старог становништва се повлачи у планине. — Византија за време словенског продирања и насељавања на Балканском Полуострву. — Словенско знање и мишљење о Византији. — Како су слободни а како Аварски Словени сматрали Византију и византиског императора. — Словени у византиској војсци. — Везе Византије са Словенима. Утицај Византије на Словене и Словена на Византију. Словенин цариградски патријарх . . . . . 177—183

VII

Однос Словена према Аварима. — Долазак Словена у Јужну Угарску и подпадање под Аваре. Устанак Аварских Словена 626 год. — Однос слободних Словена па доњем Дунаву према Аварима. — Поход Авара на слободне Словене на позив Византије 578 год. — Авари сматрају слободне Словене за своје поданике. - Везе Словена са другим варварима. — Разни варвари знају и говоре словенски. — Словени говоре разне језике . . . 184—189

VIII

Податци о животу Словена у доба њихова продирања и насељавања на Балканском Полуострву. — Главна занимања и станишта Словена у то доба. — Жи-

СТРАНА

вот Словена. – Борбе и ратови. — Византиски писци о Словенима. — Добре особине Словена. — Теорија о благости и питомости старих Словена. — Словени дивљи и крволочни. — Личне особине Балканских Словена. Начин борбе. — Словени према савременој ратној техници. Оружје. — Словени се брзо крећу и нападају изненада. — Начин словенског ратовања. — Словенска ратна лукавства. — Кара од кола. — Ватре у табору. — Ношење погинулих. – Међусобни односи словенских племена . . . . . 189—195

Примедбе 197—252

Најважнији извори за историју Балканских Словена у VII и VIII веку . . . . . 199—202

I Насељавање Словена на Балканском Полуострву 203 - 221

II Стварање услова за образовање првих словенских држава на Балкану . . . . . 222—232

III Прилике у Византији и на Балканском Полуострву за време продирања и насељевања Словена . 233—244

IV Словени и други варвари за време продирања и насељавања словенског на Балкану . . . 245—252

*

Важнија дела и расправе употребљене у I и II књизи Византије и Срба . . . . . XI—XVII

Важнија дела и расправе употребљене у I и II књизи

ВИЗАНТИЈЕ И СРБА

A)

Dr. Otto Adamek, Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Kaisers Mauricius I. 1890; II. 1891.

J. Chr. F. Baer, De literarum universitate Constantinopoli quinto p. Chr. n. saeculo condita. 1835.

Ugo Balzani, Le cronache italiane². 1901.

W. Barth. Kaiser Zeno. 1894.

Max Bauer, Das Geschlechtsleben in der deutschen Vergangenheit². 1902.

F. W. von Bissing, Geschichte Ägyptens im Umriss. 1904.

E. Boguslawski. Einführung in die Geschichte der Slaven. 1904.

Louis Brehier, La querelle des images. 1904.

E. W. Brooks, On the chronology of the conquest of Egypt by the Saracens (Byzant. Zeitschr. 4) 1895.

E. W. Brooks, On the date of the death of Constantine the son of Irene (Bizant. Zeitschr. 9) 1900.

René Cagnat. De municipalibus et provincialibus militiis in Imperio Romano. 1880.

H. Cons. La province romaine de Dalmatie. 1881.

Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VI siècle. 1901.

Ch. Diehl, Théodora impératrice de Byzance.

Ch. Diehl, Figure byzantines². 1906.

L. Duchesne, Les premiers temps de l Etat pontifical². 1904.

L. Duchesne. Eglises séparées². 1905.

A. Dufourcq, De Manichaeismo apud Latinos. 1900.

Dr. Ernst Dümmler, Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien (Sitzungsberichte Beцке Академије 20). 1856.

Johann Christian von Engel, Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer I. 1797; II, 1798.

J. Th. Fallmerayer, Geschichte der Halbinsel Morea I. 1830.

W. Fischer, Leo der Isaurier-konon? (Byzant. Zeitschr. 8.) 1899.

A. Gasquet, L' empire byzantin et la monarchie franque. 1888.

H. Gelzer, Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte (y K. Krumbacher, Gesch. der byzant. Lit.)

H. Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. 1900.

H. Gelzer, Geistliches und Weltliches aus dem Orient. 1901.

H. Gelzer, Pergamon unter Byzantinern und Osmanen. 1903.

E. Gerland, Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios (Byzant. Zeitschr. 4). 1895.

E. Gibbon, The history of the decline et fall of the roman empire V. 1904.

F. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter I. 1889.

Hartmann Grisar, Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter I. 1901.

Dr. Kurt Groh, Geschichte des oströmischen Kaisers Justin II. 1889.

A. Güldenpenning, Geschichte des Oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II. 1885.

Dr. K. Güterbock, Byzanz und Persien. 1906.

Gyomlay Gyula, Böles Leo taktikája. 1902.

L. M. Hartmann, Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien. 1889.

L. M. Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter I, 1900; II, 1. 1900; II, 2. 1903.

D. J. Hergenröther, Photius, Patriarch von Constantinopel I. 1867.

G. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches. 1883.

Constantin von Höfler, Abhandlungen aus dem Gebiete der Slavischen Geschichte IV (Sitzungsberichte Beцке Академије 97). 1880.

Dr. C. Hopf, Geschichte Griechenlands I. 1870.

Alfons Huber, Geschichte Osterreichs I. 1885.

H. Hubert, Observations sur la chronologie de Théophane et de quelques lettres des papes (Byzant. Zeitschrift 6). 1897.

P. Hunfalvy, Ethnographie von Ungarn. 1877.

V. Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen (Archiv für slav. Philologie 17). 1895.

Constantin Jos. Jireček. Geschichte der Bulgaren. 1876.

Dr. Constantin Jos. Jireček. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel. 1877.

C. J. Jireček. Cesty po Bulharsku. 1888.

C. J. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I (Denkschriften Бечке Академије XLVIII). 1901.

N. Jorga, Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen I. 1905.

J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern. 1877.

Karl Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur². 1897.

Vjekostav Klaić, Povjest Hrvata I. 1899.

B. A. Kleinklausz, L'empire Carolingien. 1902.

Dr. Fr. Kos, Iz zgodovine Jugoslovanov v šestem stoletju po Kr. (Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 8). 1898.

Gregor Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte². 1887.

H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig I 1905.

Dr. F. Krones, Handbuch der Geschichte Oesterreichs I. 1876.

H. Kropatscheck, De Gepidarum rebus. 1869.

Comes Geza Kuun, Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima I, II. 1898.

J. Laurent. Sur la date des Eglises St. Demetrius et Ste Sophie à Thessalonique (Byz. Zeitschrift 4). 1895.

Ch. Lécrivain, De agris publicis imperatoriisque. 1887.

André Lefèvre, Germains et Slaves. 1903.

E. Lentz, Das Verhältnis Venedigs zu Byzanz nach dem Fall des Exarchats bis zum Ausgang des neunten Jahrhunderts I. 1891.

Dr. B. M. Lersch, Geschichte der Volksseuchen. 1896.

Dr. H. Lieberich, Studien zu den Proömien in der griechischen und byzantinischen Geschichtsschreibung II. 1900.

Th. Lindner, Weltgeschichte seit der Völkerwanderung I. 1901.

A. Löhren, Beiträge zur Geschichte des gesandschaftlichen Verkehrs im Mittelalter I.

A. Lombard, Constantin V, empereur des Romains. 1902.

L' Abbé Marin, Les moines de Constantinople. 1897.

Dr. J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. 1898.

Dr. J. Marquart. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. 1903.

Th. Mommsen. Römische Geschichte V². 1894.

K. Müllenhoff. Deutsche Altertumskunde II. 1887.

Dr. A. Müller, Der Islam im Morgen- und Abendlande I. 1885.

K. J. Neumann. Der Römische Staat und die Allgemeine Kirche bis auf Diokletian I. 1890.

C. Neumann. Byzantinische Kultur und Renessance. 1903.

L. Niederle. Slovanske Starožitnosti II. 1906.

L. Niederle. Ein Beitrag zur Geschichte der südslavischen Wanderungen (Archiv für slavische Philologie 25). 1903.

B. Niese. Grundriss der römischen Geschichte² (Müller, Handbuch). 1897.

N. Nodilo. Rimski svijet na domaku propasti i varvari. 1898.

N. Nodilo. Bizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana I. 1900.

N. Nodilo. Varvarstvo otima mah nad Vizantijom, do smrti cara Heraclija. 1905.

V. Oblak, Eine Bemerkung zur ältesten südslavischen Geschichte (Archiv für slav. Philologie 18). 1896.

A. Ostermann. Karl der Grosse und das byzantinische Reich. 1895.

J. Pargoire, Saint Théophane le Chronographe et ses rapports avec saint Théodore Studite. (Визант. Врем. 9). 1902.

J. Pargoire, L'église byzantine de 527 à 842. 1905.

Dr. F. Pastrnek. Dějiny Slovanských Apostolů. 1902.

E. Patzig. Leo Grammaticus und seine Sippe (Byz. Zeitschr. 3). 1894.

A. Pernice. L' imperatore Eraclio. 1905.

J. L. Pič. Über die Abstammung der Rumänen. 1880.

S Pétridès. Quel jour Constantin fils d' Irène, eut-il les yeue crevès? (Echos d' Orient 4). 1900/1.

O. Pniower. Slaven vor 527 (K. Müllenhoff. Deutsche Altertumskunde II. 1887.)

R. Pöhlmann, Grundriss der griechischen Geschichte² (v Müller. Handbuch) 1896.

W. M. Ramsay. The historical geography of Asia Minor. 1890.

Dr. B. Rappaport. Die Einfälle der Goten in das Römische Reich bis auf Constantin. 1899.

R. Röhricht, Geschichte der Kreuzzüge. 1889.

A. Rose. Kaiser Anastasius I. 1882.

Dr. G. A. Rose. Die byzantinische Kirchenpolitik unter Kaiser Anastasius I. 1888.

R. Rösler, Romänische Studien. 1871.

Robert Rösler, Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der untern Donau (Sitzungsberichte Венке Академије 73). 1873.

Dr. K. Roth, Geschichte des Byzantinischen Reiches (Sammlung Göschen 190). 1904.

Dr. Mathias Rypl, Die Beziehungen der Slaven und Avaren zum Oströmischen Reiche unter der Regierung des Kaisers Heraklius. 1888.

Parel Jos. Šafařik. Slovanské Starožitnosti (Sabrané Spisy II). 1863.

Karl Schenk. Kaiser Leon III. 1880.

K. Schenk, Kaiser Leons III Walten im Innern (Byzant. Zeitschrift 5). 1896.

H. Schiller, Geschichte der Römischen Kaiserzeit I, 1883; II, 1887.

Gustave Schlumberger. Les îles des princes. 1884.

L. Schmidt, Älteste Geschichte der Langobarden. 1884.

L. Schmidt. Geschichte der Wandalen. 1901.

Dr. Karl Schwartzlose. Der Bilderstreit. 1890.

Joh. Heinr. Schwicker. Geschichte des Temeser Banats. 1872.

Otto Seeck. Geschichte des Unterganges der antiken Welt I. 1897.

E. Schmsdorf. Die Germanen in den Balkanländern bis zum Auftreten der Goten. 1899.

Theodor Ritter von Stefanović-Vilovsky, Ursprung und Einwanderung der Serben und Bulgaren. 1890

M. Strauss. Beziehungen Karl des Grossen zum griechischen Reiche bis zum Sturz der Kaiserin Irene. 1877.

T. Tamm, Über den Ursprung der Rumänen. 1891.

C. Thomas. Theodor von Studion und sein Zeitalter. 1892.

G. Tiede, Quellenmässige Darstellung der Beziehungen Carl's des Grossen zu Ost-Rom. 1892.

W. Tomaschek, Die alten Thraker I. Übersicht der Stämme. (Sitzungsberichte Венке Академије CXXVIII). 1893.

W. Tomaschek. Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. 1882.

A. Tougard, La persécution iconoclast. 1891.

S. Vailhé. Saint André de Crète (Echos d' Orient 5). 1901/2.

W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter[7]. 1904.

A. D. Xénopol. Histoire des Roumains de la Dacie Trajane I. 1896.

K. Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme². 1904.

G. Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus. 1877.

B)

Н. М. Ашмаринъ, Болгары и Чуваши. 1902.

Ф. Брунъ, Черноморіе I. 1879.

Ѳ. Браунъ, Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній I (Сборникъ Руске Академије LXIV, 12). 1899.

А. А. Васильевъ, Византія и Арабы II. 1902.

А. А. Васильевъ, Славяне въ Греціи (Византискій Временникъ 5). 1898.

В. Г. Васильевскій, Авары, а не Русскіе, Ѳеодоръ, а не Георгій (Визант. Врем. 3). 1896.

В. Г. Васильевскій, Законодательство иконоборцевъ (Журналъ Мин. Нар. Просв. 199, X). 1878.

В. Г. Васильевскій, О синодальномъ спискѣ Еклоги императоровъ Лава и Константина и о двухъ спискахъ земледѣльческаго закона (Журналъ Мин. Нар. Просв. 201, I). 1879.

Н. Вулић и А. Премерштајн, Антички споменици у Србији (Споменик срп. Академије 38). 1900.

Н. Вулић, Данашња Србија под Римљанима (Просв. Гласник). 1901.

Μ. Γεδεών, Πατριαρχικαὶ πίνακες. 1884.

А. Гильфердингъ, Пис ма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. 1855.

М. С. Дриновъ, Заселеніе Балканскаго Полуострова Славянами. 1873.

В. Н. Златарски, Студии по българската история. 1903.

В. Н. Златарски, Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история. (Сборникъ буг. мин. 11). 1894.

Π. Καλλιγᾶς, Μελέται τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. 1894.

Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, Историја Српскога Народа I. 1893.

Ν. Ι. Κοκκώνης, Ἱστορία τῶν Βουλγάρων. 1877.

Юліанъ Кулаковскій, Къ исторіи готской епархіи въ Крыму въ VIII вѣкѣ (Журналъ Министерства Нар. Просв. 315). 1898.

Dr. G. Manojlović, Carigradski narod. 1904.

Dr. G. Manojlović, Jadransko primorje IX. stoljeća. 1902.

К. Николајевић, Критичка покушења у периоду од првих пет векова српске историје. Летопис М. С. 105 (1863); 106

(1863); 107 (1864); 108 (1864); 109 (1865); 110 (1866); 111 (1867); 112 (1871); 113 (1872).

Б. А. Панченко, О тайной исторіи Прокопія (Византійскій Временникъ 2). 1895.

Б. А. Панченко, Памятникъ Славянъ въ Виоиній VII вѣка (Извѣстия Русскаго Археолог. Института въ Константинополѣ 8). 1902.

Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους². 1887.

А. Л. Погодинъ, Изъ исторіи славянскихъ передвиженіи. 1901.

Ј. Радонић, Ко су Гети у хроници Комеса Марцелина². (Глас Српске Академије 50). 1901.

Н. Н. Смирновъ, Очеркъ культурной исторіи Южныхъ Славянъ I. 1900.

М. Соколовъ, Изъ древней исторій Болгаръ. 1879.

Ил. С. Срећковић, Историја Српскога Народа I. 1884.

Ст. Станоевичъ Гипотеза о славянскихъ заимствованныхъ. 1902.

Ѳ. Успенскій, Образованіе втораго болгарскаго царства. 1879.

Ι. Φορόπουλος, Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, αὐτοκράτειρα Ρωμαίων I. 1887.

Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Критиченъ прѣгледъ на вопроса за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище (Сборникъ 17 – 18, I). 1900.

I. НАСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ.

I

Буна против Маврићија и долазак Фокин на престо. — Значај те промене на престолу. — Мало извора за VII и VIII век. — Промене у целој Европи а особито на Балкану. — Фокина влада и опозиција његовом режиму. — Пренос државног центра у Малу Азију и значај тога факта за историју Балканског Полуострва. — Рат са Персијом и односи према Аварима. — Рђаво стање у Византији. — Завера против Фоке. — Ираклије осваја престо. — Карактеристика Ираклијева. — Положај Византије. — Нов програм рада. — Перзиска освајања. — Авари и Словени освајају Далмацију. — Критичан положај Империје.

Византиска војска, која је била, после мира са Персијом, сва концентрисана на северним балканским границама, на доњем Дунаву, у рату против Авара и Словена, била је незадовољна Маврићијем због његове претеране штедљивости, коју је особито војска осећала. То незадовољство повећано је још непрекидним врло напорним ратовањем на доњем Дунаву против Авара и Словена, па кад је, у јесен 602 год., Маврићије наредио, да византиска војска презими на левој обали доњега Дунава, она се побуни. Један храбар центурион, Фока, необразован, суров демагог буде проглашен за цара и пође на Цариград.*)

Цара Маврићија су мучиле зле слутње, он се сећао злих пророштава, која су му некада прорицана. Ипак се у овим важним и по њега опасним тренут-

*) В. Византија и Срби I, 216.

цима трудио да заведе јавно мњење и да престави као да нема никакве опасности. А уз Фоку је већ била пристала цела војска и он се већ приближавао Цариграду. Клир је такође био против Маврићија, а осим тога био је завађен и са демократском странком (Прасинима).

Када је Фока већ дошао до Цариграда, није већ више могло бити сумње, ко ће бити победилац а ко побеђени. Маврићије се и сам брзо уверио, да му је немогуће да се одржи и да нема на кога да се ослони или бар да нема тако јаког ослонца, да би могао организовати отпор, ма и са најмање наде на успех. Он је, кад је и сам увидео да се не може одржати, покушао да бегством спасе бар живот себи и својима, али и то му није пошло за руком: био је ухваћен и са целом породицом на грозан начин погубљен. Победила је дакле незадовољна војска, уз помоћ клира и демократске странке. Центурион Фока је постао император византиски (23 новембра 602 год).[1])

Смрћу Маврићијевом и доласком Фокиним на владу настаје нова епоха и у историји Византије и у историји Балканског Полуострва и у историји Јужних Словена; настаје доба иројских напора у борби за живот и опстанак, настаје доба када је стара култура у борби са варварима и варваством изгубила скоро и последње своје остатке, доба када је Империја имала само једну бригу и једну мисао: да сачува државу, која је у овој епоси бивала врло често на рубу пропасти и спадала у територији скоро на саму престоницу и околину Цариграда.

То је доба слабо познато, и оно мало извора, што их је било, који су описивали догађаје у том периоду, изгубљени су или су сачувани непотпуно и у доцнијим прерадама. И није то само у византиској историјографији и историји: у целој Европи и целом свету наступа у то доба борба старе културе са варварима и отпор старе цивилизације и старих традиција варварима и варварству. Стара култура и ци-

вилизација подлеже свуда и скоро сасвим, а варвари и варварство побеђује. У то доба престају и велика историјографска дела, која су причала историске догађаје и у Византији и на Западу.

Свуда наступа последњи слаби отпор старога света и старе културе варварству, отпор без изгледа и без наде на успех. И баш за то тако важно и занимљиво доба, доба велике борбе, јаких и снажних контраста, доба тако великих и значајних промена, доба када дефинитивно пропада читав један свет и читава једна култура, коју је тај свет створио и која је њиме владала две хиљаде година, — баш за то тако важно и занимљиво време историје нема скоро никаквих важнијих савремених извора у целој Европи.

Када после пуних двеста година, почетком IX века, обиље историских извора даје опет могућности да више шта сазнамо о догађајима и о стању држава и народа у то доба, ми онда тек видимо како су се велике и важне промене догодиле за то време и у то доба, промене, за које ми, за време њихова постајања, готово ништа нисмо сазнали, и о чијој историји ми тек по нешто назиремо из оно мало сачуваних извора и из познијег положаја и доцнијих прилика.[2])

У то доба извршене су важне промене и у покрајинама Балканског Полуострва. До тога времена, до смрти Мавриџијеве, Византија је држала још цело Балканско Полуострво и бранила је енергично целу северну границу његову. После доласка Фокина Балкан је остао незаштићен и Словени, и они који су били слободни и становали у то време на левој обали доњега Дунава, и они који су становали на средњем Дунаву под влашћу Авара, почели су од тога времена све више и све чешће да продиру на Балкан, да тамо пљачкају и освајају и да се тамо стално настањују.

Али о целом том продирању, освајању и сталном настањивању Словена на Балкану, није из савремених извора скоро ништа познато. Тек у доцније време сазнајемо ми већ свршен факт: Словени су се стално

настанили на Балкану и заузели су простране земље у покрајинама Балканскога Полуострва.[3])

*

Доласком Фокиним на владу почиње Византија нагло да опада и пропада. Режим, који се после смрти Мавријијеве зацарио у Византији, био је врло рђав у сваком погледу, а дошао је у врло незгодно и критично доба. Био је то режим основан на војничкој револуцији, а одржаван терором; требало је сви да приклоне главу и да трпе зле и превртљиве ћуди злог господара. Терор, неправда и насиље су се зацарили у Цариграду и у целој држави. И док су обест и самовоља узеле маха, непријатељи су са свих страна нагртали на Империју. Од постанка свога Византија није била у тако критичном положају. У то доба су, пише двеста година доцније један патриота византиски, Перзијанци споља, а Фока изнутра рушили Империју.

Али тај зао режим који је држави нанео самосрамоте и понижења, режим који је уздрмао из основе правне основне државне и који је војевао против својих поданика, — тај режим није био примљен ни сношен без отпора и без протеста. Још у првим годинама, па кроз цело време кратке (602—610 год.) али ужасне владавине Фокине, непрестано се помињу немири, устанци, завере и међусобне грађанске борбе, у којима су падале главе најодличнијих византиских грађана. Све је за цело то време стално врило и било у узбуђењу.

После смрти Мавријијеве, прича се у опису чуда Св. Димитрија Солунског, настали су немири на целом Истоку, у Киликији, у Азији, у Палестини и свуда около, све до Цариграда и у Цариграду. У међусобној борби грађани су нападали једни другима на куће, убијали, палили и пљачкали и познате и сроднике. Таки је раздор владао и у Илирику и у Солуну.

Овај кратак и снажан опис писца чуда Св. Димитрија потврђују податци и других извора. У год. 603 и 605 помињу се два устанка у Цариграду, а од тога времена помињу се стално устанци и завере у Цариграду, у Александрији, у Африци и у другим провинцијама Империје.

Фока је због свега тога још горе беснио; он је мучио, убијао и чинио је чуда и покоре. Страх од устанака и завера, а особито страх од Маврићијева сина Теодосија, за кога се, наравно без разлога, причало, да је још жив, гонио је Фоку да тамани све и да не преза ни од преваре ни од насиља ни од вероломства, само да упропасти све оне, који су били против њега и његова режима. А противника је било врло много, опозиција је расла свакога дана; многи су морали емигрирати, да би спасли свој живот, и ти емигранти су наравно свим силама радили на томе да сруше онај зли режим. Многи су од виђенијих и највиђенијих људи изгинули; тако су погубљени бивши главни команданти у борби против Словена и Авара, Петар и Коментиол, погубљен је мудри Елпидије и многи други.[4])

А док се тако радило у Цариграду и у Византији, непријатељи Империје ударали су са свих страна. У тој очајној и страшној борби сломијена је била за дуго време надмоћ Византије; на Балкану је управо сломијена за навек, јер су на незаштићене провинције Балканскога Полуострва продрла и настанила се тамо разна словенска племена; и ти крајеви, ни етнички ни политички, никада више нису могли доћи стално под власт и под утицај Византиске Империје. Стога је у то доба, због етничких и политичких промена на Балкану, тежиште Византије, које је до тога времена у многоме погледу било на Балканском Полуострву, пренето у Малу Азију.

Тамо је од тога доба центар државне моћи византиске, оданде црпе она од тога доба своју снагу, оданде јој је најважнија војска и језгро њене војне

силе, оданде већина знатнијих људи. Као природна последица тога факта, преноса државног центра у Малу Азију и регрутовања главног контингента војске и знатнијих људи из онамошњих крајева и провинција, јавља се занемаривање Балканскога Полуострва и напуштање северних балканских граница. Стога је од овога времена Балкан остао непоседнут и незаштићен и остављен сам себи. Аварима и Словенима био је сада отворен улаз на Балкан и они су сада могли много лакше и без отпора да продиру на Балкан и да се тамо стално насељавају.[5])

После смрти Мавријеве настали су врло тешки дани за целу Империју, а особито за балканске провинције. Чим је Фока дошао на престо перзиски цар Хозроје сматрао је за своју дужност, тако се бар он изговарао, да освети смрт Мавријеву, јер је сматрао Мавријија за свога пријатеља. Хозроје дакле узме смрт Мавријеву за повод рату и пође па Византију. Фоки није било тешко увидети, да Византији и њему с те стране прети у тај мах највећа опасност. Стога је он сасвим правилно сматрао, да је потребно да се против Перзије крене сва византиска војска. Како Византија у тај мах није располагала са доста војске, да би могла водити рат на две стране, то је Фока морао на сваки начин гледати да пошто пото дође до мира на Балкану, да би могао сву балканску војску кренути на перзиско бојиште. Јер и Авари су употребили прилику при промени на византиском престолу, па су, не марећи, можда и не знајући, да је промена изведена због тога, што војска није била заузета за рат на Балкану, а можда и знајући и имајући баш то на уму, — још год. 602 склопили мир са Францима и са Лангобардима, па су, у друштву са овима и са потчињеним Словенима, напали и опљачкали Истру, а наскоро после тога су, осигурани и од Франака и од Лангобарда, напали на Тракију и ачкали тамо.

Ипак рад Фокин на измирењу са непријатељима

државним на Балкану није морао наићи на врло велике тешкоће, јер се могло у преговорима врло згодно истаћи, да је Маврићије зато и изгубио престо и живот, што се био сувише ангажовао за рат против Словена на доњем Дунаву и против Авара. При преговорима Фокиних изасланика са Аварима и са Словенима на доњем Дунаву, ови су свакако морали водити рачуна о томе, да је на управу у Цариграду дошла странка, која је била противна рату са Аварима и Словенима и која је управо због тога питања и повела акцију против Маврићија, чији је главни програм био, да сузбије и онемогући државне непријатеље на северним границама балканским. О тој странци, њеним жељама и о факту да је она победила, морало се свакако водити рачуна.

Изгледа да се то и имало на уму и стога је одмах прво Фокино посланство код Авара имало успеха. Византија је склопила са Аварима мир, наравно под врло тешким условима: Византија је опет морала да повиси годишњи данак Аварима. Да ли је у опште штогод и шта је уговарано и уговорено у тај мах између Византије и слободних Словена на доњем Дунаву, то, на жалост, није познато.[6])

Осигурани на тај начин од стране Византије, Авари су могли 603 год. да узму учешћа у лангобардском рату у Италији. Они су, на молбу лангобардскога краља Агилулфа, послали му у помоћ један одред Словена, не марећи наравно ништа за то, што Агилулф у тај мах ратује и са Византинцима, са којима су Авари недавно склопили мир. Агилулф је са Словенима, које му је послао у помоћ аварски хаган, освојио Мантуу.

Мир Фокин са Аварима дао му је истина могућности да пребаци целу византиску војску са Балканскога Полуострва у Малу Азију против Перзијанаца, али ипак зато није у рату са Перзијом имао никаква успеха. С једне стране побуна и одметништво војсковође Нарзеса, с друге стране исцрпеност др-

жавна у сваком погледу, исцрпеност, која се у то доба јавља као природна последица прекомерног напрезања у свима правцима за владе Јустијанове и за владе Мавријеве у рату против Перзије, против Авара, Лангобарда и Словена, — нису дозвољавали Византији никакву озбиљнију акцију. Осим свега тога врење, незадовољство, грађанске борбе и устанци у самој држави, а уз све то још и неродице, глад и помор, који су у то доба гутали силне жртве, — све то скупа паралисало је и оно мало снаге, којом је још располагала Византија у то доба.

Византиска војска није дакле могла да се, с изгледом на успех, одупре Перзијанцима и они су не само некажњено пљачкали по Сирији, Мезопотамији, Палестини и Финикији, него су, сразмерно врло лако и брзо, освојили Картагину, Јерменску, Кападокију, Галатију, Пафлагонију и продрли су пљачкајући све до Халкедона, на домак Цариграду. Она мала и неорганизована, деморалисана и недисциплинисана војска, којом су располагали византиски команданти у тај мах, била је расута и разбијена.[7])

На послетку су зла и невоље превршиле сваку меру. Свуда је ухватила корена и сазрела мисао о рушењу омрзнутог режима, који је упропастио и народ и државу. Иницијативом Присковом, онога Приска што је пре десетак година онако славно побеђивао Аваре, склопи се завера против Фоке. У заверу је ушао и Ираклије, син команданта Африке. Он дође, према договору, са африканском флотом под Цариград, док је његов брат ишао са војском около сувим. Мисиром, Палестином и Малом Азијом.

Победити Фоку и оборити га, био је посао доста лак; он није имао готово никога да га брани, ни војске, ни својих присталица, бар не толико да би могао рачунати на успех, а Ираклије је водио собом доста војске. Демократску странку, која је била један од најглавнијих фактора при збацивању Мавријеву и која је можда највише помогла Фоки да

дође на престо, отуђио је Фока од себе, без разлога, због својих лудих ћуди и прохтева, и они су се сада први кренули против њега. Осим тога пристали су наравно уз Ираклија и сви емигранти. Ма да је незнатна битка, коју је имао Ираклије са Фоком, била брзо решена у корист Ираклијеву, као што се у осталом и могло очекивати, ипак је том приликом платило главом доста присталица и старог и новог режима ову промену на престолу (610 год.)[8])

У исто доба нападали су Словени, не зна се да ли по заповести Хагановој или својом иницијативом, на Баварску, а упадали су пљачкајући и у Истру.

Ираклије је, после смрти Фокине, хтео да се врати натраг у Африку, сматрајући да је он свој задатак извршио; али су га византиске патриоте и државници задржали у Цариграду и прогласили га императором византиским.

Ираклије је дошао на престо у врло тешким приликама. Он је истина срушио тиранина и тиранију и убиствени режим, који је дотле владао, али су још били ту сви они зли узроци, који су учинили да је у опште могло да дође дотле, да буде збачен са престола владалац као што је био Маврићије, а да на престо седне један недостојан човек, као што је био Фока.

У овој промени на престолу лежао је спас државе. Ираклије је био човек, који је и хтео и могао у онако тешким приликама да спасе и сачува државу. Добар политичар, још бољи организатор, а изнад свега одличан тактичар и стратег, успео је Ираклије, истина тек после дугог и напорног рада, да осигура Византију од Персијанаца и да Персију доведе до руба пропасти.

Сасвим је природно, да поред великих напора и жртава, које је морала да поднесе Византија у сваком погледу, да би се осигурала од Персијанаца и да би срушила Персију, није физички било могуће, са снагом којом је могла располагати Византија у тај

мах, у исто доба заштитити и осигурати и Балканско Полуострво, те су ту Авари и Словени и даље немилице и до миле воље некажњено пљачкали и пустошили.[9])

Када је Ираклије дошао на престо била је држава, и споља и изнутра, у врло рђавом положају. Авари су опустошили Европу, а Перзијанци Азију још горе — вели Теофан. Разривена изнутра, ослабљена нападајима и ратовима непријатеља и грађанским борбама, Византија је. тако је бар могло и морало изгледати, била неспособна да издржи кризу, у којој се налазила. Требало је оставити све на страну, па се борити, радити и залагати се не само у једном рату и неколико година, него провести цео век у борби, у тешкој борби, која троши и сатире. И није само једна генерација провела тако свој век, него су се ређале многе генерације једна за другом, а све су проводиле цео свој живот у сталној борби, којој се крај није могао догледати, а успех још мање. У то тешко доба по Византиску Империју одгајане су нове генерације, које су у култури заостајале за старим генерацијама и које су све више тонуле у варварству. Али су те генерације сачувале и спасле државу од смрти и сигурне пропасти.

У то доба извршене су и у самој држави врло важне промене. Скучени у борби, сузбијени за увек са утврђених тачака, на којима су некада стајали знаци римских легија, ограничени у држави и упућени на борбу са непријатељима, који су продирали у све земље скоро до престонице државне, — византиски државници су у ово доба скоро сасвим напустили старе римске традиције, напустили су снове о ресторацији велике Римске Империје, снове, за чије остварење је Јустинијан још пре једнога века утрошио толико снаге. Они су у то доба свели своју акцију на ужи терен и узели сасвим нов, истина не сјајан и импозантан, али зато реалан програм за свој рад. У невољи и у тешким приликама прекинуто је

са старим традицијама римским; сада су Византија, њен живот и њезине потребе на првом плану.

Велики су задатци чекали новога императора. Углед владаоца и државних власти био је скоро сасвим уништен, војске и централне власти као да није ни било, цела држава била је у потпуном расулу и дезорганизацији. Ираклије је прво ишао за тим, да врати углед државе и владаоца и да утврди вредност државног и владалачког авторитета. Он је то и постигао и дотерао је у томе тако далеко, да је доцније могао чак и пркосити јавном мњењу, и то у стварима, у којима је оно било осетљиво и у којима је оно заузимало сасвим правилно и тачно становиште. Затим је Ираклије највећу бригу обратио на војску. За владе Фокине војска је била тако опала у сваком погледу, да је сада требало не организовати дезорганизовану војску, него је управо требало поново створити византиску војску.[10])

Док је нови император радио на остварењу тих великих задатака смишљено, интензивно и истрајно, дотле су Авари и Словени по Европи, а Перзијанци у Азији непрестано пљачкали и освајали византиске градове и провинције, сузбијајући лако оне малобројне и слабо организоване и слабо оружане византиске војске, које су у тај мах браниле Империју. У мају 611 год. заузели су Перзијанци Апамеју и Едесу и продрли су до Антиохије, где су до ноге потукли Византинце и освојили Антиохију. Наскоро после тога заузели су они Кесарију и Кападокију. Још то нису биле све невоље, које су у тај мах наишле на становнике Византиске Империје. У исто то доба био је и јак земљотрес, који је, поред штете што је нанео, још више шкодио тиме, што су се сви ужасно заплашили; цело друштво обузела је зла слутња због рђавих предзнакова.

И та зла слутња ускоро се испунила: Перзијанци су заузели Дамаск (613 год.). Толико се цар перзиски био понео, да на посланство, које му је слао им-

ператор византиски, није хтео ни да одговори. Али пад Дамаска, ма како да је тај град био важан и значајан, није још био толика несрећа. Права катастрофа се тек припремала. Год. 614 заузели су Перзијанци главни град хришћанскога света, Јерусалим, и однели су том приликом из Јерусалима једну од највећих хришћанских светиња, крст на коме је Христос разапет. Од пада Рима (410 год.) ни један глас није тако узбудио цео свет, као глас да је неверницима пао у руке град, за који су биле везане најсветије успомене сваког Хришћанина.

Још становници Византиске Империје нису дошли себи од тога ужасног гласа, кад су, већ идуће године, Перзијанци освојили Мисир са Александријом и Ливију, па прегазили целу Малу Азију и дошли до Босфора.[11])

Док су Перзијанци овако освајали, а посланици Византискога Императора код њих врло понизно тражили мир, освајали су Авари и Словени последње византиске градове по Далмацији. Онда је, по свој прилици, освојена Салона (609 год.), Епидавар и други византиски градови у Далмацији, последњи преставници старе културе и последњи остатци римске и византиске власти у северо-западним крајевима Балканскога Полуострва. О времену и начину освојења тих градова не зна се ништа поуздано; оно што се прича, позна је традиција, из које је тешко, можда немогуће, издвојити сигурне историске податке.

Падом Мисира одузета је Византији, а у првом реду Цариграду, житница, одакле је долазила храна за исхрану становништва, особито у неродици; као прва и природна последица губитка Мисира јавила се у Цариграду глад. а уз њу се одмах јавила и куга, која је још умножила и онако већ силне беде поданика византиских. Услед тих силних и сталних беда и невоља изгледа да је и, иначе тако енергични, Ираклије у један мах постао малодушан. Он је у то

доба једном приликом посумњао да ће се Цариград, у таким приликама моћи у опште, или бар дуго, држати, и да ће се из њега моћи још дуго управљати државом, па је с тога био намислио, тако се говорило, да остави Цариград и да пренесе престоницу Византиске Империје у Африку. Он је, тако се бар прича у једном извору, већ био послао у Африку један транспорт на лађама, које су биле натоварене новцем и разним драгоценостима; али је то све на путу, приликом једне буре, пропало. Кад се сазнало за намеру и план Ираклијев, узбуне се грађани цариградски и одупру се извођењу његове намере. Ираклије је на тај начин био приморан да сасвим одустане од своје намере, а цариградски грађани су се тек онда сасвим умирили, кад је патријарх цариградски примио од цара у цркви заклетву, да никако неће оставити стару престоницу. Можда је та прича доцније измишљена, или бар искићена, али она свакако показује, како су генерације које су дошле после ове, мислиле и веровале, да су ова времена била тако тешка, да је било разлога бојати се и за саму тврду престоницу Империје, и да је византиски цар у то време могао озбиљно помишљати на то, да остави стару државну престоницу.

А у ствари је и било разлога бојати се и за сам Цариград. Јер Словени и Авари су у то доба већ у велико разбили оне обранбене византиске линије, које је Византија вековима држала и које су до тога времена, и ако су варвари често привремено освајали целу околину и све околне покрајине, ипак стално остајале у византиским рукама и онда, кад су варвари продирали и далеко иза њих. У то доба је пао био Сингидунум, пао Виминацијум, пао је Ниш, пала Сардика и Анхијал, пала Салона и Епидавар, а сам Солун, друга престоница Империје, бивао је тако притешњен од Словена и од Авара, да су побожни Солуњани његово спасење приписивали само помоћи и чудима Св. Димитрија, заштитника солунског.[12])

II

Солун у VII веку. — Нападај Аварских Словена на Солун 586 год. — Нападаји на Солун 609 и 614—5 год. — Нападај слободних Словена 617 год. — Словени траже помоћ од Авара. — Нападај словенско-авареки 619 год. — Нападаји Авара на Тракију. — Устанци у Италији. — Ираклије се спрема на рат против Перзије. — Преговори с Аварима. — Састанак Ираклијев са хаганом. — Продирање Перзијанаца. — Преговори и мир с Аварима. — Словенски нападај на Крит. — Авареко-перзиски савез за нападај на Цариград. — Нападај Авара, Словена и Перзијанаца на Цариград 626 год. — Учешће Словена у том нападају.

Солун је у VII веку још увек био велика и богата варош, мада је већ скоро сасвим био изолисан и мада су нападаји варвара, затим глад, куга и земљотрес у последњим деценијама јако шкодили благостању ове, иначе јаке, трговачке вароши.

Први пут су Словени напали на Солун год. 586. У то доба послао је, тако се прича у опису чуда Св. Димитрија, хаган аварски цару Маврићију своје посланике са неким потраживањима. Маврићије је одбио захтеве хаганове, а хаган, љут на Маврићија због тога*), пошто није могао ништа директно да му учини, нареди Словенима, да, заједно са другим неким варварским племенима, које је хаган на то одредио, нападну на Солун, најистакнутији град у Тракији и Илирику.

Словени су тако необично брзим маршевима дошли под Солун, да су Солуњани тек један дан пре нападаја словенског дознали, да Словени иду на град. До јуна месеца те године беснила је куга у Солуну; Авари су то знали, па су можда због тога и решили да нападну на Солун. Када су се Словени приближили граду, Солуњани су готово сви били ван града, а сам командант посаде, свакако не надајући се у тај мах никаквом нападају, био је са целом војском, која је гарнизонирала у Солуну, отишао у Јеладу;

*) В. Византија и Срби I, 183—7.

многи имућнији Солуњани и многи виши официри отишли су били, свакако неким послом, у Цариград.

Солун је дакле у тај мах био врло слабо заштићен, а не надајући се никаквом нападају у то доба, и они који су остали у граду. слабо су се бринули за његову заштиту и сигурност. Знајући по свој прилици све то, Словени одмах енергично ударе на град. Нападај у мало није успео; један Словенин већ се на лествицама успео на градски зид, али га у тај мах Св. Димитрије, тако су бар причали побожни Солуњани, баци доле тако да је падајући повукао за собом и друге. који су за њим почели да се пужају. Услед тога се варвари поплаше и повуку се од зидова, а у то су већ и сви грађани солунски изашли на бедеме, да бране свој град. То је било у недељу 22 септембра 597 год.

Али тај неуспели и одбијени изненадни први нападај на град. није застрашио непријатеље толико, да напусте опсаду сасвим; Словени су остали под градом и почели опсаду. Одмах после свог доласка Словени су почели да пљачкају и пале по целој околини солунској и да купе храну; при опсади су стално палили ватре у свом табору, а вика се разлегала из њихова стана целе ноћи.

Сутрадан, 23 септембра, спреме Словени све што је било потребно за опсаду и за нападај: довуку под зидове велике опсадне машине, гвоздене овнове за пробијање зидова, машине за бацање и корњаче за заштиту оних, који руше зидове. Те корњаче су Словени прво покривали сувом кожом, а кад су Солуњани почели да пале те покриваче, онда су почели да их покривају свежом, још крвавом, кожом од убијених волова и камила; те коже су биле клинцима утврђене.

Још два дана су трајале те припреме, па су онда, петога дана, почели Словени да јуришају на зидове и градска врата. При тим јуришима Словени су не само одбијени храброшћу бранилаца солунских или,

како су Солуњани радо причали, помоћу Св. Димитрија, него су још Солуњани, како изгледа, чинили успешне испаде из града и са успехом нападали и гонили Словене. По свему изгледа, да су опсадне машине Словена рђаво функционисале, мада се у опису чуда Св. Димитрија истиче не само множина тих машина (само на једном месту било их је, каже се у том опису, 50 комада), него и необично јака снага њихова, јер је, вели се, у зиду остајала велика рупа, гдегод је ударио камен из словенских машина за бацање.

Четири дана је трајао тај први нападај словенски на Солун, а пети дан се Словени од нечега поплаше и изненада побегну, оставивши на бојном пољу цео свој пртљаг, робове и стоку, коју су имали. Наравно да су Солуњани и сада причали, како је заштитник града, Св. Димитрије, са оружјем у руци отерао варваре од града, који је био поверен његовој бризи и његовој заштити.

После одласка Словена завладала је у Солуну глад, јер су Словени опљачкали сву околину, а промет, трговина и довоз је био за време опсаде престао сасвим, јер се био пронео глас, да су Словени освојили Солун.[13])

У идућим деценијама био је Солун готово стално изложен нападајима Авара — који су на њега нападали са свима народима, који су им били подложни — и слободних Словена са доњега Дунава. Тако се помиње један нападај, који се десио баш кад је горео храм Св. Димитрија. То је било баш 26 октобра и становници солунски су се били окупили да угасе пожар, који се био појавио у храму, кад се наједанпут изненада разлеже глас, да су варвари напали на град. Грађани узму оружје и полете на бедеме, да бране град. Заиста је 5000 одабраних, јаких и вештих Словена било напало на град. Али и овај изненадни нападај словенски био је сретно одбијен. Да ли су овај нападај извршили слободни Словени са доњега Дунава или

Аварски Словени, по наредби хагановој, није сигурно (609 год.)[14])

Оно што се даље прича о нападајима Словена на Солун. тиче се свакако слободних Словена из данашње Румуније. У чудима Св. Димитрија прича се на име, како су разна словенска племена, после смрти Мавриџијеве, опустошили Тесалију, Грчку, Острва, Кикладе, Ахају, Епир, Илирик и Азију (614—5 год.)*)

Нападај Словена био је и идући пут изненада, а Солуњани су и овом приликом, уз велике напоре, употребили све што су могли, само да одбране и спасу свој град. Словени су овога пута извели комбинован нападај и с мора и са сува. С великом виком су ударали на зидове градске, покушавали су да се лествицама успну на градска платна и метали су ватру под грядска врата, док су машине живо радиле. Али су Словени и овом приликом сузбијени и на суву и па мору. Када је словенска војска, која је са сува нападала на град, угледала на бедемима градским пободене главе многих од оних Словена који су са мора на чамцима нападали на град, а које су Солуњани вешто, али највише због невештине словенске, побили, они се онда, видећи да и овога пута не могу успети, повуку (617 год.).

Један словенски поглавар, који је пре нападаја на Солун питао пророштво, да ли ће он ући у Солун и коме је пророштво одговорило, да хоће, буде при овом нападају ухваћен од Солуњана. Али њега у Солуну неки људи вишега положаја сакрију, надајући се, без сумње, да ће за њега моћи доста добити. Кад се сазнало, да је онај поглавар ухваћен па сакривен, распале се жене солунске, скупе се, пронађу место, где је он био сакривен, па га нађу и ухвате, извуку га из његовог скровишта и, пошто

*) Другом једном приликом напали су Словени на Солун и с мора и са сува и при том нападају повели су собом и своје породице, да их населе у Солуну, ако и кад га освоје.

су га неко време вукле по улицама солунским, убију га и засну камењем. Легенда не каже, да ли је у том богоугодном делу учествовала и јача половина солунског становништва као ни то, како су прошли они солунски великодостојници, који су, ради своје личне користи, сакрили оног словенског главара, и на тај начин показали тако мало патриотске свести, а тако много себичности и покварености.

Овај нападај на Солун извршила су свакако слободна словенска племена са доњега Дунава, јер се у опису нападаја нигде не помињу Авари. То се у осталом још боље и сасвим јасно види из описа идућег варварског нападаја на Солун.[15])

Тамо се прича, како су Словени, који су извршили овај напред описани нападај на Солун, када су били одбијени, послали аварском хагану посланике са богатим даровима и молили га за помоћ, да освоје Солун, обећавајући му богат плен, ако буду имали успеха у свом предузећу. Сада неће бити тешко освојити Солун, уверавали су они хагана. Занимљиво је да се у Легенди прича, како су словенски посланици говорили хагану, да Солун треба освојити, јер је он један остао сред њихових насеља, пошто је цела његова околина остала без становника. У Легенди се даље прича, како је у то доба заиста цело становништво из Паноније, Дакије, Дарданије и са других страна побегло у Солун.

Жељи и молби слободних Словена хаган се одазвао тек после две године (619). Онда је он послао народе који су му били подложни (међу њима су били и Словени и Бугари), да ударе на Солун. Прво је напала на град аварска коњица; она је дошла под град тако изненада, да се ни Солуњани, који су у тај мах случајно били ван града, нису могли да спасу бегством у град, него су били ухваћени и заробљени од Авара; исто тако је пала непријатељу у руке и сва летина и многе друге разне ствари.

Кад су Словени, потпомогнути Аварима и другим Аварима подложним народима, напали на град, обузео је грађане солунске велики страх, а тај страх био је још повећан страховитим причањем становника византиских, који су после словенскога освајања избегли и спасли се из Ниша и Средца, градова које су Словени у то доба већ били освојили. Они су се ужаснули и поплашили, кад су видели словенску војску под Солуном и причали су о њиховим нападајима страховите приче, које су, и иначе већ заплашене, Солуњане још више заплашиле и узнемириле; причали су, како су ударци из словенских машина за опсаду гако силни и снажни, да се од једног само ударца руше зидови градски и са сузама у очима и у очајању су говорили, да су дошли и добегли у Солун, да би се спасли и да би избегли погибију, али сада виде, да им и овде нема спаса.

И овога пута су Словени енергично јуришали на град и ударали на њега, особито многим и разним справама за опсаду, од којих су неке надвишавале и саме градске зидове. Али је и сада све било узалуд: Солун се храбро бранио и држао и одржао. Напослетку, после тридесет и три дана опсаде, Словени затраже откуп, па да дигну опсаду. После кратког предомишљања Солуњани пристану на откуп и погоде се, те Словени, пошто су добили откуп, за који су се погодили, дигну опсаду и оду од Солуна.[16])

Можда са овим нападајем стоји у вези и нападај Авара на Тракију. У опште су у то доба придике у Европи и на Балкану приморале Ираклија, да више пажње обрати на догађаје у Европи. Авари су пљачкали по Тракији, а византиски егзарх у Италији, ослањајући се и уздајући се у антагонизам, кога је стално било између Византинаца и Талијана, и у незадовољство са византиском управом у Италији, бунио се против Ираклија. Осим тога у то доба су изгубљени и последњи византиски поседи у Шпанији.

Ираклије је год. 622 пошао био на Перзију;

али су то биле тек припреме за прави рат; он се одао де морао брзо вратити због тога, што су Авари бил напали на Тракију.

Како је Ираклије имао намеру да ипак што пр зарати са Перзијом, требало је да се осигура н Балкану. Како су се и Авари у то доба били кре нули, можда у договору са Перзијанцима, на визан тиске провинције, то Ираклије пошаље хагану посла нике да преговарају с њим за мир, да буде с т стране сигуран, кад ускоро пође у одсудан рат про тив Перзије, у рат, за који се он смишљено и енер гично спремао већ дуго времена.[17])

Кад је Ираклијево посланство стигло хагану, о се претварао као да и он искрено жели и тражи мир После преговора са Ираклијевим посланицима по шаље хаган Ираклију своје посланство, које му ј јављало, да ће ускоро и сам хаган доћи под Цари град, да се са Ираклијем лично састане. У недељ 5 јуна 623 год. пошао је Ираклије са својом свито и богатим поклонима из Цариграда на састанак с хаганом. У свити Ираклијевој били су многи вели каши и црквени великодостојници, а било је с царе кренуло ван Цариграда, да присуствује састанку њ гову са хагану, и иначе много инжињера, грађана у опште много радозналог света. Требало је, и так је било уговорено, да се хаган састане с Ираклијем Ираклији, где је било од стране Византинаца спре љено све што је потребно, да се владаоци што сво чаније дочекају и да се, приликом њихова састанка договора, приреде трке и друге разне свечаности свечане преставе.

Трећи дан по доласку Ираклијеву, стигао ј тамо са великом војском и хаган. Али је хаган тајн био спремио замку Ираклију. По заповести његов једно одељење Авара буде послано тајно преко брд да заиђе Ираклију за леђа, па кад је хаган дао уго ворени знак, аварске чете продру кроз Дуги Зид. Н тај начин је Ираклије, који није никако био спрема

на оваки препад, дошао у велику опасност, да буде ухваћен. Хаганов план у мало није био изведен. Ираклије се једва спасао, преобучен у туђе одело, а његово одело, и у опште све ствари, које су Византинци били спремили, да што свечаније испадне дочек аварског хагана, и све што је било спремљено са свечане преставе, упљачкају Авари.

Аварске чете продрле су том приликом до т. зв. Златних Врата у Цариграду, и, пошто су опљачкали целу околину цариградску, врате се натраг, поробив успут још и многе градове у Тракији, који нису имали доста посаде и доста јаку одбрану, а нису били ни чувани како треба, јер су се сви у Византији сувише уздали у мир, који је требало да буде закључен. После свега тога врате се Авари, без икакве сметње и препреке, са богатим пленом натраг у своју земљу преко Дунава.[18])

Док је Ираклије преговарао, или бар покушавао да преговара, са Аварима за мир, продрли су Перзијанци опет кроз Малу Азију, све до Халкедона; Ираклијеве понуде за мир биле су опет одбијене и сви покушаји да се измири са њима, остали су без успеха. Како је и иначе и у опште, а специјално у тај мах, Византиској Империји претила највећа опасност од Перзијанаца, Ираклије, без обзира на онако вероломан и недостојан поступак хаганов, обнови опет преговоре са Аварима; напослетку преговори успеју и Авари утврде са Византинцима мир. По томе миру Ираклије је дао хагану, осим богатих дарова, двеста хиљада златника и као таоце децу из најодличнијих породица византиских, међу њима и једног свог рођака и једног свог незаконитог сина. Један извор додаје, да је том приликом Ираклије назвао хагана и тутором свога сина.

У то доба од прилике су и Словени, свакако слободни Словени са доњега Дунава, на својим лаким чамцима, на којима су већ дуже времена гусарили

по морима око Балканског Полуострва, напали н Крит и пљачкали тамо по острву (623 год.).[19])

Мада је мир са Аварима био утврђен и Ирак није имао разлога да се нада да ће му држава с т страпе бити мирна, док оп не сврши перзиски рат ипак се и овом приликом преварио Перзиској дипло мацији пошло је за руком да омете, или бар да по куша омести, Ираклијев рад у борби против Перзије и на тај начин, што је задобила у савез Аваре наговорила их да прекрше склопљени мир. То у остал лом и није било много тешко извршити, и за то, да се Авари наговоре, да погазе један уговор, није тре бало особите политичке мудрости, јер Аваре никада није било тешко наговорити на рат и на кршење уго вора и напуштање датих обећања.

Перзијанци и Авари утврде, дакле, савез за за једничи нападај на Цариград. По том уговору и до говору требало је да Перзијанци, кад Авари са својом војском дођу под Цариград, из Халкедона пребаце један део својих трупа на европску страну, да на тај начин појачају аварску војску. Тај превоз перзи ских трупа и комбинован нападај с мора у исти мах, кад буде главни нападај са сува, требало је да изврше Словени, по свој прилици слободни Словени, који су такође, како изгледа, били у савезу са Перзијанцима и Аварима, на својим лаким чамцима.

Када се у Цариграду дознало за савез између Авара и Перзијанаца и да ће они скорим заједнички напасти на Цариград, завладала је, још пре доласка непријатељске војске, паника; сви су били узрујани и узбуђени, сви су били у великом страху. Цар је био далеко са целом војском у рату против Перзија наца, у рату, о чијем исходу се још ништа није знало, а сви су се са разлогом бојали злих гласова с бој ног поља, јер све што је до тада било урађено, није још дало никаквих позитивних резултата и није се никако могло знати, како ће се свршити тај судбо-

носни рат, за чију је спрему утрошено толико труда и времена и новца.

У марту месецу те године (626) показала се једнога вечера на западу после заласка сунчева нека светла звезда, и тај небески знак са запада испунио је још више злом слутњом и страхом, и иначе већ, лаковерна и празноверна и страшљива срца Цариграђана. Таман су се Цариграђани мало прибрали од тога страха, кад су, после два и по месеца, избили у Цариграду крвави изгреди због тога, што се са извесне стране покушало, да се неким војничким одредима одузме хлеб, који им је припадао.

Још је у Цариграду владала раздраженост и узрујаност и узбуђење због свега тога, кад су већ стигла прва одељења перзиске војске на азиску обалу према Цариграду и почела да пљачкају тамо по околини Халкедона. Наскоро после тога, 29 јуна, стигло је и прво одељење аварске војске до Дугога Зида*). У Цариграду је у тај мах било свега петнаест хиљада коњаника, по свој прилици већином војника, које је Ираклије, на глас о опасности, у којој се налази Цариград, послао био са бојнога поља, да бране престоницу.

Одмах тај дан још буде са византиске стране све повучено у град. Али прошло је после тога десетак дана, а Авари се никако још нису појављивали под самим Цариградом. Стога неки Цариграђани, мислећи ваљада да су Авари отишли, изађу из града, али буду од Авара нападнути и похватани или побијени. Истога дана, свако увече, даду Авари својим савезницима, без сумње уговорени, знак ватром да су стигли.

Међутим је хаган почео преговоре са Цариграђанима. Његови посланици тражили су, да Цариграђани даду хагану поклоне, па ће он дићи опсаду.

*) Византиски извори кажу, да је то одељење аварске војске имало тридесет хиљада војника.

Изасланици византиски су се упустили са хагановим посланицима у преговоре и гледали су на сваки начин да приволе хагана на повлачење. Ако је у први мах и могло изгледати да ће лако доћи до споразума, наскоро се показало да ће сви преговори бити без успеха. Изгледа да је хаган имао разлога да у први мах постави лаке услове, по свој прилици да би добио времена; али у брзо после тога видело се јасно, да се Цариграђани и Авари неће моћи споразумети, јер су хаганови услови, које је стављао Цариграђанима, били истина прости али одлучни и таки, да их Византинци никако нису могли примити. Хаган је тражио ни мање ни више, но да му се све преда, иначе ће, претио је он, разорити град. Цариграђани на тај захтев наравно нису могли пристати, и преговори су прекинути.

Равно месец дана после доласка првога одељења аварске војске под Цариград до Дугога Зида, дакле 29 јула, дође под зидове градске сам аварски хаган са целом својом многобројном војском добро оружаних пешака и коњаника, у којој је било, осим Авара и много разних племена, особито Бугара и Словена*).

Два дана после тога, у зору 31 јула, почео је општи нападај аварске војске и њихових савезника на Цариград. Терен, на коме је био вршен нападај, подељен је на два дела; на једном од та два дела су јуришали Авари, а на другом Словени, који су били постављени у два реда: у првом су реду били лако оружани, без шлемова и оклопа, а у другом реду су били оклопници. Пред вече су Авари донели под зидове и разне машине за опсаду и корњаче за рушење зидова.

Сутрадан, првога августа, био је нападај поновљен. Опет су биле довучене многе машине за руше-

*) Словена је било и оних који су били под Аварима и слободних са доњега Дунава. Свакако се ових Словена тиче Теофанова белешка, да су Словени дошли под Цариград на својим чамцима Дунавом и Црним Морем.

ње зидова и машине за бацање, које су биле покривене свежим кожама. Осим тога подигли су Авари и дванаест кула, које су висином надмашале градске зидове и које су такође биле покривене.

Али сви напори аварске војске били су узалудни: Цариград се држао и одолевао је свима нападајима. Како је у самом Цариграду било мало војске, то су за одбрану града употребљавани и матрози са византиских лађа; они су се такође храбро борили, а један од њих је измислио и неку справу, са којом је с успехом палио непријатељске машине за опсаду.

Тај дан су, како изгледа, опет обновљени преговори за мир са хаганом. Хаган је овога пута био мало попустљивији; није више тражио безусловну предају, него је тражио, да му се преда само град, а гарантовао је у том случају становништву слободу. Али су Цариграђани знали, да они бранећи град бране уједно и државу, а знали су врло добро и то, да хаганова реч и гаранција за њихов живот не вреди много, и — преговори су наравно опет брзо прекинути.

Сутрадан дао је хаган пустити у море моноксила (чамце направљене од једног стабла), а исти дан позвао је и византиске изасланике, да с њим преговарају. Кад су византиски посланици дошли у аварски табор, дозове хаган три перзиска изасланика, које му је био послао вођа перзиске војске са азиске стране. Перзиски изасланици су били одевени у врло богато свилено одело. Да што више понизи Византинце, а да укаже поштовање својим савезницима Перзијанцима, хаган је наредио, да при преговорима Перзиски изасланици седе, а византиски посланици да стоје.

Наравно да ни овога пута преговори нису довели ни до каква резултата, јер је хаган, доказујући да ће он добити од својих савезника Перзијанаца помоћ од 3000 људи, стављао византиским посланицима само један услов: да му се преда Цариград. То је хаган тражио тим пре, што је сматрао и тврд-

дио, да се Цариград не може одржати. Тако се преговори и овога пута прекину.

Она три перзиска изасланика буду при повратку на малоазиску обалу нападнути од Византинаца. Том приликом један од њих погине, а другу двојицу ухвате Византинци и доведу у Цариград; једном од њих одсеку обе руке, па главу његову и главу онога, што је при нападају погинуо, пошаљу хагану, а оног трећег одведу на лађи под Халкедон, па га ту, на очи перзиској војсци, погубе и баце његову главу Перзијанцима са писмом, у коме су писали, како је њихов савезник хаган предао њихове изасланике Византинцима, а они су их погубили.

Истога тог дана покушао је хаган да превезе на моноксилима један део перзиске војске на европску страну. Тога дана пред вече дође сам хаган под зидове цариградске и један поглавар аварски викао је одатле Цариграђанима, да су учинили злочин, што су убили оне који су са хаганом јуче јели. Цариграђани су одговорили са зидова, да они не маре за то ништа, а да иронија буде већа, а можда и да покажу своју безбрижност и добру вољу, послали су хагану разних јестива и вина.

Те ноћи покушали су Словени на својим моноксилима да пређу Босфор, али им то није пошло за руком, а Византинци међутим ударе на ту слабу флоту па побију и потопе све Словене. Неки од Словена покушали су да се пливањем спасу; њима је истина пошло за руком да се дохвате обале, али већина од њих изађе на обалу тамо где су били угледали ватре, мислећи да те ватре пале Авари хотећи да даду Словенима знак где да изађу на обалу; међутим те су ватре, не зна се зашто, палили неки Јермени ван Цариграда, па кад су Словени изашли на обалу, они буду од Византинаца побијени. Мањина од тих Словена спасла се истина на обалу, коју су

држали Авари, али хаган, љут због неуспелог покушаја, да све ове Словене похватати и побити*).

Византинци су дакле имали великог успеха и на мору и на суву, и сви су непријатељски нападаји били успешно одбијени. После тог пропалог покушаја диверзије на мору, хаган нареди, да се одвуку све машине од зидова градских, разори куле, које је био подигао, па још те ноћи да спалити све справе, пошто је прво дао с њих скинути коже, које су биле на њима. Све је било спремљено за повратак. То је било 7 августа.

Хаган је истина поручивао Цариграђанима, да диже за сада опсаду због тога, што нема доста хране, и да иде да набави хране, па да ће опет доћи у згодније време. Али се у Цариграду, како изгледа не без разлога, говорило, да је хаган био приморан да се повуче, јер су Словени, кад су видели шта се догодило, напустили аварску војску и вратили се натраг. Ако је тај глас био тачан, онда су то могли учинити само слободни Словени, а никако Словени, који су били Аварима подложни. Али ако тај глас и није био истинит, или ако та вест византиских историка и није тачна, ипак она показује, да се у Византији знало, да је при опсади Цариграда у аварсхој војсци било Словена, који нису били робље аварско.

Кад су Цариграђани видели да се Авари повлаче, добили су и они храбрости и самопоуздања. Византиски врховни командант у Цариграду поручивао је хагану, да сада долази с војском царев брат у помоћ Цариграду и да ће он пратити хагана у његову земљу, па да ће тамо с њим преговарати о миру. Наравно да су све то биле само празне речи.[20])

*) Ако је овај факт тачан и истинит, онда би он говорио против претпоставке, да су ти Словени, који су на моноксилима нападали на Цариград, били слободни Словени са доњега Дунава. При свем том други, много јачи, разлози доказују да ти Словени нису били подложни Аварима.

III

Последице аварског неуспеха под Цариградом 626 год. — Слабљење аварске државе; узроци. — Устанак Словена. — Самова држава. — Сукоб Самов са Францима. — Грађански рат у аварској држави; побеђени Бугари селе у Франачку, па у Италију. — Нападај Словена на Тирингију. — Бугари у Добручи устају на Аваре и оснивају под Кувратом самосталну државу. —

Неуспех Авара под Цариградом имао је и за њих и за све народе, који су били њима подложни, у првом реду за Словене и Бугаре, врло великих последица. Од тога времена, после неуспелог нападаја на Цариград 626 год., почела је опадати аварска сила, а подложни народи почели су дизати устанке и бојевати за своју слободу и независност. Већ је и пре тога било доста немира и израза незадовољства у аварској држави, али су немири до овога неуспелог покушаја да се освоји Цариград, били ипак у главном пролазни и незнатни и пролазили су без већих и трајнијих последица. Ако је тачан био онај глас, који је курзирао по Цариграду после одласка Авара, као да је хаган морао напустити опсаду Цариграда због тога што су Словени напустили бојно поље, онда би то показивало, да је већ под самим Цариградом почео покрет против Авара, па ма то било и од стране оних Словена који Аварима нису робовали.

Ако се тај покрет и не може констатовати још док је аварска војска опседала Цариград, или ако се и претпостави, да је се тај покрет јавио код слободних Словена, ипак је једно сигурно: Словени, који су били подложни Аварима, имали су прилике да при последњој опсади Цариграда виде слабост аварске силе, која је била јака и снажна само према слабима и подчињенима, а која је слабила и падала, не само при сукобу са добро организованом и добро оружаном непријатељском војском, него која је била немоћна да савлада и мање енергичан и мање органи-

зован отпор. Показало се да Авари не могу, и поред својих савезника, да изврше оно што хоће и да и њиховој сили има граница.

Уз то су још и сам државни систем и државно уређење аварске државе баш у то доба у своме развитку дошли у стадијум растројства, које је наступило услед растења угледа и моћи појединих великаша и феудних господара, а са тим је напоредо ишло и слабљење централне власти. Осим свега тога, незадовољство међу подчињеним народима и огорчење на своје господаре било је у аварској држави од увек велико, али је оно у последње време нагло расло све више напоредо са слабљењем аварске моћи и, особито, због рђавог поступања Авара према својим подчињеним.

Особито су Авари рђаво поступали са подчињеним Словенима. У разним савременим и познијим изворима има много прича о томе, како су Авари гонили, кињили и мучили Словене, који су били у њиховој држави. Словени су морали да раде за Аваре многе ствари, да им граде мостове итд., морали су да се боре у биткама уз Аваре, али, како изгледа, у првим редовима, тако да су они увек били изложени највећој опасности. Авари су их слали у помоћ својим пријатељима и савезницима, а ови такође нису имали разлога да их при разним ратним подузећима штеде. У Руском Летопису се прича, како су Авари презали у кола словенске жене, а Фредегар, франачки историк, који је добро знао и познавао Аваре и прилике у аварској држави, прича, како су Авари у биткама увек истицали Словене напред, а они остајали остраг у резерви, те су, у случају победе, узимали готов плен; даље прича Фредегар, како су Авари чинили насиља женама и ћерима словенским[21]).

Занимљиво је и важно, да су се против Авара прво побунили не прави Словени, него деца, коју су изродили Авари са словенским женама, као што су

и доцније устали на Аваре полупотомци заробљеника из разних византиских провинција.

После неуспелог аварско-перзиског покушаја да освоје Цариград, Словени, или управо прво мелези Авара и Словенкиња, у северним крајевима данашње Угарске дигну се на Аваре, а за вођу свога изаберу некога Сама, једног франачког трговца, који је баш у доба словенског устанка на Аваре дошао био међу Словене са још неким франачким трговцима ради трговине, па је, како изгледа, учествовао у једној битци између Авара и Словена и том се приликом одликовао храброшћу. Кад је устанак успео и Словени се ослободили се аварскога ропства, постане Само владалац у тој новој словенској држави. Али потпуно ослобођење Словена још није било готово, нити је тим првим ратом била завршена борба са Аварима. Још више пута после тога било је између Авара и Словена борбе, из које су Словени, бар за живота Самова, увек излазили као победиоци. Само, први организатор прве словенске државе, владао је, како прича Фредегар, сретно 35 година; имао је 12 Словенкиња за жене и изродио је са њима 22 сина и 15 ћери.

Некако набрзо после свршеног првог рата са Аварима и потпуног ослобођења словенског, дође Само у сукоб и са Францима.

Франачка држава се у то доба већ знатно била раширила на запад и већ се граничила и са Аварима па и са новом словенском државом. Дрван, кнез Лужичких Срба, признавао је већ франачку врховну власт. У почетку је нова словенска држава била у добрим односима са Францима и франачки трговци су долазили ради трговине у Самову државу. Али једном приликом Словени у Самовој држави нападну, опљачкају и побију неке франачке трговце, и због тога дође до сукоба између Словена и Франака. Краљ франачки Дагоберт пошаље Саму посланство, да тражи оштету за побијене трговце и отету робу и са-

тисфакцију. Али Само није хтео Дагобертова посланика ни да пусти преда се. Кад је вођа Дагобертова посланства видео, да Само неће да га пусти пред себе, смисли он да преваром дође до словенског владара и да му онда испоручи оно што је имао. Он обуче словенско одело и, преобучен као Словенин, дође до Сама, јер му, као Словенину, нико није кратио приступ, и тако му каже све поруке свога господара.

Само, доведен на тај начин у теснац, пристане да се цела ствар расправи и реши заједничким судом; али кад му је после тога франачки посланик почео неразумно и неразмишљено доказивати, да и Само и његов народ дугују поданичку службу Дагоберту, онда је Само љут узвикнуо: „И земља, коју имамо, Дагобертова је, и ми смо његови, али само тако, ако хоће да живи с нама у пријатељству". Франачки посланик му је на то одговорио: „Није могуће да Хришћани и божје слуге склапају пријатељство са псима". Само му је добро одговорио: „Ако сте ви божје слуге, а ми пси божји, кад ви стално радите што је њему противно, нама је дозвољено да вас зубима растргамо". Тиме је разговор био завршен и посланика су одвели од Сама. На тај начин су преговори прекинути и рат је имао да реши овај спор.

Кад је за све то дознао краљ Дагоберт, он скупи војску и крене на Словене у три одељења; у исти мах су и Лангобарди, по договору, напали на Словене. Једно одељење франачке и лангобардске војске је истина сузбило Словене, али друго одељење франачке војске, које је, како изгледа, водио сам краљ Дагоберт, узалуд је јуришало на неки утврђени град словенски, који је бранила одабрана војска словенска. После тродневне борбе, Франци су били са великим губитцима сузбијени и морали су се тако брзо повући, да су на бојишту оставили све своје ствари.

После те акције, која се свршила потпуним не-

успехом, Словени су чешће нападали Тирингију и друге франачке крајеве, а лужички кнез Дрван одустане од Франака и придружи се Саму.[22])

*

У исто доба, када су Словени морали одбијати нападаје франачко-лангобардске војске, букнуо је међу Аварима грађански рат (око 630 год.). У то доба био је умро хаган аварски, па су Бугари, који су били под Аварима, тражили, да за хагана буде постављен један Бугарин; Авари наравно нису на то ни могли ни хтели да пристану, и обе се странке, и бугарска и аварска, спремале, да оружјем у руци реше овај спор. У рату, који је због тога настао, буду Бугари побеђени и они се (око 9000 људи са женама и децом) крену, не могав више остати под Аварима, из Панониje и затраже од Дагоберта дозволу, да се настане у франачкој држави. Дагоберту је ова понуда наравно добро дошла, јер је с једне стране било изгледа да ће у Бугарима добити изврсне ратнике, а осим тога, да ће их, ако затреба, моћи употребити против Авара. Он одмах нареди да они остану привремено у Баварској, док се он са својим Францима не договори, шта да ради с њима и где да их стално смести. Кад су се Бугари, према тој наредби, расподелили по кућама на зимовање, Дагоберт, по савету неких Франака, нареди да се сви Бугари у једној ноћи потуку заједно са женама и са децом. Шта је Дагоберта и његове саветнике навело на то недело и да погази најпростије обавезе гостопримства, није познато, али, са гледишта његове државе и државне политике и државних потреба, то није мудро било учињено.

Баварци изврше заповест Дагобертову и у једној ноћи договорно приреде покољ међу Бугарима и њиховим женама и деци. Из те сече спасе се само један бугарски кнез са 700 људи и са њиховим женама и децом. Ти Бугари оду прво Словенима, па

од њих, не зна се зашто, оду у Италију лангобардском краљу Гримуалду. Гримуалд их радо прими и да им одмах у Италији нека пуста места да се тамо настане. За време Павла Ђакона, крајем VIII века, потомци тих Бугара још су тамо стаповали и говорили су, осим талијанскога, још увек и старим својим бугарским језиком, као што то изрично истиче Павле Ђакон.[23])

У исто то доба (633 год.) упадну Словени у Тирингију. Саксонци замоле краља Дагоберта да им опрости данак, што су га они плаћали француској држави, па ће они чувати границе француске од словенских нападаја. Дагоберт пристане на то, а Саксонци, који су били дошли да преговарају, закуну се, у име свих Саксонаца, на оружју, као што је то био њихов обичај, да ће чувати границу од Словена. Али цео овај уговор као да није много вредио, јер га, како изгледа, није држао ни Дагоберт ни Саксонци. Бар се изрично помиње, да су Саксонци, и после тога као и пре, морали плаћати Французима данак у кравама.

Пошто су Словени одмах идуће године (634) опет напали на Тирингију и друге француске покрајине, то су Франци били предузели озбиљне мере да одбране своје границе од словенских нападаја. Уређење границе и предузете мере имале су успеха, јер су Словени после тога више пута били сузбијени и одбијени од граница француских.

Распадање аварске државе настављено је и после устанка Словена и опозиције Панонских Бугара избору новога хагана. Успели покушај Словена и, ма и неуспели, покушај Панонских Бугара, охрабрио је и друга племена, која су била под Аварима, да се дигну на њих и да збаце аварски јарам.

После Словена било је у аварској држави највише Бугара. Бугара је било и негде у Панонији, а било их је, још од времена Атилина, насељених и негде у данашњој Добручи. Ти Бугари су имали под Аварима, како изгледа, неку врсту автономије, а свакако

су били војнички организовани, те према томе способнији и спремнији да дигну устанак, него Словени. Кувpат, хан бугарски, збаци год. 635 јарам аварски, прогласи се самосталним и оснује самосталну бугарску државу негде северо-источно од дунавског ушћа, тамо где су Бугари становали још од онога времена, кад се распала Атилина држава. Пошто је дигао устанак и истерао из устаничких крајева аварске гарнизоне, које су Авари били тамо поставили, ступи Кувpат у преговоре са Ираклијем, склопи с њим мир и, по свој прилици, савез против Авара па добије том приликом од Ираклија богате поклоне и титулу патрицијa. Кувpат је на тај начин, ослањајући се на Византију и помаган од Ираклија, успео да, у доба када су међу Аварима беснили грађански ратови и када су Словени успели да се сасвим ослободе аварскога јарма, оснује и утврди државу, која ће доцније играти видну улогу у историји Балканског Полуострва а особито у историји Балканских Словена.[24])

IV

Победа Ираклијева над Перзијанцима. — Последице те победе. — Опасност по Балканске Словене. — Покрет међу Сараценима. — Борба Хришћанства и Ислама. — Положај и стање у Византији. — Сарацени освајају Перзију. — Први сукоби Сарацена са Византијом — Сарацени освајају византиске провинције у Азији и Африци. — Положај Византије при крају владе Ираклијеве. — Кретање Словена према западу. — Положај Словена на Балканском Полуострву. — Словенска ратовања у Франачкој и у Италији. — Константин III. — Сараценска освајања. — Поход Константинов на Словене у Славинији 649 год. — Први помен Срба на Балканском Полуоству. — Аварека и словенска ратовања у Фријаулу. — Смрт Самова.

Док се то све дешавало у аварској држави, Византија је брала плодове својих великих напора. Битка код Нинивe (у суботу 12 децембра 627 год.) решила је велику борбу византиско-перзиску потпуно у корист Византије. Па, и ако том Ираклијевом победом још Перзија није била сасвим уништена, и ако је требало још доста напора, да се та победа добро и

потпуно искористи, — ипак су успех византиског оружја и грађански ратови, који су после тога настали у Перзији услед неуспеха и пораза на бојном пољу, толико ослабили Перзију, да она, како је по свему изгледало, није за дуги низ година могла ни помишљати ма на какав озбиљан отпор Византији. Ираклије је триумфирао; рад и напори његови су награђени, циљ живота његова је био постигнут, програм његов је испуњен. Највећи и најопаснији непријатељ византиски је сломијен и сатрвен; задовољени су интереси државни, задовољена је сујета народна, задовољени и религиозни осећаји, јер је натраг добијен крст, на коме је Христос био разапет. Ираклије је своју славу и свој триумф потпуно заслужио, јер он је жртвовао цео свој живот и уложио је сав свој труд, да спасе државу од Перзије и то је постигао.[25])

Али је и Византија изашла из те борбе и из тога сукоба јако ослабљена. Напори и жртве, које је Византија у томе рату поднела, осећали су се јако; Византија је, и ако победилац, била, услед овога дугог и напорног рата, такође ужасно истрошена и ослабљена и заморена.

*

Победа код Ниниве могла је бити кобна по Балканске Словене. Византија је после победе над Перзијанцима истина била истрошена и малаксала и заморена, али је зато за дуг низ година била потпуно осигурана од највећег и најопаснијег непријатеља свог; а сви су изгледи били, да ће се Византија, и ако је у овом рату била истрошена и ослабљена, ипак много брже и лакше опоравити, већ и због тога што је рат завршен у њену корист, него Перзија. Византији је дакле само требало времена, па да се опорави и оснажи; за сразмерно кратко време она је могла бити опорављена и оснажена доста. После тога, њена би акција могла бити управљена само на две

стране, где је до тада перзиски рат спречавао сваку акцију и интервенцију.

Византија би, оснажена после перзиског рата, морала радити на томе, да врати свој престиж у Италији, где су Лангобарди за време перзиских ратова учинили велике напретке на рачун Византије и где су сепаратистичке талијанске тежње у то време добиле маха и изгледа на успех, и да сузбије на Балканском Полуострву варваре, који су продрли на Балкан и населили се тамо за време рђавог режима Фокиног и за време Ираклијевих ратова против Перзије; или, ако би већ било немогуће, или можда ако не би ишло у интерес Византији, да их сасвим сузбије и изгна из балканских провинција, а опо бар да их покори и натера да признаду врховпу власт Византије.

Али до тога није дошло.

*

У доба када се Византија борила са Перзијом на живот и смрт и када су Словени у северним крајевима данашње Угарске почели борбу за своју слободу против власти аварске, баш у то доба почео је у Арапској Пустињи нов верски покрет, који ће врло брзо ухватити јака корена, који ће брзо ујединити дотле неуједињена и завађена сараценска племена, везати их јаком организацијом и кренути их дивљим фанатизмом, те ће њихова, и државна и народна, снага набујати необично брзо и силно и цео ће свет око Средиземнога Мора више векова бити заузет једино борбом против Сарацена и против Ислама.

У тој великој борби Византија је читаве векове била заузета сва и само њоме, и тек је ретко кад и на кратко време доспевала, да покуша да спречи јаче организовање варвара на Балкану или образовање њихових држава или бар пљачкање крајева, који су били у непосредној близини престонице, и због че-

га је често и сама престоница долазила у врло незгодан положај, или макар да натера варваре, да признаду византиску врховну власт.

Византији дакле није било суђено, да се после последњег великог перзиског рата, у коме је Перзија била ослабљена и онемогућена, дуго одмара и опорављ̈а, да се прикупља и да прибира своје снаге, а камоли да предузме ма какву озбиљнију акцију против ближих, и ако непосредно мање опасних, непријатеља, но што су били Перзијанци. Последњих пет година владе Ираклијеве већ су испуњене ратовањем и спремањем за ратовање против Сарацена.

Изврсно организовани и дисциплинисани, фанатизовани до лудила, храбри и окретни, Сарацени су брзим кретањима и помоћу нове своје тактике, у великим масама нагртали на своје непријатеље и нико није био у стању да се дуго држи против њих. Перзија им је прва била на ударцу. Истрошена и изморђена већ у дугом и напорном ратовању са Византијом, а још више у крвавим грађанским ратовима, што су настали после пораза у рату са Византијом, Перзија је, после краткога отпора Сарацепима, који је трајао само неколико година, била сасвим уништена (635—640 год).[26])

Већ у доба те борбе са Перзијом, нападали су Сарацени и на византиске провинције. Византинци су још одавна знали за Сарацене и имали су са њима веза, употребљавајући их често за своје циљеве; али никада пре овога времена нико у Византији није могао ни слутити, да би ти Сарацени могли некада организовати силне војске, бити велике битке, побеђивати и задавати страха не само Византији и Византинцима, него и целом хришћанском свету.

Цар Ираклије је доживео само увод у крваву трагедију; доживео је још пропаст Перзије и могао је јасно уочити велику опасност, која прети Империји с те стране. Он је доживео не само пад Перзије, него су још за његове владе и за његова живота

Сарацени продрли и у Палестину, те је он био приморан, при свем том што је нова византиска војска, која је тамо послана, сузбила Сарацене, да нареди, да се часни крст пренесе из Јерусалима у Цариград, јер је знао, да Јерусалим није више сигуран од навале Сарацена. Наскоро после тога византиска војска претрпи на бојном пољу пораз и Сарацени освоје Дамаск и Финикију, па продру у Мисир, где поново разбију једну византиску војску. Ираклије је поновно нудио Сарацепима мир, али га они одбију, па наскоро за тим освоје готово целу Палестину и Сирију, где је од увек, а особито у последње доба, због верских размирица, а и због других разних узрока, антагонизам између урођеника и Византинаца био врло јак, тако да је тамошње становништво радо дочекало и примило Сарацепе. Наскоро после тога пао је и Јерусалим и Антиохија и Едеса.

У таким приликама је провео Ираклије последње године своје владе и свога живота. Кад је умро (641 год.) оставио је државу у исто онако несигурпом и тешком положају, у каквом је затекао када је дошао да сруши Фоку, да би спасао државу. После тридесет година рада и великих напора, Византија је, под његовом савесном и епергичпом управом, дошла у исто онако тежак и несигуран положај, као и под ужасним режимом Фокиним. Што су тамо владалац и његова околина радили на томе да упропасте државу, а овде је владалац вољно и предано радио да је спасе и сачува јој све тековине, то само по себи није много мењало ствар, јер је сада опет опасност споља довела државу у исто онако рђав положај, као пре рђава управа. Исто тако није значило ништа и што се име тога спољњега непријатеља променило: пре су били Перзијанци, сада Сарацени. Шта више нови непријатељ је био и јачи и свежији и боље организован и силнији и, према томе, и опаснији, него стари.[27])

Да несрећа буде већа настале су после смрти

Ираклијеве ужасне династичне борбе око престола, и те су борбе наравно паралисале, и онако већ доста слабу, државну снагу. А Сарацени су и даље стално освајали и пљачкали.

У то доба се помињу у изворима опет јаки покрети Словена према западу; особито су Словени, како изгледа, у то доба продирали у Далмацију. Помиње се, да је папа Јован IV, који је био родом Далматинац, у год. 641—2 слао новаца, да се откупљују од варвара заробљеници, који су у Далмацији приликом нападаја аварских били заробљени.

Словени су, у осталом, у то доба били на Балкану већ фактор, са којим су морали рачунати сви, који су с њима долазили у додир или имали с њима ма каква посла, или који су имали посла са онима, који су били ма у каквим везама са Словенима. Кретање њихово управљено је у то доба у главном на запад, без сумње због тога, што је углед Византије, услед Ираклијевих победе над Перзијанцима, био јако скочио, а опасност од стране Сарацена није у то доба још била јасна, или бар за њу Словени још нису знали да би, ослањајући се на то, смели предузимати штогод против Византије.

*

Кад је год. 641 франачки војвода Радулф устао на краља фрапачког Сигиберта, тражио је од Словена да га помогну; Словени, свакако из Самове државе, одазвали су се позиву Радулфову и дошли су му у помоћ, али цело подузеће Радулфово није успело.

Год. 642 помиње се нападај Словена на Аја војводу беневентанског. Ајо је дошао на владу год. 641, а годину и пет месеци после његова доласка на владу, прећу Словени, свакако са далматинске обале, на својим лађама на талијанску обалу и утаборе се код Сипанта; начине тамо скривене ровове око свога табора, па кад Ајо нападне на њих са својим људима, упадне у један од тих тајних ровова, а Словени га

ухвате и убију. Одмах после тога врати се Ајов брат Ридуалд, који није био ту у време доласка Словена и погибије Ајове, па почне викати Словенима на словенском језику и позивати их на мир; кад су га Словени послушали и оставили оружје, Ридуалд их са својим људима изненада нападне и сузбије их.[28])

*

За Византију је била велика срећа што је као победилац из династичке борбе после смрти Ираклијеве изашао Константин III (641—668), који је у сваком погледу био дорастао тешком позиву, који га је у тај мах чекао као владоца византиског; Константин је целога свог века предано и неуморно радио на томе, да спасе и сачува државу. А тешко је било радити на томе у тај мах: непријатељи су нападали на Империју са свих страна, а снага, којом је располагала Византија у то доба, била је и сувише мала и незнатна и слаба и за много мање тешке прилике, но што су биле оне, у којима је живео цар Константин III.

Сарацени су за његове владе стално напредовали и освајали византиске провинције и територије; тако су освојили Кипар и Род.*) У један мах су чак били почели спремати велику и јаку флоту, са којом су мислили да нападну на Цариград, и остварење тога плана било је осујећено само енергичним радом и великим пожртвовањем двојице Грка, који су са великом вештином и опасношћу спречили прављење лађа и образовање сараценске флоте. За владе Константинове почели су Сарацени да нападају и на Сицилију.[29])

Мирап од стране Сарацена, Константин је у један мах (око 649 год.) имао и воље и времена, да зарати на Балканске Словене и да их покори. По-

*) Кад су Сарацени освојили Род разбијена је позната статуа: Колос Родоски, који је тамо био постављен, како бележе византиски хроничари, на 1360 година пре тога времена. Разбијену парчад од Колоса купио је један Јеврејин из Едесе и однео је метал од њега на 900 камила.

вод и план овога похода није познат. Зна се само да је Константин био претходно склопио мир са Аварима и да је онда, како бележи Теофан, са успехом војевао против Словена у „Славинији" (по свој прилици у крајевима између Струме и Вардара). Можда је тај поход био омогућен великим грађанским ратовима, који су, од прилике у исто то доба, били настали међу Сараценима.

Свакако је Константин у овом походу имао успеха. Он је покорио и примирио Словене и преселио је, из крајева у којима је ратовао, много словенских породица у Малу Азију, у Витинију; то је средство умиривања варварских племена, којим су се и пре и после радо служили византиски владаоци.

Међу тим Словенима, које је цар Константин III год. 649 покорио и преселио у Малу Азију, било их је који су припадали и *српском племену*, јер се од тога времена помиње у Витинији један град са епископском столицом, који се зове *Гордосервон. То је најстарији помен Срба на Балканском Полуострву у савременим изворима.* Тај најстарији помен Српскога Народа одводи нас на југ, у земље око Струме и Вардара, и даје доста вероватноће познатој причи Порфирогенитовој о сеоби Срба или бар једнога дела Српскога Народа са југа на север, ако није и међу самим Јужним Словенима било два племена са истим именом, једно на југу а друго на северу.[30])

*

Наскоро после тога били су Авари опет уплетени у династичке борбе у Италији, међу Лангобардима. Кад се наиме од краљевске власти одметнуо војвода фријаулски Луп (год. 660), онда Гримуалд, краљ лангобардски, позове аварског хагана, да уђе у Фријаул и да покори Лупа. Хаган се одазове молби и позиву Гримуалдову, упадне са великом војском у Фријаул и сукоби се тамо са Лупом. Павле Ђакон, који је, како прича, описао овај поход по причању старих

људи, који су у овом рату сами учествовали, каже, да је Луп три дана одолевао хагану и да је успешно разбијао аварске војске, али у тој тешкој борби већ су многи од његових људи били рањени, многи већ и изгинули, а готово сви су били заморени, па кад су, четврти дан, Авари опет нагрнули са великом војском, Луп је видео да се неће моћи одржати, па је потражио у бегству спаса; његова војска се на то повуче и утврди у градовима.

Авари се после тога разиђу по Фријаулу и почну робити, палити и пљачкати. Кад је Гримуалд видео шта Авари раде по Фријаулу, он затражи од хагана, да напусти Фријаул. Али хаган није био вољан да напушта лако освојену провинцију; он пошаље Гримуалду посланике, који су му изјавили, да Авари никако неће напустити Фријаул, који су на мачу освојили. Гримуалд онда скупи војску и пође на своје доскорашње савезнике. Како је у тај мах имао врло мало војске на расположењу, намисли да Аваре преваром застраши. Он задржи аварске посланике код себе а нареди међутим, да сва војска, коју је имао на окупу, пролази свакога дана поред аварских посланика, али сваки дан у другом одељу и под другим оружјем, тако да су аварски посланици с правом претпостављали, да Гримуалду пристиже свакога дана све нова и нова војска. После неколико дана, када се та лакрдија понављала сваки дан, дозове Гримуалд себи аварске посланике и каже им: „Са целом овом силном војском, што сте је видели, ударићу одмах на хагана и Аваре, ако не изађе брзо из Фријаула". Кад су аварски посланици све то јавили хагану, он се заиста поплаши, напусти одмах Фријаул и врати се кући.

Наскоро после тога (око год. 664) Лупов син побегне Словенима и, пошто је са Словенима утврдио савез, дође са њима у Фријаул, да отме помоћу Словена за себе кнежевину фријаулску. Али у борби око тога он погине. Наскоро после тога постав-

њен је за војводу фријаулскога лангобардски великаш Вехтари. Кад су Словени, одмах после тога, чули да је Вехтари некуда отишао, нападну на Фријаул, надајући се да ће олако проћи у отсуству војводину. Али се Вехтари случајно набрзо вратио, а Словени то наравно нису знали. Његова пратња, не знајући свакако за нападај Словена, већ се била разишла, али он, кад је међутим дознао за нападај Словена, пође на њих сам само са двадесет и пет људи, које је још са собом имао. Кад су Словени угледали ову малу чету, где иде на њих, исмевали су Лангобарде, говорећи да иде на њих епископ са клирицима. Али кад је Вехтари дошао близу моста на реци, где су Словени били, он скине шлем и покаже се Словенима. Словени га одмах познаду, поплаше се и збуне и почну викати, да је ту Вехтари. Онда Вехтари нападне на њих са оно двадесет и пет људи, што је с њиме било и потуче их тако да се од њих 5000 само врло мало спасло. Тако се бар цела та ствар доцније међу Лангобардима причала.

У исто то доба од прилике умро је и први владалац Панонских Словена, Само. О судбини његове државе после његове смрти нема никаквих података; она се свакако наскоро после тога распала.[31])

Самова држава је значајан појав у историји свега Словенства. То је била прва организована словенска држава, која је имала сва својства савремених држава, свој државни апарат, своју војску, своју политику и т. д. Она је без сумње допирала и до граница балканских и њен живот и њено постајање морало је, одмах или у будућности, утицати на погледе Јужних Словена. Традиције су се онда јаче чувале него доцније и традиције о Самовој држави вршиле су без сумње неку мисију, не само онде, где се на територији Самове државе после стварале нове словенске државе, него и међу Јужним Словенима, кала је дошло време да се и код њих почну полагати први темељи државном животу.

V

Нападаји Сарацена. — Сарацени употребљавају Словене против Византије. — Борба за папеску превласт и за еманципацију Италије од Истока. — Авари насељавају заробљене Византинце у Срему. — Генерација мелеза. — Мелези под Кувером остављају аварску државу и продиру према Солуну.— Кувер у договору са Византијом остаје на Керамезиском Пољу; једно словенско племе даје му храну. — Кувера остављају његови. — Куверов план да освоји Солун. — Мавар и његов рад у Солуну. — Долазак адмирала Сисинија. — Мавров план откривен. — Промена на престолу у Византији. — Нападаји Сарацена на Цариград. — Мир између Сарацена и Византије утврђен на 30 година. — Утицај тога мира, особито на Аваре. — Погрешна политика Константина III према Аварима и другим варварима у тај мах. — Могућност правдања такве политике. — Долазак Бугара.

Сарацени су међутим стално нападали на византиске покрајине, пустошили и освајали их. Африка је већ готово цела пала у њихове руке и они су већ у велико нападали и на Сицилију, камо је Константин III хтео да премести престоницу државну, ма да су се Цариграђани и Византинци томе, врло енергично и с разлогом, противили. Али су и Сарацени, као и Византинци, знали да употребе и друге народе против Византије. Тако има забележено, да су Сарацени год. 664 задобили за себе један део оних Словена, који су били насељени у Малој Азији, да је том приликом 5000 Словена прешло Сараценима и да су их они населили у Сирији.

Док су Сарацени освајали византиске земље у Азији и Африци и већ почели да прете византиским покрајинама и у Европи, дотле се у Италији вршили врло важни процеси, који су такође, по својим резултатима, били управљени против Византије. У то доба водила се у Италији борба за независност папске власти и борба за еманципацију Италије од Истока. Осим природног развитка догађаја и прилика, које су у том правцу деловале, помагале су те тежње и прилике, у којима се Италија у то доба налазила. Жи-

вот у Италији био је у то доба тежак и несносан, особито у крајевима, у којима је владала Византија. Злоупотребе административних органа биле су врло честе и тешке, пореза је била тако велика, да се већ више није могла сносити. А борба за независност имала је много изгледа на успех, јер је Византија, заузета на другим странама, имала врло мало снаге којом је могла располагати у Италији, па и та је њена снага, као и власт у опште, била врло слабо и лабаво организована.

Покушај Константинов да поново освоји Италију пропао је сасвим; Византија је била слаба да на овој страни створи нешто трајно и сигурно, а присуство Константиново учинило је само то, да је порез у византиским провинцијама у Италији, услед издржавања двора и војске, постао још много већи и тежи. Све то скупа довело је дотле, да је контраст између Италије и Истока, у овај мах између Италије и Византинаца, све више избијао на површину и све више отимао маха, и да је он добијао израза у отвореном раду на оцепљењу, кадгод је Византија била заузета на другој страни, те су потребе државне бивале веће, а брига и рад за благостањем појединих, особито удаљенијих, покрајина све мањи. Све то било је још појачано и верским конфликтима, који су често избијали између Рима и Цариграда.[32])

*

Нападаји варвара на балканске провинције нису престајали никако. Око год. 670 дошао је опет Солун у велику опасност, да падне у руке варварима. У опису чуда Св. Димитрија прича се, како су Авари до тога времена били опустошили обе Паноније, обе Дакије, Дарданију, Мизију, Тривалију, Родопу и Тракију све до Цариграда, и како су у тим крајевима при разним нападајима заробили силан свет, па цело то робље населили у области старога Сирмијума. Ти аварски заробљеници из разних византиских

постављени државни војници. Изгледало је по свему, да је већ све зрело и спремно да се приступи извршењу плана. Било је већ све и удешено за то. Требало је да Маврови људи на велику суботу метну ватру на важнија места у граду, па да, у забуни, која том приликом мора настати, завладају градом

Баш у то доба, када је тај план на тај начин требало да буде извршен, послао је био император у Солун адмирала Сисинија са флотом, да буде на руци Мавру, особито да помогне прелазити бегунцима са Керамезиског Поља. Али та византиска флота под командом Сисинијевом, услед противног ветра, није могла да стигне у Солун у оно време, које је било одређено, и тако је Сисиније био приморан, да се искрца на неком острву, које је већ одавна било пусто, па нашав тамо један разорен незнабожачки храм, нареди да га очисте и освете, па да у тој импровизираној цркви проведе и прослави са својим војницима Ускрс. Али Св. Димитрије, тако прича Легенда, паредн му, да одмах иде у Солун, што Сисиније и учини, ма да су мрнари протестовали против тога и ма да је ветар још увек био противан.

Кад је Мавар дознао за долазак Сисинијев, он је не само увидео, да је извођење његовога плана осујећено, него је, са правом, мислио и да је цела завера откривена. Стога се он тако поплашио да се разболео тако да је морао лећи у постељу. Сисиније је међутим, не знајући за заверу, према инструкцијама које је био у Цариграду добио, при поласку наредио Мавру, да са својим људима иде на запад, да би му лакше могли доћи они, који би хтели побећи од Кувера.*) Сисинију међутим стигне наредба из Цари-

*) У Легенди се на овом месту вели, да је Сисиније наредио Мавру, да са својима иде на запад, да би му лакше могли доћи Словени, који би хтели да побегну од Кувера. Ако то није случајна омашка пишчева, онда је међу Куверовим људима било и Словена. То би се у осталом могло претпоставити и по томе, што је Мавар говорио и словенски. Ипак цела ствар није јасна ни сигурна.

града, да на лађама пресели Керамезијце, не каже се куда.

Мавар међутим оде цару и постане архонт, јер се за његов план још није ништа знало. Тек после свега тога изда Мавров син цео план Куверов и Византинци се о истинитости тога увере из тога факта, што Кувер, после тобожњег бегства Маврова, није конфисковао његово имање, а Маврове жене, које су код Кувера биле остале, држао је још у већем поштовању, него пре тога. Император међутим ипак није хтео да даде погубити Мавра, него му је само одузео власт и титуле и дао га је интернирати у једном подграђу. Тако је Солун и овога пута, по причању Солунаца наравно заузимањем Св. Димитрија, спасен. То је све могло бити око год. 670.[33])

*

Кад је, и у Италији и у Византији омражени, Константин III погинуо у Сиракузи (668 год.), требало је да његов наследник, Константин IV Погонат, прво савлада отпор у Сицилији и да уништи једног претендента који се тамо појавио, па тек онда да се може спремити на главног непријатеља, који је сада опет јако почео досађивати, на Сарацене, који су својом флотом стално узнемиривали византиске обале. Год. 673 чак је сараценска флота дошла под Цариград и држала га је у опсади од пролећа до јесени; пред зиму се флота, до душе, повукла, али се онда на пролеће опет вратила, да опседне Цариград, и то се тако понављало из године у годину, пуних седам година. Напослетку, после пуних седам година, увидели су и Сарацени да нема изгледа да ће успети, пошто су били и на суву побеђени, а и флота им је била доста оштећена од грчке ватре, коју је у то доба пронашао један грчки инжињер, по имену Калиник. Стога су Сарацени напустили опсаду Цариграда и почели се повлачити; али им је и остатак флоте, при повратку, страдао од буре.

Због тога неуспеха и због грађанских ратова, а особито због тога што су Мардаите, једно племе, које се стално и успешно борило против Сарацена, заузеле Ливан, и тиме јако загрозили Сараценима, Сарацени су били приморани да затраже од Византинаца мир под врло повољним по Византинце условима. После кратких преговора буде утврђен мир између Сарацена и Византије на тридесет година, под врло повољним условима за Византију: Сарацени су, по том миру, имали да плаћају Византинцима по 3000 фунти злата годишње и да дају сваке године по 50 заробљеника и по 50 коња.[34])

Византинци су овим успехом своје дипломације били необично задовољни, а он је импоновао и другим народима. Кад су за тај мир дознали Авари, могли су се с разлогом бојати, да ће Византија сада, осигурана на истоку за тако дуго време, имати и времена и снаге и воље да врати свој давно изгубљени престиж на северу и на западу. Стога су они похитали да изађу на сусрет Византији. Авари и други народи на западу, пише византиски хроничар Теофан, када су дознали за Константинов мир са Сараценима, послали су посланике са даровима у Цариград и тражили су и они од Константина мир. Константин је, вели даље Теофан, учинио по њиховој жељи и дао је и њима тражени мир. И тако је завладао велики мир и на истоку и на западу, — истичу византиски хроничари, очевидно са великим задовољством, овај велики успех Константинов.

Са гледишта тренутног успеха и тренутне користи имали су Византинци разлога да хвале велику мудрост свога цара и велики политички талент његов и да се радују дубоком миру, који је сада, после врло дугог времена, опет завладао свуда. Било је заиста крајева, којима је тај мир добро дошао, било је провинција, које су се, под утицајем благодети његових, опорављале и крепиле.

Да је овај мир са Сараценима био велики по-

литички успех и да је био добитак за Византију, о томе не може бити сумње. Али је исто тако несумњиво, да је мир са Аварима и другим народима на западу, са гледишта интереса Византиске Империје, био велика погрешка. Осигурана за дуги низ година на истоку, Византија је сада могла и морала да прихвати планове Мавријеве и да настави рад његов. Сада је била згодна прилика, какву Византија за читав век и по није имала, да поврати своју превласт на Балканском Полуострву. Сада је била прилика, да Византија покуша покорити Словене и да покуша уништити Аваре.

Наравно да се за последњи век и по много штошта променило и изменило, и у опште и на Балканском Полуострву. Није ту више било у већини оно старо становиштво, које је знало и познавало само византиску власт, признавало је и покоравало јој се безусловно. Друга су сада племена притисла земље на Балкану, племена, којима је истина импоновала Византија, њен двор, њезине церемоније, њезино богатство и цео њен државни апарат, али која су ипак била непомирљиви непријатељ Империји; они нису признавали власт њену, и више су и радије слушали своје племенске главаре, него заповести византиског императора. Са тим се фактом морало у Византији рачунати. Па и ако би акција против Авара и Словена у тај мах била природна последица мира са Сарацинима, ипак се византиски државници, због своје неакције против својих непријатеља на Балкану у тако згодном тренутку, могу правдати само тако, ако су они сигурно знали, или бар били уверени, да предузеће које би имало за задатак да покори Словене и да онемогуће Аваре и да на тај начин опет на Балкану начини Саву и Дунав границом Византиске Империје, — да тако предузеће премаша далеко снагу, са којом је Византиска Империја у тај мах располагала.

*

А по свему изгледа, да је то био случај. Бар одмах после склопљеног мира са Сарацепима, показало се у једној врло важној прилици, да је Византија ипак много слабија, но што би се према њеним дипломатским успесима у последње доба могло судити. Византија наиме није могла да спречи прелазак Бугара преко Дунава и њихово стално настањивање на Балканском Полуострву, и ако су византиски државници увиђали јасно и правилно, да отуда прети велика опасност Империји и покушали да то спрече.[35])

VI

Долазак Бугара. — Значај долаека Бугара. — Организација бугарске државе. — Карактеристика српске и бугарске историје. — Историја Бугара у V и VI веку. — Кувpат и његови синови. — Долазак Бугара под Аспарухом на Балканско Полуострво. — Први сукоб Бугара са Византијом. — Однос Бугара према Словенима које су на Балкану затекли. — Мир између Бугара и Византије. — Византија признаје бугарску државу.

Прелазак Бугара на десну обалу доњега Дунава и њихово стално настањивање тамо, то је, после доласка Словена, најважнији догађај у историји Балканскога Полуострва.

Доласком Бугара створени су, у крајевима у којима су се они настанили, услови за нов један, не само етнички него и историски, процес, ушао је нов један врло важан фактор у живот балканских држава и народа, фактор који је био од пресудног значаја и утицаја на живот Балканских Словена, а често и на живот Византиске Империје.

Доласком Бугара створени су, у једном делу оних крајева, које су у то доба Словени већ били населили, услови за образовање нове једне народности. Па и ако су ти услови и пре доласка Бугара већ били можда донекле дани тиме што су крајеве на истоку и југу Балканског Полуострва настанили слободни Словени са доњега Дунава, који су дошли до

северних граница Балканскога Полуострва пре него они Словени, који су били у данашњој јужној Угарској под Аварима, а који су доцније населили западне крајеве Балканскога Полуострва и који су се свакако разликовали од оних, — ипак су услови за сасвим засебан живот, за засебну судбину и развитак и за образовање не само засебне државе него и засебнога народа, бар у крајевима између Балкана и Дунава и између Искра и Црнога Мора, створени тек доласком Бугара.

Када су дошли на Балканско Полуострво Бугари су већ донели изврсну и војну и државну организацију. Они су у опште имали особити организаторски таленат, дакле баш једну врло важну особину, која је од увек недостајала свима словенским племенима и народима. Бугари и Словени стопили су се временом у један народ, и на оном земљишту, где су се Бугари при своме доласку на Балканско Полуострво населили, створен је нов народ, који је примио језик словенски, али који је од Бугара задржао не само име и доста од типа, него који је, осим тога, од њих наследио и необичан таленат за организацију и државну и војну.

То су моменти тако важни и засецају тако дубоко у живот, да они дају једно од најважнијих обележја целој историји и српској и бугарској, кроз читав низ векова. Увек се осећа, да је бугарска држава основана и да се држи на јакој организацији и на војној снази, да је у тој њезиној организацији њезина снага и слабост, да је јака и снажна онда, кад има јаких талената, да латентне снаге, којих је у њој увек доста на расположењу, прикупи и организује. Стога је у Бугарској држави увек војска све и сва; она је најачи ослонац државе, она је снага њена, она је управо држава, јер држава редовно пада, када изгуби војску, готово редовно се са изгубљеном битком губи и држава. Напротив, у српској историји, и у

најсјајнијим периодима њеним, стално се осећа велики недостатак организаторских таленатa. Зато код Срба иде све тромије, спорије и невештије. Један од најважнијих недостатака је недостатак војне организације, која не дозвољава никада да дође до наглог напредовања и сјајних победа, али исто тако ни до изненадног пада и пропасти. Државу не сачињава војска, него народ; због тога и иде све тромије и невештије, али због тога хвата све дубљег корена, све је трајније и солидније и сигурније.

Још одмах после распада Атилине државе, Бугари, који су били подложни Атили и ишли с њиме на његовим походима на запад, заједно са Унугундурима, под вођством најмилијег сина Атилина Ернака, населили су се у данашњој Бесарабији. Одатле су они, крајем V и почетком VI века, прелазили доњи Дунав и пљачкали по Балкану. У другој половини VI века они су потпали под Аваре, који су покорили и Утигуре и Котригуре. Један део Котригура населио се око год. 560 у Панонији, али је одатле протеран, по свој прилици после неуспелог покушаја да доведе свога човека на аварски престо, у Баварску где је већина од њих уништена (в. стр. 32.) Год. 597 дошла је опет на Дунав једна бугарска чета, састављена из разних бугарских племена, а год. 635 откаже вођа Унугундура послушност Аварима, који су били ослабили после свога неуспелог нападаја на Цариград.

Кад је око год. 667 умро Кувpат, владалац бугарски, он је оставио пет синова и разделио је државу њима петорици, али им је на самрти саветовао, да се никако не цепају један од другога, него да остану заједно, јер ће само тако моћи сачувати државу. Међутим Кувратова држава није много преживела свога оснивача. Наскоро после његове смрти држава се распадне на племена, која су је сачињавала, а којима су управљали поједини синови Кувратови. Најстарији од синова Кувратових остане веран жељи и наредби

очевој и остане у отаџбини; други брат његов остане одмах до њега, четврти и пети пређу Дунав, и то четврти оде у Панонију Аварима, а пети оде у околину Равене у Пентапољ и тамо остане под влашћу Византије. Трећи син Кувратов, Аспарух, буде нападнут од Казара, пређе у Бесарабију и дође на Дупавско ушће, па се настани и утврди на делти Дунавској, на данашњем острву Св. Ђурђа. Бугара, који су се тамо настанили са Аспарухом, није било више од 20—25.000.

Из тога свог новога положаја Бугари су непрестано чинили излете и нападали су на византиске земље. особито у околини. Константин Погонат крене војску на нове дошљаке, да ослободи од њихових нападаја и пљачкања државу. Али чврстоћа и неприступачност њихова положаја онемогући Византинцима сваку акцију, а кад и император. због болести, остави војску, она онда напусти бојно поље и побегне. Тако се тај први поход на Бугаре свршио са потпуним неуспехом и поразом византиским.

Одмах после тога Аспарух са својим народом пређе Дунав и продре до под Варну, где се решио, да за тај мах остане. Византија га није могла спречити да своју намеру изведе.

Кад су Бугари дошли у те крајеве, тамо су већ становали Словени. и први је посао био Бугарима, да одреде свој однос према Словенима. Како је тај однос решен и регулисан, то није сасвим јасно, јер није јасно, како су се Словени односили према бугарском освајању: да ли је између Словена и нових дошљака Бугара дошло до борбе или су се они на миран начин погодили, и да ли су се Словени покорили Бугарима, или су склопили с њима савез, како неки историци мисле, — то су питања на која је немогуће сигурна одговора дати; све што се о томе писало само су нагађања са више и мање вероватноће. Познат је само један, врло важан и карактеристичан, факт: да су Бугари, кад су прешли Дунав

и заузели крајеве између Дунава и Балкана. кренули осам словенских племена (дакле по свој прилици сва племена, која су на земљишту, што су га Бугари заузели, становала) и преместили их на границу своје нове државе: једно на границу према Византији, а седам на границу према Аварима. Према томе може се са више вероватноће претпоставити, да су се словенска племена на неки начин покорила Бугарима, јер је тешко претпоставити, да су склопили савез, а да су по уговору тога савеза Словени, не само били дужни да чувају границе и да први буду изложени непријатељским нападајима, него и да морају мењати своја станишта. Једно ипак изгледа да је сигурно по овим подацима: Бугари и Словени становали су одељени једни од других.

Пошто су се на тај начин сместили и утврдили, Бугари су, и из нових својих станишта, непрестано нападали на византиске покрајине Ти стални нападаји приморали су напослетку Константина, да се како тако погоди са Бугарима, пошто није био у стању, да их силом свога оружја примора на мир. Како су текли преговори, то наравно није познато, али је, по свој прилици год. 679, закључен мир између Византије и Бугара. По том миру се Византија обвезала да плаћа Бугарима годишњи данак.

Византија је капитулирала пред Бугарима: она је за љубав мира пристала да плаћа данак Бугарима, и тиме је признала не само да Бугарима припада територија, на којој су у тај мах становали, него је тиме признала и нову бугарску државу. Константину у тај мах изгледа да није било стало ни до чега, него само до тога, да одржи и сачува пошто — пото мир. Он је то и постигао, али по врло скупу цену: Византија је први пут признала на својој територији једну страну државу. Понижење и значај тога корака осећали су врло добро и савременици, и против тога су се бунили чак и они, који су иначе величали Константина због његове мирољубиве политике и који су хвалили његов велики дипломатски таленат. И они

су увиђали да је овога пута мир купљен по врло велику цену.[36])

VII

Јустинијан II. — Мир са Сараценима. — Жртвовање Мардаита. — Рат са Бугарима и Маћедонским Словенима. — Јустинијан пресељава Словене у Малу Азију. — Словени прелазе Сараценима. — Сарацени пресељавају Словене на Кипар, а Јустинијан у Никомедију. — Незадовољство у Византији са Јустинијаном и његовом владом. — Јустинијан збачен и прогнан. — Леонтије. — Тиберије III. — Јустинијан ради да се врати — Помоћу Бугара се враћа и осваја Цариград. — Уговор између Јустинијана и Бугара. — Борба Словена у Фријаулу. — Јустинијан удара на Бугаре. — Сарацени нападају. — Јустинијан се свети својим непријатељима на Херзону. — Јустинијан збачен и погубљен. — Филипик. — Анастасије II. — Рад Анастасија II на одбрани Империје. — Теодосије III. — Уговор са Бугарима.

Ипак Византији није било суђено, да буде дуго времена мирна, ни споља ни изнутра. Кад је умро Константин Погонат (685 год.), наследи га син његов Јустинијан II, необуздан један младић од непуних 17 година. Његов долазак на престо прекинуо је традиције Константинове, који је, и ако је био и одличан војник, имао увек само један план: да држави одржи мир, колико је то само могуће. Са Сараценима се истина и Јустинијан, кад је дошао на престо, погодио и обновио је с њима мир, али под врло тешким условом, под условом, који је био судбоносан за Византију: Византија је морала да жртвује Сараценима своје врсне и природне савезнике, а сараценске највеће и најопасније непријатеље, Мардаите, који су били одлични борци за византиску ствар и којих су се Сарацени јако бојали. Ипак их је Јустинијан жртвовао. А у време, када је он дошао на престо, то је у толико мање имало разлога да се учини, што су у тај мах Сарацени били у доста рђавом положају, јер је у Сирији владала глад, и већ је доста становништва из сараценских покрајина почело да бежи на византиску територију.

Цена, по коју је купљен овај сраман мир са Сараценима, тако је велика, да се жртвовање Мардаита не би могло правдати ни онда, кад би се могло претпоставити, да је Јустинијан тада мислио, да Византији прети већа опасност од Бугара, него од Сарацена. Можда је тако нешто Јустинијан заиста и мислио, јер је, како изгледа, чим је утврдио мир са Сараценима, не тражећи никаква повода ни разлога, раскинуо мир са Бугарима, отказав им даље плаћање данка, на које се отац његов био обвезао.

Јустинијан се онда одмах у почетку своје владе крене на Бугаре и на Маћедонске Словене, са намером да их покори. Из Цариграда крене Јустинијан са доста коњице преко Тракије па, пошто је сузбио Бугаре, удари на Словене, негде између Струме и Вардара, а када су му се словенска племена покорила које силом, које по споразуму, он продре до Солуна. Од покорених Словена многе пресели у Малу Азију и насели их у теми Опсикијону, где су већ и пре били насељавани Словени из тих истих крајева. Ти Словени уживали су тамо неку врсту автономије и давали су Византинцима у ратним походима доста велики контингенат војске, који је био засебно организован и стајао под својим народним командантима.

Кад се Јустинијан враћао са свога успешног похода против Маћедонских Словена, дочекају га Бугари у једној клисури и нанесу му тамо велике штете.[37])

Уздајући се по свој прилици, у нову своју словенску војску у Малој Азији, Јустинијан готово без повода прекине мир са Сараценима. Сарацени су покушали да одврате Јустинијана од тога рата, позивајући се на уговор, који с њиме имају; али кад се он није никако хтео да обзире на уговор, него је хтео пошто — пото да зарати, они такође пођу у рат. У одсудном бојy су Сарацени носили на мотци уговор који је Јустинијан прекршио. Сарацени су задобили новцем и разним обећањима и вођу словенскога војног одељења за себе, те он у одсудном тре-

нутку пређе са 20.000 људи Сарацинима, и Византинци наравно буду побеђени. Словене, који су били пристали уз њих, населе Сарацени на острву Кипру, а оне који су остали били под Византијом, пресели Јустинијан у околину Никомидије. Кад су Сарацени, одмах после тога, опет напали на Византију, помињу се у њиховој војсци многи словенски бегунци из Византије.[38])

Осим тога ратног неуспеха, који је морао рђаво утицати на Византинце тим више, што је рат без разлога изазван од Јустинијана, имао је Јустинијан још и много мана, којима се јако замерао Византинцима и због којих је постајао све омраженији код њих. Осим свега другога био је Јустинијан и јако заузет за грађевине, те је за грађење трошио силан новац, који је у то доба био потребан на друге, много важније, ствари; временом је та страст његова још више расла. Пореза је услед великих трошкова била све већа, а народ је све теже сносио, особито због тога, што је пореза утеривана немилосрдно. Услед свега тога император је убрзо био јако омражен, његов положај бивао је све тежи и све несноснији. На послетку је год. 695 дошло до завере против Јустинијана, која је успела. Леонтије, један виши официр, буде проглашен за цара, а Јустинијан буде унакажен и прогнан на Херзон.[39])

Леонтије такође није дуго владао. Сарацени су били освојили Картагину; Леонтије пошаље против њих флоту, која је имала за задатак, да поново освоји од Сарацена Картагину. Византинци су у почетку имали великог успеха, али кад Сарацинима стиже појачање, буду они сузбијени.

Кад се флота, не могав освојити Картагину, враћала натраг у Цариград, морнари се, бојећи се казне од императора због неуспеха, побуне и прогласе за цара једног маринског официра, који узме име Тиберије III. Тиберије уђе преваром у Цариград, а Леонтије се после тога повуче у манастир (698 год.).

Тиберије III био је одличан владалац у сваком погледу. Пошто је за врховног команданта коњице поставио свога способног брата Ираклија, хтео је Тиберије да велике грађанске ратове и устанке и буне, које су у то доба избиле у Перзији, што више искористи за Византију. У борби која је сада настала између Византије и Сарацена, имали су Византинци често врло лепих успеха, али се ипак у главном није могло много урадити, а и овај паметни рад ометен је ускоро новом насилном променом на престолу.

Јустинијан на Херзону, где је живео као изгнаник, није никако мировао, он је непрестано радио на томе да се врати на престо. Кад је осетио, да у Херзону због тога није сасвим сигуран, он побегне одатле Казарима. Казарски хаган га лепо прими и да му своју ћер за жену. Али кад је византиски двор због помагања Јустинијану протестовао код Казара, хаган је нашао да му се не рентира, да се због Јустинијана, и ако му је он сада био зет, завади са Византијом, и он просто нареди да Јустинијана убију. Теодора жена његова дозна за тај план и открије га свом мужу. Јустинијан онда побије оне који су били одређени да га убију, жену пошаље њеном оцу, а сам побегне морем на једној рибарској барци са само неколико својих пратилаца, и пошто су се у једној страшној бури једва спасли, уђе у дунавско ушће. Одатле пошаље Тервелу, бугарском хану, и затражи од њега помоћи да поново заузме престо, обећавајући Тервелу, у случају успеха, врло много (705 год.).

Тервелу је ова ствар добро дошла из много разлога. Пре свега, дала му се прилика да се умеша у унутрашње ствари Византије. Већ то је за њега много вредило. Али више свега му је вредило, што му је Јустинијан био обећао, да ће, ако Тервеловом помоћу дође на престо, признати власт бугарскога хана и државу бугарску. Осим тога изгледа, да је било у-

говорено да у том случају Јустинијан и даље плаћа Бугарима данак, који је Византија некада плаћала и да уступи Тервелу неку територију. Тервел је наравно пристао на те услове, јер он није имао шта да изгуби, а могао је много да добије. Стога он, по уговору, скупи војску од Бугара и Словена и пође, заједно са Јустинијаном, на Цариград. Кад је бугарска војска пала под Цариград, Јустинијан је тражио од Цариграђана, да га пусте унутра, али су га они исмејали. Ипак је он и у самом Цариграду имао својих људи, и они му помогну, те ноћу тајно продре са неколицином људи у град, приреди тамо покољ над својим противницима и завлада градом. Становништво је морало примити старог императора поново.

Јустинијан је према Тервелу одмах испунио све обавезе: признао му је власт и дао му је назив кесара, дао му је богате дарове, а изгледа да му је уступио и Загорје (705 год.).[40])

*

Последице ове бесмислене борбе, која се у Византији водила за последњих десет година, већ су се у ово доба у велико осећале. У Италији је покрет за слободу и еманципацију од Истока добио у ово доба највише полета и највише изгледа на успех. Италија је ишла све ближе своме циљу.

У исто доба, кад је Јустинијан по други пут дошао на престо, постао је војвода фријаулски неки Фердулф. Фердулф је хтео пошто — пото да задобије лаворике и на бојном пољу. Мислио је да ће за објекат својих нападаја најбоље моћи употребити Словене. Како су Словени у тај мах били на миру, то он потплати неке међу Словенима, да крену своје племе на Фријаул, па да их он онда дочека и потуче и да се на тај начин прослави. Али у исто то доба једна чета Словена пређе, сасвим случајно и независно од тога, фријаулску границу, побије неке пастире и отера им стоку. Лангобардски погранични

командант пође за тим Словенима, али их није могао стићи, и због тога буде јако нагрђен од Фердулфа. После наколико дана нападне она словенска војска, што је Фердулф био наручио, на Фријаул. Словени се утаборе на врху једног брда; њихова позиција је била врло згодна и тешко приступачна. Кад је Фердулф са својима дошао до Словена, он почне обилазити око брда, да нађе место, где би се могао згодније успети. Онда онај командант, што га је Фердулф био нагрдио, почне исмевати Фердулфа и нагне с коњем право уз брдо, на врло незгодном месту. Фердулф на то пође такође право горе на врло незгодном терену, а његова војска сва за њим У том пењању Словени их снажно нападну, и то више сикирама и камењем него оружјем, и побију их готово све. Ту је том приликом погинуо и Фердулф и онај који га је нагнао на овај непромишљени нападај; ту је изгинуло цело племство фријаулско, — вели са тугом Павле Ђакон.

*

Јустинијан је међутим врло брзо дошао до уверења, да је врло рђаво урадио што је од Бугара тражио помоћи да се врати на престо, а особито што је Тервелову помоћ добио по тако скупу цену, и што је Бугарима учинио толике уступке. Стога је он, наскоро после свога доласка на престо, прекршио мир са Тервелом и пошао на Бугаре са коњицом и флотом. Кад је Јустинијан са византиском војском дошао до Анхијала, Бугари се повуку у планине; Византинци међутим нису били осигурали своју војску како треба, а војници су се били разишли, да купе храну за коње, па како straже нису биле постављене, а Бугари су то сазнали од своје извиднице, нападну на војнике, који су се били разишли, и наравно многе побију а многе заробе, уплаћкају много кола и коња и опседну Анхијал. Јустинијан после три дана, ноћу побегне морем у Цариград.[41])

У то доба су Сарацени опет почели енергично

да нападају на византиске покрајине; они освоје Тијану и почну пљачкати на далеко и на широко. Јустинијан изгледа да се у то доба мање бринуо за невоље својих поданика, него за освету својим непријатељима. У доба када су Сарацени нападали на византиске градове, наоружао је Јустинијан велику флоту и послао је на Херзон са наредбом, да се похватају и побију Херзонци, да би им се осветио, што су му, по наредби из Византије, радили о глави, кад је као изгнаник тамо становао. Та флота је извршила заповести Јустинијанове, али при повратку готово сва пропадне у бури. Јустинијан онда наоружа нову флоту, али становници Херзона сузбију ову флоту помоћу Казара и прогласе за императора некога Вардана, који узме име Филипик. Флота, која се бојала казне од Јустинијана, што није извршила његове заповести, придружи се устаницима, извиче такође Филипика за цара, и пође на Цариград.

Јустинијан се сада обрати прво казарском хану, а пошто му је он отказао помоћ, он се сети свога старога пријатеља и обрати се поново на Тервела, те затражи од њега помоћи, нудећи му без сумње велике уступке. Тервел му заиста, без сумње стога што је и овом приликом имао неку комбинацију, пошаље помоћ, али му она овом приликом није много користила. Јустинијан је међутим оставио Цариград и отишао да се спрема за отпор и борбу, а Филипик без борбе заузме престоницу. Кад је, ушав у Цариград, објавио, да свима, који пређу на његову страну, даје амнестију, а Бугарима да дозвољава слободан повратак, — Јустинијан буде напуштен од свих, и од својих присталица и од Бугара, и буде предан Филипику, који га да погубити. (711 год.)[42])

Филипик је врло рђаво владао: расипао је лудо новац, а својим религиозним реформама унео је забуну и раздражење у грађане. За његове кратке владе су не само Сарацени правили успешне нападаје, него су и Бугари прелазили границу, опљач-

кали Тракију и продрли пљачкајући чак до Цариграда, па се онда безбрижно вратили кући. Наскоро после тога и Филипик падне као жртва завере, а за императора буде проглашен један секретар, по имену Артемије, који се прозове Анастасијем II (713 год.).

Анастасије је добро схватио тежину положаја, у коме се држава налазила и тежак задатак, који му је доласком на престо пао у део и он је врло смишљено и енергично радио да помогне држави што више може и да спречи катастрофу, која се, како је по свему изгледало, приближивала. Што су прилике биле јаче од њега и што његова добра воља и увиђавност нису могле да надокнаде потребне способности за онако тешке прилике, у којима је живила Византија у оно доба, — за то он лично није ништа крив. Он је чинио све што је могао, да учини добро и да спречи катастрофу, али су прилике биле јаче од њега, и он је морао свршити трагично, а за Византију је била срећа што је њега на престолу заменио човек, који је оним тешким приликама био дорастао у сваком погледу.

Како су Сарацени били напали на Византију, Анастасије постави на чело војсци најбоље коњичке официре, а на чело државне управе најбоље државнике; сам је живео врло повучено, али се грозничаво спремао, да одбије навалу сараценску: градио је ратне бродове, оправљао градске зидове и утврђења, правио ратне машине, спремао храну за случај опсаде и предузео врло важну и добру реорганизацију војске. Особито се Анастасије старао за утврђења цариградска, јер је већ било јасно, да се Сарацени спремају и да ће ускоро кренути сву своју силу, да завладају престоницом, о коју су се до сада већ толико пута отимали разни варвари.

Кад се сазнало да се сараценска флота кренула из Александрије на Цариград, Анастасије нареди, да се византиска флота искупи на Роду. Али се том приликом војници побуне, убију врховног команданта

и натерају силом некога царинског чиновника, по имену Теодосија, да буде цар. Устаничка војска крене онда на Цариград, узме га преваром, те Анастасије захвали на престолу, покалуђери се и буде прогнан у Солун (715 год.).

Неспособни Теодосије III, који је у осталом сасвим против своје воље дошао на престо, такође није дуго владао. Једино је знатније дело за његове владе врло важан и занимљив уговор мира, који је склопљен са Бугарима 716 год. По томе миру одређене су границе између Бугарске и Византије, решене су неке ствари трговачке природе, обавезале су се обе странке да издају пребеглице, а Византија да плаћа Бугарима данак.

Најзнатније војсковође државне нису међутим Теодосија никако ни признали за владаоца, а њихова је реч у овај мах била од пресудног значаја, јер они су својим војскама и својом памећу и својом храброшћу држали империју.[43])

II. СТВАРАЊЕ УСЛОВА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ ПРВИХ СЛОВЕНСКИХ ДРЖАВА НА БАЛКАНУ.

I

Положај Византије. — Византиски ђенералштабни официри у Малој Азији. — Лав III. — Долазак на престо. — Сарацени се спремају на Цариград. — Стање у Византији. — Карактеристика Лава III. — Његов програм. — Завршетак стварања Византиске Империје. — Опсада Цариграда 716—717 год. — Устанак у Сицилији. — Стање у Византији после опсаде Цариграда. — Словени се шире. — Буна Анастасија II. — Нападаји Словена на Фријаул и и Баварску. — Поновни нападаји Сарацена на Византију.

Византиска Империја била је у врло рђавом стању и положају; живот и егзистенција њена висила је на концу. Сарацени су се спремали на снажан и очајан нападај на Цариград, а освојити Цариград значило је у тај мах, у осталом као и увек, срушити државу. То се знало и осећало свуда у целој држави, то су јасно увиђали сви мисаони људи. Али су најбоље и највише то увиђали они људи, који су век свој провели у непрестаној борби са страшним непријатељем, који су животом својим штитили тековину својих предака, који су крв своју проливали за државу, који су годинама непрестано гледали смрти у очи, да би сачували живот и имање својих суграђана, да би својим потомцима оставили у наслеђе бољу и сигурнију егзистенцију.

То је био византиски официрски кор, особито официри из мало-азиског ђенералштаба. Они су увек

вршили своју дужност са преданошћу каква се ретко налази, они су увиђали да ове трзавице, које су раздирале државу читавих двадесет година, воде сигурној пропасти, која, како је по свему изгледало, није била здраво далеко. Већина владалаца, који су за то време седели на Константиновом престолу, били су сасвим неспособни да владају државом и у много мање тешким приликама но што су биле оне, у којима је њима пало у део да стоје на челу Византиске Империје. А и оно два три способнија човека, који су у то доба били случајно дошли на престо, такође нису били потпуно дорасли своме позиву. Промене су бивале све чешће, дезорганизација и растројство су хватали све више корена, централна власт је све више губила од свога угледа и своје снаге, све мање је било изгледа да ће се моћи предузети каква снажна акција, ма само и у дефанзиви. А Сарацени су нагртали стално и спремали се на озбиљан и енергичан нападај на Цариград.

Видећи куда све то води, византиски официрски кор у Малој Азији, особито официри у ђенералштабу, увидели су, да не могу дозволити да државом и даље управљају Цариграђани и цариградске креатуре и разне неспособне индивидуе, него да се они морају постарати, да на управу државну дође чврста рука, која ће вратити држави ред, а у војсци завести дисциплину, која ће отклонити опасност од државе и спасти Византију од пропасти.

Човек, који ће то учинити, импозирао се сам чак и оној групи снажних и отреситих људи, који су чинили ђенералштаб византиске војске у Малој Азији. Тај човек, који је дошао на престо да спасе државу и који је и спасао, био је један од највећих генија у Историји Света међу онима, који су на престолу седели; то је био Лав III, назван Сирски или обичније Изавриски (716—740 год.).

Лав је за време прве владе Јустинијана II са родитељима својим дошао из Германикије у Тракију, у

Месемврију. При повратку Јустинијанову у Цариград Лав му је изашао на сусрет и дао му је том приликом пет стотина комада ситне стоке и због тога је од њега, кад се утврдио на престолу, добио титулу спатара. После тога био је Лав неко време у Алманији, где се одликовао и дипломатским радом, јер је за себе задобио она дивља племена. Доцније је од Анастасија II постављен за команданта, и зато је остао веран Анастасију и онда, кад овај већ више није био на престолу, те није никако хтео да призна Теодосија III за владаоца. Како су времена била тешка, а Сарацени су се журно спремали, да нападну на Цариград, и војни и цивилни великодостојници у држави који су увиђали, да је Теодосије неспособан да управља државом у опако тешким приликама, наговоре га, што у осталом није морало бити ни тешко, јер се он против своје воље примио за владара, да захвали на престолу, а Лав буде онда извикан и признат за цара (716 год.)

Ретко је кад који владалац дошао на престо у тако тешким приликама као Лав. Због скоро сталних династичких борби и трзавица, које су бесниле у целој држави за време од више од двадесет година, почела је све више да овлађује тиранија; држава је стално опадала и пропадала, војска и флота су биле у потпуном растројству, а већ рад на културном и просветном пољу престао је, наравно, сасвим. Сарацени су, као што је природно, врло радо употребили таке прилике у Византији и нападали су стално на Империју, пљачкали и осваја̀ли, а сад су се баш спремали, да са великом флотом и војском, која је била састављена из многобројне коњице и пешадије, нападну на Цариград. У целој држави владала је међутим збрка, у свима гранама државне управе владао је неред и хаос и анархија, трговина је стала сасвим, куга је беснила и таманила силан свет, стање је било бедно. Сада је наступало гвоздено доба, које се није више заносило ни могло заносити старином и које је није

ни хтело ни могло штедити; генерација, која је живела у то доба, водила је и морала је водити само борбу за живот и борбу за опстанак.

Срећа је била за Византију, што је у том, за њу најкритичнијем, времену дошао на управу човек, који спада у најзнатније владаоце у Историји Света. Лав III био је човек ретких способности: пун енергије и племенитог самопоуздања, необично јаке памети, која подвргава све самосталном оштром и умном суду. непријатељ Сарацена још од онога дана, када је први пут почео да мисли и да посматра. Он је био генијалан стратег и спасао је својим даром и својим радом државу од пропасти, а примио је власт не из сујете и славољубља или из какве користи, него једино стога, што је био уверен, да је позван и способан да спасе државу и да му је дужност да се томе позиву одазове.

Његов је програм, кад је дошао на владу и кад је, одмах у почетку своје владе, одбио навалу Сарацена на Цариград, био: да ојача централну власт и да врати изгубљени углед свима државним органима, да дигне материјално благостање у држави, да реформише и реорганизује целокупну државну управу, особито да организује и реформише војску. У сукобу између војних и цивилних власти, који је настао услед природне тежње обојих за превлашћу, потиснуте су у Лавово доба сасвим цивилне власти, а превласт и пуну власт су добиле војне власти, што је у осталом због сталних ратова, у којима се држава налазила, било и добро и природно. (Војне области звале су се „Теме“). Напоредо с тим ишло је и скучавање локалних власти. Законодавство Лавова времена ишло је, осим тога, озбиљно за тим, да дигне хуманитет и морал.

Тим радовима и реформама завршен је последњи акт претварања Источне Римске Империје у Византиску Империју и у грчку државу. У то доба овладали су у Византији потпуно они елементи, који су

преставници грчкога језика, грчке културе и грчке просвећености, завршен је последњи део једног великог историског процеса, који је почео још у оно доба, када је почела да се распада велика Римска Империја. А један од најважнијих знакова тога новога времена, тога новог стања, било је и то, што су се изгубили и последњи трагови и учешћа народа, или бар једнога дела његова, у власти и у управи државној. То је за Византију било несносно наслеђе из доба Римске Републике; сада је и оно нестало и автократија је сасвим овладала.[44])

*

Сарацени су међутим већ били освојили Пергам и пали су под Цариград. Год. 716 августа 15 почела је ова највећа опсада Цариграда и трајала је на дан равно годину дана. За цело то време Цариграђани су се јуначки држали и храбро борили. Лав је вештим маневрисањем, а особито помоћу т. зв. грчке ватре, нанео велике штете сараценској флоти. Али су и елементарне непогоде много шкодиле Сарацинима, а помогле Византинцима. Те године била је ужасна зима, тако да се море заледило; осим тога завладала је међу Сарацинима и глад, па онда куга и друге разне болештине; уз све то издали су Сарацене и мисирски мрнари, а напали су их, по договору са Лавом, и Бугари, које је Лав задобио у савез против Сарацена, и нанели су им тешке губитке. Кад су Сарацени увидели, да, услед свих тих губитака и услед јуначке одбране Лавове, неће моћи узети Цариград, они напусте опсаду и пођу натраг, али путем им готово цела флота буде од јаке буре уништена (717 год.)

Још док су Сарацени опседали Цариград, буде у Сицилији извикан један византиски чиновник за пара, јер се сматрало да је Цариград у великој опасности, па да Лав неће моћи ништа да уради на тој страни. Али Лав одмах после одласка сараценске

флоте пошаље у Сицилију војску, која лако и брзо угуши ту побуну.

Одласком сараценске флоте испред Цариграда била је спасена Византија, али је сада тек требало радити, да се поправи све оно, што је, не само у овом рату, него што је у сталним ратовима са непријатељима и у грађанским ратовима за скоро читав век, и особито што је у грађанским ратовима за последњих двадесет година, било покварено. Непријатељ је пуну годину дана држао у опсади Цариград и пљачкао и опљачкао је све, не само у околини Цариграда, него на далеко и на широко и по другим провинцијама византиским; трговина и промет су били стали сасвим, глад је могла наступити врло лако, јер су поља била опустошена и необрађена, а довоза није било; у Сицилији је буна морала такође оставити непријатних последица. Месецима је изгледало да је држави дошао суђени дан.[45])

Словени су тај незгодан положај, у коме се Византија у ово доба налазила, свакако употребили, да продиру даље и да пљачкају. Стање је било ужасно и очајно. Лавов дар и врлине, чврстина Цариградских зидова, куга и глад, грчка ватра и Бугари, отерали су истина Сарацене од Цариграда и спасли су државу, али су Сарацени оставили за собом још већег непријатеља, пустош, која је још повећана нападајима варвара и кугом, која је завладала. У села, која су многим крајевима, после Сарацена и услед куге, остала пуста, ушли су Словени и завладали су тамо, а за овај мах није никако било изгледа, да ће се изгубљени терен икада моћи повратити. Трговина је била уништена, државне касе су биле празне. Цео свет је осећао, да је зло и да нема помоћи, и сви су тражили узроке, са којих су дошла толика искушења и толике беде, које су раздирале Империју већ десетинама година и које су претиле да ће је сасвим и за увек уништити. Али је прави узрок савремени-

цима тешко било пронаћи, а још теже поправити оно, што је требало.

Одмах после одласка Сарацена имао је Лав да угуши једну побуну или управо заверу, која је имала за циљ, да Лава лиши престола. Анастасије II, који је после збацивања с престола био интерниран у Солуну, покушао је, по наговору неких својих пријатеља, да обори Лава и да опет седне на византиски престо. Зато ступи у преговоре са Бугарима, тражећи од њих помоћи за борбу против Лава и нудећи им, без сумње, велике уступке, ако постигне циљ. Бугари нису имали разлога да ударе на свог дојучерашњег савезника, али изглед на корист у случају успеха и тежња за мешањем у унутрашње ствари византиске учинили су, да су се Бугари приволели и обећали помоћ Анастасију. Они пођу с њим заједно на Лава. Али је могло од почетка бити јасно да та акција Анастасијева не може никако успети. Цариграђани нису хтели ни да чују за Анастасија, а Бугари се брзо и лако погоде са Лавом, те издаду Анастасија, који буде, заједно са својим пријатељима и присталицама, погубљен.[46])

*

У то доба (око 720 год.) напали су Словени опет на Фријаул, али су били одбијени са великим губитцима и, како изгледа, одмах су пристали на мир. У исто доба од прилике ударали су Словени и на Баварску и пљачкали су тамо.

Византија је кратко време била поштеђена од Сарацена. Народ и држава, која се раширила са онако јаком и бујном снагом, могли су бити ометени оваком катастрофом, какву су Сарацени претрпели код Цариграда, али стално задржани од напредовања нису могли бити. И заиста већ после краткога времена (724 год.) Сарацени опет почињу да нападају на византиске покрајине; наскоро за тим нападаји ти постају стални и понављају се правилно у пролеће

сваке године. Али су ти нападаји сада вршени у мањим четама, док, при крају владе Лавове, нису Сарацени предузели опет један већи поход и са три војске напали на Византију. Сада се Лав кренуо лично на бојно поље са својим сином Константином и, пошто је разбио једну сараценску војску, Сарацени су се примирили. Византија је сада од њих била дуже времена на миру.[47])

II

Борба око икона. — Почетак и мотиви те борбе. — Први Лавов едикт против обожавања икона 726 год. — Опозиција и устанци. — Лав одузима западну половину Балканског Полуострва папској власти и подлаже је Цариградској Патријаршији. — Константин V Копроним. — Устанак Артаваздов. — Константин V према иконама. — Византиска историографија према Константину V. — Карактеристика Константина V. — Рад на јачању јелинизма. — Програм Константинова рада. — Словенска четовања у Фријаулу и у Баварској. — Нападај Авара на Панонске Словене. — Словени траже помоћ од Бавараца. — Први хришћански владаоци код Словена.

Међутим је у Византији, изненада и готово без увода, почела једна борба, која ће заталасати не само целу Империју, него и цео културни свет, која ће трајати више од једнога столећа и која ће бити вођена са толико страсти и горчине, као мало која у Историји Света, борба, по чијим ће се симболима делити људи у целој Империји за дуго време, која ће апсорбовати све снаге и која ће крвно завадити све. То је била позната *борба око икона*. Ту борбу је почео Лав III својим едиктима, којима је забранио обожавање и поштовање икона.

Почетак те борбе, њезини мотиви и разлози још су доста нејасни и непознати. Истичу се обично утицаји Јевреја, Мухамеданаца и Монофизита, који су могли покренути Лава на онај судбоносан корак, Тих утицаја је свакако било, али још није испитано, шта је управо највише утицало на Лава, да се реши на

онај корак, шта га је покренуло, која вера или народ или сталеж и, што је најважније, који су били људи, што су утицали на Лава у том питању*). Све што је о томе писано није ни јасно ни сигурно. Једно је само поуздано, да је, кад је та мисао у Лаву сазрела и кад је нашао људе, који су његов план и назоре и намеру одобравали, лако било наћи повода и разлога, да се нешто предузме против икона, јер је претераност у поштовању икона ухватила већ била дубока корена и превршила била сваку меру.

Год. 726 изашао је први едикат Лавов против икона, али њиме још није било забрањено у опште поштовање икона, него је само било забрањено њихово обожавање и наређено је, да се иконе по црквама више обесе. Али већ тај први едикат изазвао је читаву буру против Лава и његове наредбе. У Цариграду је букнула буна, која је тек после доста напора угушена. У провинцији је узбуна и опозиција била још већа. Свуда је врило на све стране. Највећа се опозиција дигла у старој Јелади и на Острвима. Тамо су противници Лавових реформа дигли устанак против њега и извикали су другога цара, некога Космy, образовали флоту и кренули се на Цариград. Али та устаничка флота буде код Цариграда разбијена, а Космa ухваћен и погубљен.

Но све то, нападаји Сарацена, разне елементарне непогоде, земљотреси, вулканске ерупције, које су многи тумачили као израз божијег гнева због едикта против икона, — све то није омело Лава, да настави започети рад на реформама и на борби против икона.**) И цариградска патријаршија и папа и цео запад и сви су се дигли на њега, али он није попуштао. Дигао се цео запад, а у Италији је букнуо уста-

*) Зна се само за два до три човека, који су својим назорима и погледима могли утицати на Лава. Али ипак то ствар не објашњава ни близу онолико, колико би требало.

**) Год. 730 издан је други едикт, којим је забрањено свако поштовање икона и наређено да се уништавају.

нак. Лав пошаље флоту на запад да врати у покорност отуђене покрајине, али та флота страда од буре у Јадранском Мору.

Византија је међутим још увек била толико јака, особито кад је на државној управи био човек као Лав, да је могла да савлада опозицију у појединим провинцијама. Последице отпора Лавовим реформама биле су за провинције Сицилију и Калабрију и за Папску Курију врло тешке: у Сицилији и Калабрији је порез знатно повећан, а папске патримоније и добра су јако ослабљене.[48])

Кад је Папска Курија показала вољу да енергично протествује против реформатскога рада Лавова, он је на тај протест одговорио тиме, што је *одузео од јурисдикције папске, не само Сицилију и доњу Италију, него и цео Илирик, целу западну половину Балканског Полуострва, дакле баш земље у којима Српски Народ станује, и подложио их је Цариградској Патријаршији* (*732 год.*). Та Лавова одлука постала је судбоносна за целу доцнију историју Српскога Народа; тај факт је од врло великог значаја за Српски Народ, за судбину његову и за целу његову историју. Земље, што их је Лав одузео од јурисдикције Папске Курије сматрала је она увек као своју територију, која јој је насилно отета, па је увек енергично радила на томе, да те земље освоји натраг, служећи се у тој борби свим начинима и сваким фактором, који јој је могао помоћи, да дође до свога циља, не бирајући при томе често средства. Кад се тај факт има на уму, онда постаје јаснији цео рад Папске Курије у српским земљама у познијим временима, од XI па до XV века и даље.[49])

*

Кад је умро цар Лав (640 год.), оставио је свом сину Константину у наслеђе државу доста јаку и организовану, али разривену сасвим унутри због разних реформа, особито због акције против икона. Та борба против икона, а знало се да је

Константин у томе питању истога уверења као и његов отац, изазвала је, одмах после Лавове смрти, реакцију. Противници Константинови и његових верских назора нашли су оруђе у Артавазду, зету Константинову, и истакли су њега као претендента и противника Константинова; он је нашао доста присталица, тако да је завладао и Цариградом. Једна од првих и најважнијих ствари које је учинио Артавазд кад је завладао Цариградом, било је обнављање култа икона. Тиме је Артавазд учинио концесију странци и људима, који су му помогли да дође на престо и да сузбије Константина. Али Константин је лако изашао на крај са Артаваздом: борба није трајала дуго и Константин је остао победилац.

За Византију је била велика срећа, што су Сарацени баш за време тог грађанскога рата, који је настао после смрти Лавове, били такође заузети међусобним борбама. те нису могли да искористе слабост Византије у тај мах.

Међутим је друга једна византиска провинција, која ће у позпијим вековима играти велику улогу и у Историји Света и у историји Балканског Полуострва и у историји Српскога Народа, почела у ово доба да јача и да напредује и покушавала је, да се, за време овога претендентскога рата, ослободи византискога утицаја. Та провинција била је позпија Млетачка Република. Али су Млечићи у овај мах били још слаби да то изврше.[50])

Наследник Лавов, Константин V, назван Копроним (740—775), у многоме погледу није заостајао за својим оцем, ни по енергији, ни по другим способностима; у мржњи на иконе и гоњењу присталица икона (иконодула), он га је превазишао и ишао је у томе много даље но његов отац, тако да је борба против икона, ма да је трајала још готово читав један век после тога, у главном под његовом владом и у његовим законима прешла кулминациону тачку. Константин је због тога постао предмет највеће мржње и највећих погрда свих

византиских писаца. Византиски хроничари, који су у великој већини били монашкога сталежа, те су већ тиме припадали странци иконодула, од реда само руже и грде Константина; они немају лепе речи за њега, немају признања ни за какво дело његово. А немају право.

Константин је без сумње имао и својих мана. Може се доказивати, да му је цела црквена политика била рђава, може се доказати, да је и у спољној политици правио доста погрешака, — али му се мора признати, да је имао и добрих особина и врлина, и да је за своје владе имао и лепих успеха у разним правцима. Био је то владалац свестан својих владалачких дужности, енергичан и обазрив, храбар и приступачан; због тих својих особина је и могао постати идол целе војске. Можда није био добар организатор и законодавац, као што неки научници доказују, али је без сумње био одличан стратег, и доба његове владе названо је с правом доба славе византиске војске. Његове реформе показују, да је он био човек ретке интелигенције, човек који је увек схватао ситуацију и потребе и државне и народне и који је озбиљно радио на томе, да оснажи државу и да побољша и моралне и материјалне прилике код својих поданика.

Особито је великих заслуга стекао Константин за Византију, што је с планом и смишљено радио на *јачању јелинизма* у Византији и што је, помоћу државног апарата, хтео да утиче на етничке формације у држави. У том погледу он се носио мишљу, да помоћу војске много што-шта уради; он је због тога стално радио на томе, да у војсци изведе потпуну нивелацију и систематски је убијао локални патриотизам и партикуларизам, који је код Јелина увек био јак, па је место тога систематски уздизао државу, радећи на томе, да византиска војска буде у сваком погледу државна војска.

Радећи по својим плановима и на остварењу њихову, Константин је знао да изабере најбоље људе у

ристичан за оцену стања, у коме се Византија у то доба налазила. Док је наиме Константин био заузет на истоку у борби са Сараценима, Лангобарди су у Италији притеснили последњи град, који је још био преставник реалне власти византиске у Италији, тврду Равену (год. 751). Заступници византискога императора у Италији тражили су журно помоћи из Цариграда, али византиска војска није дошла; Равена је морала пасти, а Византија није била у стању да пошаље ни једнога војника, да брани последње остатке њенога господства у земљи, где је била колевка њезине снаге и њезине славе. У Византији у то доба није било више много ни смисла ни осећаја ни интереса за те далеке земље и провинције. Византинцима је Италија изгледала не само далеко, него им је тамо све било и страно и туђе. Заједничких интереса већ давно није више било, давно су већ те земље, и ако су још биле номинално под Византијом, живеле својим засебним животом, и кад је папа, наскоро после пада Равене, пошто је нестало преставника византиске власти у Италији, почео у Риму да врши сам у своје име власт, коју је дотле вршио у име византискога императора, — у Византији то није нико ни запазио ни осетио, јер у Риму византиске административне власти већ давно нису више функционисале.

Док је Византија дуго времена водила борбу на живот и смрт са Сараценима, губио се стално њен утицај на западу, са којим су везе њене бивале све слабије. Заузета на другим странама сва, Византија није готово никако могла да шаље војску у Италију, и тако су Талијани били приморани да против домаћег непријатеља образују своје домаће милиције, које су браниле земљу од непријатеља, а које су држале и после задржале сву власт у својим рукама. Наравно да су ти домаћи преставници власти у Италији гледали само своје интересе, а ти су интереси били увек у сукобу са интересима византиским.

У то доба почиње у Италији нов живот, независан од Византије и од њених преставника. Како Византија није могла да брани и да одбрани Италију од агресивне политике лангобардске, то је Италија, а у првом реду папа, који је највише био изложен нападајима Лангобарда и према томе у највећој опасности и у најгорем положају, — морао тражити другу коју силу, која ће га кадгод затреба бранити, и која ће га моћи одбранити од агресивне политике лангобардске, а у случају потребе и од непријатних претензија византиских.

Та сила наметала се Папској Курији сама собом. због свога положаја, своје снаге и свога угледа. Папа је управо морао на ту страну да се окрене. Природан његов савезник, према положају у коме се он налазио, била је *Франачка Држава*, која је својом организацијом и својом снагом била и доста јака и доста угледна, особито од кад је сузбила продирање Сарацена из Шпаније, да је могла задовољити све жеље и тежње Папске Курије.

Међутим и ако се у Византији није јако или није никако осетило кад се Италија за увек оцепила од истока и од Византије, сада се, после свршенога чина и после наслона Папске Курије на Франке, осећало у Цариграду врло добро и врло непријатно, да је папско-франачки савез управљен управо директно против византиских интереса; осећало се, да на тај начин Италија излази, не само из политичке и културне сфере византиске, него да излази и из сфере византиских економских интереса. А још увек је могло бити у Византији људи, који су правили планове бар о трговачким везама истока и Византије са Италијом.

С друге стране сам факт да је Италија за Византију изгубљена, није истина много узнемирио византиске државнике и византиско јавно мњење, али је сада у Италији папско-франачким савезом било учињено нешто друго, нешто више, нешто што је

било, или бар могло у будућности бити, управљено директно против Византије. Јер, ако се Византија у тај мах могла и помирити с тим, да напусти све своје претензије на Италију, могла јој је врло лако од франачко-папскога савеза запретити опасност и по оне земље и покрајине, које Византија није никако смела ни могла напуштати: франачко-папским савезом дошле су у опасност особито византиске покрајине на северним обалама Јадранскога Мора.

Византија је морала нешто предузети, да осујети, или бар да ослаби, тај савез. Она је покушала да се погоди са Лангобардима и да на супрот франачко-папском савезу, стави византиско-лангобардски савез. Доцније је покушала и да предузме у самој Италији неку акцију, која би омела њене непријатеље. Али у свему томе није успела. Византиска дипломатска акција претрпила је пораз, и то не зато, што би Византинци имали у тај мах неспособне људе у дипломацији, него због тога, што је Византија била слаба да своју акцију подржи, ако затреба, и са оружјем. Тако је у ово доба већ створено било стање, које је било од пресуднога значаја за ширење франачке моћи на исток и за сузбијање византиске власти и утицаја из западних и северо-западних крајева Балканскога Полуострва. А тај факт и ти догађаји утицали су наравно много и на историју Српскога Народа.[53])

Папско-франачким савезом створени су услови за пропаст лангобардске државе и за продирање Франака у Италију; осим тога тај савез створио је и услове за што скорије образовање Папске Државе. Пропашћу лангобардске државе дошли су Франци у непосредан додир са Балканским Полуострвом, а како је експанзивна моћ франачке државе тада била у пуној снази, морали су Франци тежити за даљим освајањима, за проширењем својих граница и осигурањем њиховим. Те тежње довеле су их у сукоб и са Византијом и са Аварима.

IV

Сабор против икона 754 год. — Куга у Византији. — Значај те куге за ширење Словена. — Словени код Сарацена. — Први сукоб Константинов са Бугарима. — Константинов поход на Маћедонске Словене. — Други рат Константинов са Бугарима. — Грађански рат у Бугарској. — Битка код Анхиала. — Преврат у Бугарској. — Мир са Византијом. — Нови походи Константинови на Бугарску. — Грађанеки ратови међу Панонским Словенима. — Словени гусаре по мору. — Последњи Константинови ратови са Бугарима.

Год. 754 одржан је иницијативом Константиновом познати васељенски сабор, на коме су донете одлуке против икона и иконодула. После тога сабора почела су јака гоњења присталица икона и монаха, који су се највише залагали за иконе. Тај сабор је најважније дело Константиново на пољу црквених реформа. Он је уједно и кулминациона тачка у целој борби око икона.

Средином VIII века многе су елементарне и друге несреће узбуђивале свет, особито у Византији. Сваки час бележе хроничари кугу, глад земљотресе и т. д. Побожни хроничари византиски су наравно све те несреће приписивали безбожности и безбожном раду цара Константина. Куга, која је у то доба беснила од необично је великог значаја за етничке промене на Балкану. Пошто је, услед куге, опало цариградско становништво, Константин је дао преселити у Цариград са Острва и из Јеладе становнике, да попуне празнине у престоничком становништву. У крајеве, који су услед тога остали пусти продрли су Словени.

*

У то доба помињу се опет међу Сарацепима грађански ратови, који су јако ометали њихову акцију против Византије. У те грађанске ратове међу Сарацепима били су уплетени и Словени из Мале Азије; у једном запису се помиње, да су Словени помагали једном претенденту сарацепском. Међусобне ратове разних претендената међу Сарацепима употребио је Константин те је развио живу акцију на Балканском Полуострву, особито против Бугара.[54])

*

Спремајући се на Бугаре, Константин је почео на бугарској граници, у Тракији, да зида градове и да их снабдева са свима потребним стварима. Осим тога Константин је у то доба преселио из Теодосијополља и Мелитине у Тракију Сирце и Јермене*) и населио их је тамо, да чувају границу од Бугара.

Због свега тога Бугари су тражили од Византије да се обнове стари уговори, по којима Византија треба да плаћа Бугарима данак (год. 755). Али Константин брутално одбије њихове захтеве, а они онда нападну ни Тракију и продру пљачкајући чак до Дугога Зида, па се онда врате натраг. По Нићифору их је Константин потукао, и они су се тек после пораза повукли. Има разлога мислити, да је ова вест Нићифорова тачна.

После три године (758) напао је Константин на Маћедонске Словене и покорио их је. Тако кратко бележе византиски хроничари овај поход Константинов; о њему се даље ништа не зна.[55])

Миран од стране Сарацена, Константин је сада могао да приступи остварењу плана, који је био ставио себи као главни циљ свога живота: да онемогући и, ако је могуће, да уништи Бугаре и бугарску државу. Стога се одмах после тога Константин крене са великом војском на Бугаре. У исти мах послао је и флоту да Црним Морем оде у Дунав, па да тамо, напоредо са византиском сувоземном војском, која је ишла с југа, оперише. Тако се радило увек кадгод се предузимала ма каква озбиљнија акција против Бугара. Овога пута Константин је имао велика успеха: византиска флота је нанела Бугарима велике штете, а и Константин их је разбио. После тога Бугарима није остало ништа друго, него да траже мир, који су добили, давши таоце. Изгледа да је одмах за тим био

*) Ти пресељени Сирци и Јермени донели су први на Балкан Павлићанску Јерес, - каже византиски хроничар Теофан. Они су свакако створили и први заметак доцнијој Богомилској Јереси.

још један поход против Бугара, у коме Константин није имао никаква успеха.

Наскоро после тога букне у Бугарској грађански рат. Бугари побију целу своју династију, а за владара буде проглашен неки Телец; због тога око двеста хиљада Словена, ако је веровати византиским хроничарима, крену из Бугарске и пођу преко Црнога Мора. Константин их прими и насели у Витинији (759 год.).

Грађански рат међу Бугарима и слабост њихову услед тога хтео је Константин да употреби на своју корист. Али је и Телец у исти мах напао на Византиске градове. Константин онда крене са војском и флотом на Бугаре и дође до Анхијала. Бугари добију помоћ од Словена. У четвртак 30 јуна 763 год. дође између Византинаца и Бугара код Анхијала до велике битке, у којој Бугари буду до ноге потучени. Константин се врати у триумфу, а у Бугарској дође опет до новога устанка. у коме буде и Телец и сви његови побијени; а владалац постане неки Савин, зет Кормизосов. Али када је он почео да преговара са Византинцима за мир, дигну се Бугари и на њега, доказујући, да Бугари неће да робују Византији. Како је Савин свакако остао при своме уверењу, да после пораза, који су Бугари претрпили, треба са Византијом пошто-пото склопити мир, Бугари се дигну и на њега и он се само бегством спасе у Месимврију Византинцима, па одатле оде Константину.

Међутим Бугари после тога затраже од Константина мир, али их он одбије и пође на њих. Бугари се добро утврде, али ипак бојећи се да у борби неће успети доћу Константину и владалац и бољари бугарски, да траже мир. Константин их дочека заједно са Савином и изгрди их, али пристане на мир*).

Константин није тај мир искрено закључио. Одмах после закључка мира пошаље он тајно људе, да

*) Тога пролећа била је страшна зима на Балкану, тако да се Црно Море заледило; после тога би ла је потоп и лед је чинио велику штету, а у лето је настала велика суша.

ухвате словенскога поглавицу Севера, који је по Тракији многа зла чинио, а на то пође изненада из Цариграда, нађе због мира, који је био утврђен, клисуре неутврђене и непоседнуте, те продре у Бугарску и начини тамо велике штете; али се у брзо врати натраг (765 год.)

У новоме походу против Бугара Константин је прошао врло рђаво. Опет се био кренуо на њих и флотом и сувоземном војском. Бугари су тражили мир, али их он одбије; међутим флота византиска од буре ужасно страда, и он се без икаквог успеха врати у Цариград (766 год.)[56])

*

У то доба почели су велики грађански ратови међу Панонским Словенима. Узроци и последице тих грађанских ратова нису познате. Може се само слутити и претпоставити, да је први рат био због верских прилика, јер је у то доба међу Панонским Словенима већ била доста јака хришћанска странка, и има разлога мислити, да је она у то доба долазила у опреку са странком, која је била противна новој вери и која је хтела да се одржи стара вера предака.

Око год. 765 букнуо је први грађански рат међу Словенима. После краткога времена (767 год.) дошло је опет до грађанскога рата. Ако је овај рат био између хришћана и староверaца, онда је овом приликом победила хришћанска странка, јер се помиње, да су се, одмах после буне, вратили међу Словене хришћански проповедници. Али после неколико година дошло је опет до грађанског рата међу Словенима (год. 769—72). У овом рату изгледа да је подлегла хришћанска странка, јер се помиње, да неко време после тога рата није међу Словенима било хришћанских свештеника.

*

У то доба су и Словени из јужних балканских земаља чинили многе излете на мору и пљачкали су грчка острва; том приликом су похватали и силно робље. Константин је једном приликом откупио од

Словена 2500 византиских заробљеника; као откуп дао је свилена одела (768 год.)

Занимљиво је напоменути и то, да је у то доба словенски елеменат у Византији био већ тако јак, да је један Словенин постао и цариградским патријархом.[57])

*

У то доба почели су Сарацени опет нападати византиске провинције, а разне елементарне непогоде и неприлике узнемиравале су духове у Византији. Осим тога бесомучна борба против икона у неким крајевима (међу осталим и у Тракији), дражила је ужасно духове тако да је у држави свакога тренутка могло доћи до грађанског рата; а то је све јако слабило државу за борбу против Сарацена. Константин се у осталом својски трудио, да ублажи невоље, које су у то доба гониле становнике Византиске Империје.

Док су Сарацени нападали на Африку и друге византиске провинције, Константин се спремао на нову велику експедицију против Бугара. Овога пута се опет кренуо и сувим и морем. Византиска флота је по плану опет требала да дође у Дунав, па да оданде оперише против Бугара у исти мах, кад византиска коњица продре у Бугарску. Бугари су међутим склопили савез са Русима и једна руска флотила имала је, по уговору, задатак, да спречи улазак византиске флоте у Дунав. Тај бугарски план није успео, јер су Руси били разбијени и византиска флота је ушла у Дунав; али је Константин дошав до Варне увидео, да ће овога пута тешко моћи што урадити против Бугара, па је врло радо примио понуде за мир од стране Бугара, који су, после пораза руске флоте, такође морали посумњати у успех. Мир је брзо и лако утврђен; било је решено и потврђено заклетвом, да Бугари више не упадају у византиске провинције, а Константин да не ратује више на Бугаре. Пошто су измењани писмени уговори о миру, Константин се врати, оставив посаду у градовима, које је недавно подигао (773 год.).

У јесен исте године добије Константин вест од својих људи у Бугарској, да су Бугари послали 12.000 људи, да насилно преселе у Бугарску једно словенско племе. Баш у тај мах били су бугарски посланици у Цариграду. Константин се онда пред њима претварао, да се спрема на експедицију против Сарацена, али чим су бугарски посланици отишли, он скупи велику војску и пође на Бугаре. Пошто су Бугари били за рат потпуно неприправни, разбије их Константин лако и врати се у триумфу и са пљачком.

Мир, који је том приликом склопљен са Бугарима, није дуго трајао. Одмах идуће године Константин опет раскине мир и пође на Бугарску са великом флотом. Али византиска флота страда од буре, а Константин се са сувоземном војском врати онда натраг.

Одмах после повратка Константинова пише бугарски владалац Цериг Константину, да хоће да остави Бугарску и да пређе у Византију, па моли од Константина списак свих византиских људи међу Бугарима, да се зна на њих обратити и ослонити. Константин је овом приликом пао у клопку; поступио је врло лакомислено и послао је Церигу тражени списак. Цериг онда да све Бугаре, које му је Константин назначио као присталице византиске, побити. На Константина је та погибија византиских пријатеља у Бугарској, која је могла бити извршена само због његове лакомислености, ужасно утицала: он је био ван себе од љутине и жалости.

Да се освети Церигу због тога Константин, мада је био болестан, крене опет на Бугаре. У том походу, пре него што је доспео ма шта да изврши, умре Константин (775 год.).

Константин је највише и најсистематскије радио на томе да сломи Бугаре. То је у последњим годинама његове владе било могуће извршити стога, што је у то доба Византија била на миру и споља и унутри, где је опозиција била уњуткана.

Успомена на великога владаоца била је још дуго врло жива у Византији, особито у војсци. Неколико

деценија доцније, кад су Бугари, против којих се Константин од свих дотадањих владалаца византиских са највише успеха борио, почели напредовати и силно притешњавати Византију, његови ветерани су у та тешка времена причали, како Константин устаје из гроба, да се бори у редовима византиске војске против Бугара, и правили су често тумулте на његовом гробу [58])

V

Пропаст лангобардске државе. — Значај тога догађаја за Византију. — Положај Византије — Лав IV. — Бугарски владалац Телериг крштен у Цариграду. — Јакобите насељене у Тракији. — Лавова црквена политика. — Карло Велики према Византији. — Први сукоб између Карла Великог и Византије — Карактеристика и рад Иринин. — Њен однос према Карлу Великом. — Словени се прилагођавају новим приликама. — Првуд. — Нападаји словенских племена на Солун. — Један Словенин конструисао машину за бацање. — Поход на Струмичке Словене. — Поход на Словене у Јелади. — Иринина црквена политика. — Сукоб између Франака и Византије. — Византинци потучени. — Бугари упадају у Тракију. — Сукоб између Константина и Ирине. — Конетантин несретно ратује. — Ирина збацила Конетантина.

Међутим се на западу догодиле врло велике и врло важне промене. Лангобардска држава, са којом се Византија пуна два века носила у Италији, била је од Франака уништена (774 год.). За Византију то у осталом није био никакав добитак, јер је Лангобарде заменила снажнија франачка држава; и док је Византија у борби са Лангобардима можда могла, под извесним приликама, да рачуна на успешну борбу, према франачкој држави, која је услед своје снаге и организације, а особито због тога, што је на управи њеној у тај мах био владалац са ванредном енергијом и ванредном памећу — Карло Велики —, била је Византија и сувише слаба, да би могла рачунати ма на какав трајан успех. Византија је била јача од Франака само својом флотом и својим легитимитетом.

Франачка је држава била за Византију много опаснија него Лангобарди. А та опасност је била тим већа што је Папска Курија, која је до сада готово увек

држала са Византијом као са својим легитимним господарем, истина не толико због легитимитета колико због тога, што се на њу до сада могла увек ослањати и што је од ње увек тражила и очекивала помоћи у борби против Лангобарда, — што се Папска Курија сада удружила са Францима, у први мах истина само против Лангобарда, али са јасним планом, да ту протекторску снагу употреби и против свих претензија византиских, ако јој и на тој страни буде требало помоћи. Због тога је промена у Италији била за Византију врло важна, а та важност је била тим већа, што је освојењем лангобардске државе франачка држава дошла до граница Византиске Империје и сви су изгледи били, да ће ускоро морати доћи до сукоба између ова два нова такмаца. Та промена у Италији могла је дакле за Византију у будућности имати рђавих последица.

А баш у то, тако критично доба по Византију, није кроз дуго времена било тамо човека, који би, ма из далека, био дорастао тешким приликама, у којима се држава налазила у тај мах, кад је поред Сарацена, сталног и вековног непријатеља византиског на истоку, који сада истина није више био онако снажан као почетком VIII века, те није више био опасан по сам живот државе, али који је још увек и стално узнемиривао византиске провинције, — добила у близини својих граница и на западу једног снажног непријатеља, који јој је свакога часа могао постати још опаснији него онај на истоку.

Од смрти Константина V Копронима (775 год.) нема више у Византији онога конзеквентнога рада и оне енергије, која је под Лавом и Константином спасла државу од сигурне пропасти; нема више оних људи, који су са успехом могли водити борбу са Сараценима, Бугарима и Словенима; прошла су она времена, када Византија ни за тренутак није напуштала својих права на своје покрајине и када је смишљеним реформама спремана организација, по-

моћу које ће се напредовати и помоћу које ће се моћи боље одолевати непријатељима.

Наследник Константина V, његов син Лав IV (775—780 год), био је слаба здравља и попустљив: новац који је од оца наследио и добио, убрзо је расуо; у црквеној политици је извео реакцију према реформама свога оца и деде, те је вратио поштовање икона. Можда с тим радом његовим стоји у вези једна завера против њега, која је међутим на време још била откривена и спречена.

Одмах у почетку владе Лавове побегао је у Цариград бугарски владалац Телериг; њега је Лав врло лепо примио и дао му је за жену неку рођаку своје жене Ирине. Телериг се у Цариграду и покрстио.

За време борбе коју је са доста успеха водио против Сарацена, преселио је Лав, по плану који је његов отац почео да изводи из Сирије неке јеретике (Јакобите) и населио их је у Тракији, на граници према Бугарима; они су умножили, и иначе већ приличан број јеретика, који су тамо већ од пре становали и који су сви заједно доцније дали главни материјал за образовање Богомилске Јереси.

Пред смрт је Лав променио своју црквену политику и прихватио је реформе свога оца и деде. Умро је доста млад, а престо је оставио своме малолетном сину Константину VI (780 год.). До његова пунолетства требало је да за њега врши власт његова мати Ирина.[59])

*

Међутим су се на западу ствари брзо развијале и узимале су све више облик, који је могао постати не само врло неповољан, него и врло опасан по Византију. Што је освојењем лангобардске државе и уништењем Лангобарда од стране Франака Италија била потпуно и за увек отргнута од истока и изгубљена за Византију, што је Папска Курија, која је већ дуго времена и врло смишљено и врло систематски радила на томе, да се отргне од византиског утицаја, сада у томе успела, што је услед франачких освајања мо-

гло доћи до заплета због византиских поседа на границама, — све то још није било тако опасно, као што је било опасно уверење, да се Карло Велики неће задовољити са досадањим освајањима, него да ће се све више приближавати са свих страна византиским границама и да ће онда неминовно морати доћи до византиско-франачког конфликта, који би се за Византију свршио без сумње врло рђаво, јер је Карло располагао са доста снаге да надвлада Византију.

По свему је било јасно, да ће до тога ускоро доћи. Год. 776 освојили су Франци Фријаул и тиме су се сасвим примакли византиским границама. Одмах после тога дошло је до сукоба између Франака и Византије. У Истри је створена франачка странка, која је, како изгледа, радила на томе, да Истру подложи Карлу Великом. Византинци су ухватили сплетке франачке странке и епископ истарски Мавричије био је од Византинаца ухваћен и по својој прилици неправедно, оптужен и ослепљен због тога, што је, бајаги, хтео Истру да преда Францима. Јасно је било да ће ускоро морати доћи до великих сукоба, мада ни Византија ни Карло тих заплета никако нису желели.

Кад је у Византији па управу дошла Ирина, једна од ређих жена у историји, која је у своме раду, поред смишљених и пуних такта акција и дела, показивала и велику суровост и дивљаштво и несмишљеност и нетактичност, тако да може послужити као пример особе, у којој су скупљени највећи контрасти, — онда су се прилике нагло промениле (780 год.).

Ирина је за своју личну корист и за извршење својих планова употребила све снаге, које су у дотадашњим режимима биле, ма из којих разлога, потискиване. У програму такога рада у том правцу био је и покушај, да се Византија свакако погоди са Карлом Великим и да несугласице с њим расправи на миран начин, па да запад веже за себе, ако је могуће, династичком крвном везом. То је за Византију

у тај мах било тим потребније, што јој је сада опет претила доста озбиљна опасност од Сарацена. Ирина је, према том плану, за свога сина Константина запросила ћер Карла Великог. Карло је пристао на то и њихово верење је било званично објављено.[60])

*

Словени на Балкану били су у то доба дуже времена мирни; престала су већ била непрестана сељакања и стална четовања. У дужем миру византиски градови на Балкану могли су да се опорављају, а Словени су се, не узнемиривани много од Византије, која је била готово стално заузета на другим странама са већим и опаснијим непријатељима, полагано прилагођавали новим приликама. Онда је већ почео да се врши процес мешања Словена са становницима, које су они тамо затекли. Словени су још увек били подељени на племена, којима су владали племенски главари, од којих су неки, можда већина, признавали у то доба већ византиску врховну власт. Неки Словени су слободно опћили у византиским градовима.

Један од словенских главара, неки Првуд, који је владао једним словенским племеном у близини Солуна, био је у то доба (по свој прилици око 782 год.) осумњичен у Цариграду, да ради на невери према Византији. Из Цариграда дође наредба у Солун, да Првуда пошто-пото ухвате и да га пошаљу у Цариград. Када је он једном приликом дошао у Солун, буде по наредби ту ухваћен. Два словенска племена су на то послала своје посланике цару, који је у тај мах водио рат са Сараценима, и тражили су од њега да врати Првуда и да га пусти на слободу. Цар је одговорио, да ће га вратити и пустити чим сврши рат, и она два словенска племена су била тим задовољена. Али један царски тумач саветовао је Првуду, да побегне, и овај заиста помоћу тога тумача и побегне, али буде одмах ухваћен. Цар онда нареди, да Првуд буде погубљен.

Али од тога времена три словенска племена, свакако да свете смрт свога поглавице, почну нападати на Солун и нападали су на њега пуне три године; при томе су спречили сваки довоз у Солун, тако да је у Солуну завладала глад, те су становници били приморани да једу коњско, магареће и др. месо. Цариградска влада се трудила да помогне Солуну; она је слала храну у Солун, али то, како изгледа, није много помогло. Стога Солунци купе доста хране од једног словенскога племена, које је становало око Тиве, а није било заратило са остала три словенска племена на Солун, на пошаљу своје најбоље људе морем тамо, да довезу ту храну. Али Словени, који су опседали Солун, дознаду за тај одлазак најбољих бранилаца солунских, па нападну, кад су ови отишли, свом силом на Солун, али наравно и овога пута без успеха.

Наскоро после тога се Словени, који су опседали Солун, заваде међу собом и Струмичани се повуку од опсаде. После још једног неуспелог покушаја, да се освоји Солун, Словени се заваде још више и оду од Солуна, бијући се међу собом. У то су се вратили и они Солуњани, што су ишли по храну. Словени су међутим и даље нападали и пљачкали по околини Солуна.

Један Словенин био је у то доба измислио неку кулу са справом за бацање, са којом су се Словени утврдо надали, да ће освојити Солун. Поглавице словенске су испитале ту машину и пронашле да је добра и да се може са успехом употребити. Али при нападају, који је после тога био приређен, машина није функционисала. Солуњани су наравно причали, да је Св. Димитрије помео проналазача, који је руковао машином. Проналазач се у осталом, кад је видео да машина не функционише, поплаши казне, па се направи луд и побегне у планину, а доцније дође у Солун и ту се покрсти.

У исто доба су Словени гусарили по мору на све стране. Стога византиски цар јави струмичким Словенима, да ће заратити на њих и поћи на њих с

војском. Словени поседну кланце и заузму јаке положаје, а позову у помоћ и друга словенска племена; али их византиска војска ипак разбије.[61])

У борби са Сараценима Византинци су такође у тај мах имали неког успеха: исто су тако угушени и сви покрети који су се јавили против владајућег режима. Са Сараценима склопи Ирина убрзо мир, за тим крене на Словене војску, која продре преко Солуна у Јеладу, покори словенска племена тамо и примора их на плаћање данка, па онда продре у Пелопонез, где опљачка многе крајеве и многе заробљенике похвата. После тога изгледа да је Ирина предузела поход против Бугара, али канда без успеха.

*

У то доба покушала је Ирина да начини преврат у цркви и да врати поштовање икона. Али сабор, који је ради тога био сазван, није могао да ради, јер се војска, која је још увек била одушевљена славом и успесима царева, који су били противници икона, побунила и напала на саборницу са оружјем. Ирина је међутим ту опасну опозицију врло смишљено и врло брзо сломила. Под изговором, да хоће да ратује против Сарацена, она нареди, да се цео цариградски гарнизон крене из Цариграда; кад се овај због тога побунио, буде лако савладан и умирен. После тога буде сазван у Никеји сабор (787 год.), који обори едикте Лавове и саборске одредбе и закључке сабора под Константином V и врати поштовање икона.

Мада су закључци Никејскога Сабора добро били примљени на западу, особито код Папске Курије, ипак су политичке прилике баш у то доба, наскоро после Никејскога Сабора, довеле између Франака и Византије до расцепа, који се врло брзо необично заоштрио, јер не само да је била покварена веридба између Константина и ћери Карла Великог, него је дошло и до рата између Франака и Византије. Непосредан повод конфликту био је, како изгледа, Карлов

захтев, да Ирина устуни престо Константину и захтев Иринин, да Беневентанска Кнежевина буде независна. Ни Карло ни Ирина нису пристали ни могли пристати на те захтеве. И тако је морало доћи до рата између Византије и Франака. Византинци су у томе рату били зле среће; они су у јужној Италији претрпели пораз, а Франци су заузели Истру.

У исто доба су и Бугари упадали у Тракију и пљачкали су тамо; једном таком приликом убили су тамо и трачког војводу и потукли су том приликом сву његову пратњу.[62])

*

У то је отворено избио сукоб између Ирине и њеног сина Константина. Константина је подржавала у Цариграду јака странка, која је била противна женском режиму због свих незгода, које таки режим увек собом доноси. Завера против Ирине буде међутим откривена и кривци похватани и кажњени. Али одмах после тога војска одустане од Ирине и извиче Константина за цара, а Ирина буде интернирана (790 год.).

Одмах затим Константин крене на Бугаре, али у том походу није имао никаква успеха, јер му се војска ноћу поплаши, па нагне да бежи; једина је срећа била за Константина, што су се, како изгледа, и Бугари нечега поплашили и повукли се такође.

Одмах после тога пође Константин на Сарацене, али ни ту није имао никаква успеха. Сада Константин опет крене на Бугаре, али се непромишљено упусти с њима у бој и буде потучен, а Бугари задобију силан плен.

Један део војске, који је био незадовољан оваким сталним неуспесима Константиновим, а и због тога што је Ирина успела својим сплеткама да опет дође до власти и да утиче на Константина (792 год.), побуни се и извиче Нићифора за цара; али буна та буде брзо на грозан начин угушена.

Док је Константин после тога са више и мање успеха војевао против Јермена и Сарацена, радила

је Ирина систематски и са успехом на томе. да Константина омрази код света.

Још је једном Константин заратио на Бугаре, кад су затражили од њега данак. Бугари су претили много. ако им не да што траже, али их је Константин брутално одбио. До борбе опет није дошло, јер су се Бугари бојали Византије, а византијска војска Бугара, те су се обе војске без боја повукле. Пошто је још једном, без успеха, војевао на Сарацене, Константин буде збачен. Завера, којој је на челу стајала његова мати Ирина, попела је њу на престо Константинов (797 год.). Константин побегне. а кад је ухваћен буду му, по наредби материној, ископане очи.

Међутим и Иринина влада није била примљена без отпора. У претендентским ратовима, који су за тим настали, играо је улогу и један словенски кнез у Јелади, по имену Окомир. Али је за све завере и планове Ирина за времена сазнала; кривци су били похватани, и наравно строго кажњени.[63])

VI

Пропаст аварске државе. — Значај тога догађаја за Балканске Словене. — Односи Балканских Словена према Аварима. — Франачка држава. — Слабљење аварске државе. — Сукоб између Франака и Авара. — Авари помажу Тасила војводу баварског. — Ратови Карла Великог са Аварима. — Први рат 790 год. — Анархија у аварској држави. — Грађански ратови међу Аварима. — Један авареки великаш хоће да се подложи Карлу и да прими хришћанство. — Франачка војска под вођством једнога Словена упада из Фријаула у Панонију. — Франачка војска осваја први пут Хринг. — Одсудан рат између Франака и Авара 796 год. — Прилике у аварској држави. — Пипинов поход на Аваре. — Рад на ширењу хришћанства код Авара. — Устанак Словена у Панонији против Франака 797 год. — Авареки устанци. — Карло Велики уређује војничке крајине на северу Балканског Полуострва. — Положај Српскога Народа после пропасти аварске државе.

Док се то све дешавало на истоку и у Цариграду, извршене су на северу и на западу Балканскога Полуострва врло важне промене, које су имале великих последица за историју Балкан-

ских Словена и специјално за историју Српскога Народа. У то доба је уништен народ и држава, који су играли готово највећу улогу при доласку Словена на Балканско Полуострво, са чијом је судбином тесно скопчана судбина Балканских Словена и у чију је историју уткана била и њихова историја за дуго времена. Нестало је аварске државе и уништен је аварски народ. Тим знаменитим догађајем почиње нова епоха у историји Балканских Словена.

Један део Балканских Словена дошао је, као што је познато, заједно, или бар у исто доба, са Аварима до граница балканских и продирао је одатле заједно са Аварима у разне покрајине Балканског Полуострва, ту је пљачкао и пустошио заједно са Аварима, док се није, помоћу Авара или можда у борби против њих, особито после 626 год., на Балкану стално настанио и населио запад и северо-запад Балканског Полуострва.

Али и други, источни, део Јужних Словена, који је крајем V или почетком VI века сишао до доњега Дунава, који је одатле продирао и пљачкао по Балкану, и доцније у првој половини VII века населио јужне и источне крајеве Балканскога Полуострва, — имао је такође доста посла са Аварима, и у један мах је морао чак и признати њихову врховну власт. Али су се ови Словени убрзо ослободили њихова покровитељства и доцније су, како изгледа, тражили и помоћи од њих и склапали савезе с њима, да заједно нападају на Византију.

Већ и пре уништења аварске државе Словени који су се, било из Јужне Угарске, дакле испод власти Авара, било из крајева доњега Дунава, дакле из области слободних Словена, настанили па Балкану, били су слободни и нису или никако или бар нису јако осећали притисак и власт Авара, јер аварска власт није се, како изгледа, никада стално утврдила на југу од Саве и Дунава. Али су зато Словени у северним крајевима Балканског Полуострва и, по

свој прилици, Словени у Далмацији имали стално посла и, особито после 626 год., борбе са Аварима.

Познато је, да је један део Аварских Словена у Панонији после 626 год. дигао устанак на Аваре и да је извојевао себи слободу.*) Организовани у засебну и слободну државу, ти Словени су и после наставили борбу са Аварима, као што су без сумње наставили борбу против Авара и они Аварски Словени, који нису ушли у састав нове те словенске државе него су и даље остали под Аварима.

Борба против Авара била је сасвим заузела Јужне Словене у то доба; та борба била је садржина и једини циљ живота ондашњих генерација. Када је тога вековног непријатеља словенског нестало, дануле су душом сви Словени, не само они, који су још били под Аварима, него и сви они, који су долазили у додир са њима и који су патили од њих.

Место Авара долази сада у додир са Словенима нов један народ и нова држава, која ће, и ако сразмерно кратко време, играти врло велику улогу у историји Балканског Полуострва, у историји Балканских Словена и специјално у историји Срба. То је била франачка држава, која је срушила и уништила Аваре и њихову државу.[64])

*

Борба разних народа, које су Авари били покорили, против њихове власти и господства, особито устанци Словена и Бугара, већ су знатно били ослабили аварску моћ још у другој четврти VII века. Али су аварску државу потпуно разриле и ослабиле и онеспособиле је за одбрану и успешну борбу против Франака, несугласице и трвења и грађански ратови, које су аварски великаши водили међу собом. Слабост аварске државе, коју је Карло Велики без сумње врло добро знао и о којој је без сумње водио рачуна, дала му је могућности, да енергично

*) В. стр. 30 и д.

интервенише код Авара због повреде граница, које су Авари врло често вршили, убијајући и пљачкајући не само поља и места, него и цркве и манастире у франачкој држави.

Када је Карло Велики, освојио лангобардску државу (774 год.), те проширио своју власт и уништио једног моћног непријатеља, а тиме и на југу дошао у додир са аварском државом, било је јасно, да ће Карло Велики морати убрзо доћи у сукоб и са Аварима.

Тако је и било. Већ у јулу 782 год. примио је Карло аварске посланике, који су с њим преговарали о миру, који је, према тој белешци, или већ пре тога био нарушен, или је бар у тај мах био у опасности. Идућих година је, како изгледа, био мир међу Аварима и Францима јер су несугласице свакако биле изравнане. Али се не само код Авара и код Франака, него и другде осећало и знало, да су Авари и Франци, и према политичком и према географском положају, непријатељи, јер се њихови интереси косе и да ће према томе ускоро морати почети међу њима велика борба на живот и смрт.

Стога је Тасило, војвода баварски, кад је 788 год. дигао устанак против Карла Великог, позвао у помоћ Аваре и они су му се наравно врло радо одазвали. У лето те године Авари, према договору са Тасилом, продру у Франачку, са две војске: једна, свакако главна аварска војска, напала је на Баварску, а друга војска је имала да изврши диверзију на Фријаул. Али су обе војске Франци одбили са великим губитцима. Авари после тога скупе нову, већу војску и пођу опет на Баварску, али буду и сада опет у четири битке надбијени и приморани да се врате натраг.

Сада је већ морало доћи до отвореног рата међу Аварима и Францима. Карло се спремао да поведе рат против Авара снажно и енергично. Још те јесени дође он у Регенсбург и ту уреди баварску провинцију као крајину против Авара, с једне стране да

спречи продирање Авара у Франачку, а с друге стране да ту створи сигурну операциону базу за борбу против Авара.

Заузет међутим у тај мах на другој страни, Карло није могао одмах да казни Аваре због њихова помагања Тасилу. Али има података из којих се види, да се он идућих година врло озбиљно спремао на рат против Авара, који је осам година трајао и који је, по речима једнога савременика, био највећи од свих ратова, које је Карло водио; тај рат је Карло, веле савременици, од свих водио најенергичније и са највећом спремом.

Год 790 помињу се преговори, које је Карло водио са аварским посланицима због граница. Али ти преговори нису имали успеха, јер Авари никако нису хтели да дају сатисфакцију Францима за учињене повреде. Карло онда већ те године пошаље доста војске у Баварску, где је имао намеру да окупи све своје трупе, па да одатле са главном војском удари на Аваре. Идуће године дошло је онда до рата, који је у почетку водио Карло заједно са својим сином Пипином, а доцније га је сам Пипин наставио и довршио [65])

*

Карло Велики дошао је био у Регенсбург, да сам предузме команду над својом многобројном војском, коју је био сакупио. Војска франачка била је састављена од пешадије и коњице, а било је у њој разних народа, па и Словена. У Регенсбургу је Карло држао са својим великашима ратни савет, у коме је решено, да треба заратити на Аваре због великих повреда, које су Авари починили хришћанима и црквама хришћанским, убијајући и пљачкајући, а на захтев Карлов нису били пристали да дају ма какву сатисфакцију за разне повреде. Кад је франачка војска стигла на аварску границу, остала је ту три дана. За та три дана војници нису смели никако јести меса ни пити вина, а за цело то време држана су непрестано

велика молепствија за победу франачког оружја. После тога су Франци прешли границу и почели наступати у аварску државу (790 год.).

Карло је своју војску поделио на три дела: један део војске ишао је десном обалом Дунава (са том војском ишао је и сам Карло), други део је ишао левом обалом Дунава, а средином је пловила франачка флотила, која је свакако носила намирнице за франачку војску и друге потребне ствари. Флотила је осим тога у случају потребе могла и да пребаци ради појачања један део војске на другу обалу, ако би се потреба указала, да појача друго одељење. Кад су Франци дошли на аварско-франачкој граници до аварских утврђења, која су, како изгледа, била на брдима, на обалама и у шумама и опшанчена, Авари, после незнатног боја, оставе своја утврђења и повуку се, пошто су неки од њих потучени, а неки се предали. Франачка војска онда продужи наступање и продре пљачкајући доста далеко, па се онда, са доста заробљеника и доста плена, врати натраг.

Карло Велики је заративши на Аваре начинио исту диверзију, коју су Авари учинили у борби против Франака, кад су помагали пре неколико година Тасила, војводу баварског. Карло је наиме наредио своме сину Пипину, да у исти мах, кад франачка војска на Дунаву пређе аварску границу, и он пође против Авара и да их нападне из Италије. Пипин је поступио по овом плану и извршио је наредбе свога оца. Он је из Италије, преко Илирика, упао у Панонију и тамо ударио на Аваре. Аварску војску, која је била послата против њега, Пипин је разбио па се онда, опљачкав аварске крајеве у околини, вратио натраг.

Франци су дакле у првом походу против Авара имали великог успеха и Карло је њиме могао бити потпуно задовољан. Франачка војска је успешно оперисала на оба бојна поља, и Авари су, без великих напора и без великих жртава, били сузбијени. Али

тим походом рат још ни близу није био свршен. Тај неуспех Авара у првом рату, ма како да је био тежак за њих, још није био толики, да би се могло и помислити, да су Авари сасвим ослабљени, а камоли да су сломијени. То су врло добро знали и Авари и Франци. Још увек се могло претпоставити, да ће Авари моћи окупити доста војске, да успешно одбију франачке нападаје, јер у првом рату Франци још нису били успели да скрше главну снагу Авара и нису још били продрли до центра њихове моћи, до њихових чувених Хрингова. Стога су се обе стране енергично спремале за одсудан бој, који је тек имао да се бије; први је рат тек био предигра онога, што је требало да дође.[66])

Шта су Авари за то време радили и како су се спремали, није познато, а за Карла Великог се помиње, да се спремао озбиљно за рат и да је, међу осталим, године 792 дао начинити на Дунаву мост за прелаз војске у рату против Авара.

Те године био је Карло све спремио, да крене на Аваре и био је већ наредио, да се за то окупи војска, али су један део те војске, која је била скупљена и одређена за рат против Авара, вечити непријатељи Карлови, Саксонци, напали и уништили тако, да се са остатком војске те године није могла предузети никаква озбиљнија акција против Авара. Изгледа да је ипак једно одељење франачке војске и овога пута упало у аварске покрајине и да се тамо било са Аварима.

Идуће године прошле су на миру и у спремању на обе стране. Међутим је код Авара и даље трајала и отимала маха децентрализација и сепаратизам; незадовољство је било опште, хаос се све више ширио, као што је то, и у то доба а и иначе, бивало пред пропаст варварских држава. Антагонизам и међусобна борба међу великашима аварским отимала је све више маха, анархија је почела да овлађује.

Већ је било доста аварских великаша, који су више волели покорити се туђину и издати државу и отаџбину, него се покорити централној својој власти и ономе, кога је већина признала за хагана. Све то показује како су биле болесне прилике, у којима се аварска држава у тај мах налазила. У таким приликама није било изгледа, да ће се Авари моћи са успехом борити против Франака и да ће се моћи спасти.

О томе се убрзо могао уверити и сам Карло. Одмах после првога франачко-аварскога рата почео је да бесни међу Аварима у Панонији грађански рат; у томе рату убијен је био и хаган и сви његови дворани и доглавници. Један од оних великаша, који су у том грађанском рату били потиснути, свакако један од присталица убијеног хагана, послао је у јесен год. 795 Карлу са богатим поклонима посланство, које је јављало, да њихов господар, један од аварских великаша, хоће да се подложи Карлу и да прими хришћанство. Карло је наравно прихватио радо ту понуду, која му је давала прилику, да се умеша у аварска унутрашња питања.

После тога, свакако по наредби Карловој, пошаље Хенрик, војвода фријаулски, једно одељење војске, под вођством једнога Словенина, у Панонију. Како је међу Аварима, како изгледа, још увек беснио грађански рат, није се том одељењу франачке војске могао нико озбиљно одупрети, те оно продре дубоко у аварску државу и освоји и опљачка први пут аварско централно и главно утврђење, чувени Хринг, где је било сакупљено на једном месту све што су, како савремени писци тврде, од две стотине година Авари упљачкали по свима покрајинама, где год су допирали. Све што је ту било упљачкано послано је Карлу; он је добар део те пљачке послао у Рим папи, а остало је раздао својим вернима.[67])

Идуће године (796) дошло је између Авара и Франака до одсуднога рата, који је имао да реши судбину аварске државе и аварског народа. Расцеп и грађан-

ски ратови су и даље трајали међу Аварима, сепаратизам и анархија је свуда отела маха, растројство је овладало сасвим. Онај аварски великаш, који је пређашњих година слао Карлу посланства, дође сада Францима са доста Авара и прими хришћанску веру, и он и цела његова пратња; пошто се заклео Карлу на верност, буде од њега обдарен и врати се натраг. Вест да је један аварски великаш примио хришћанство, радосно је примљена у хришћанском свету Али се тај аварски великаш после краткога времена опет одметнуо од Карла и био је од њега због тога кажњен.

Долазак аварског великаша и подлагање његово Карлу, примање хришћанства од њега и од целе његове пратње, затим опис прилика у аварској држави, како их је тај великаш изнео, осим тога и о'ећања која је он могао дати, а свакако највише велики успех, што га је имала фријаулска војска у последњем нападају на Аваре, — све то могло је убедити Карла, да ће са Аварима моћи изићи на крај можда лакше, но што је он то у почетку могао и мислити.

Како је сам Карло те године био заузет борбом против Саксонаца, пошаље он против Авара свога сина Пипина, који продре у Панонију. Један део Авара му се преда без боја, а други део, који му се био одупро, буде брзо и лако савладан. Пипин продре опет до Хринга, претера Аваре преко Дунава и Тисе и узме у Хрингу и оно блага, што је још било тамо остало после првога освојења. Помиње се, да је том приликом тамо било упљачкано и врло много црквених ствари. Извори причају, да Франци Бугаре, који су били под Аварима, нису дирали, јер су они били, по мишљењу Франака, безопасни.

Кад је Пипин заузео аварску државу, гледао је да уреди тамо хришћанску цркву, и од тога времена почели су одмах хришћански проповедници да раде на ширењу хришћанства међу Ав рима врло енергично и интензивно и са доста успеха.

Утисак овога успеха у борби против Авара и особито успех у ширењу хришћанства међу Аварима, био је силан на све савременике.

*

Аварска држава била је после овога рата претворена у пустош. У међусобном рату изгинуло је готово целокупно племство аварско; слава је њихова пропала, држава уништена, благо разграбљено. Том приликом упљачкано је од Авара, особито у Хрингу, толико злата и сребра и других драгоцених ствари, да су се Франци, како савремени извори истичу, који су дотле били сиромаси, од те пљачке од једном обогатили. А то благо су, тако разонују хроничари франачки, Франци праведно узели од Авара, јер су их ови пре тога неправедно узели и отели од других.[68]

Али ни после овога рата нису Авари били још сасвим покорени. Још је међу њима било људи, који су хтели да се одупру власти туђинској и да спасу своју слободу. Они истина нису могли рачунати ни на какав успех, али је ипак покушавано да се ради нешто на томе и у том правцу. Слобода аварска није лако и брзо могла бити сарањена. Стални устанци у току од неколико година покузују, да је међу Аварима још увек било живота и љубави и тежње за слободом и независношћу.

Одмах идуће године после погибије аварске (797), дигли су се против Франака Словени у Панонији, — да ли у вези са Аварима или не, не може се сигурно рећи. На те словенске устанике пошао је Пипин и примирио их је брзо. На Аваре, који су се, како изгледа, у исти мах дигли на оружје против Франака, пошао је фријаулски војвода Ерик и покорио их је такође врло брзо, те су Авари били приморани да пошаљу Карлу посланство са даровима.

Али и овога пута су се Авари подложили по невољи и само привидно, јер се већ идуће године (798) помиње

опет један устанак аварски, који међутим, како изгледа, није био озбиљан, те су и овога пута Авари без сумње брзо савладани. Није прошла ни година дана, а Авари се (799) опет дигну на Франке. Али је и овај покушај Авара да се ослободе франачке власти. остао без икаква успеха и био је брзо угушен.

Ти чести и стални устанци аварски и непрекидни покушаји њихови да се ослободе Франака, дали су повода Карлу, да предузме мере, којима је он мислио да ће моћи ослабити Аваре и спречити њихове покрете; он је међу Словенима у Панонији основао као неку војничку крајину. Међу постављеним војводама у тој крајини било је и Словена.

Али и то није Аваре ометало у њиховим плановима: већ год. 802 побуне се они опет против Франака, али у идућој години буду опет савладани и покорени. То је била последња побуна Авара против франачке власти; од тога времена нема више помена о њиховим устанцима.

После те последње буне аварске Карло је, видећи да досадање мере, које је предузео за заштиту својих освајања против Авара, нису биле довољне, поново организовао крајине према Аварима: Панонија до Драве буде додана Баварској, а земље на југ одатле, од Срема па до Истре, добије фријаулски војвода. Сада су Франци имали под собом и један доста знатан део Јужних Словена. а граничили су са добрим делом Балканских Словена.[69])

*

Балкански Словени стајали су сада под утицајем три фактора, чији су се интереси укрштали у земљама, које су заузела српска племена: Бугари су са истока продирали уз Дунав и Саву, Византија се у то доба почела показивати вољна да обнови и оствари своје аспирације, особито у северо-западним крајевима Балканског Полуострва, а Франци су, у напону

своје снаге, са севера и северозапада почели да продиру на Балкан. Интереси та три фактора долазе у сукоб и они се почињу борити о утицаје на српске земље и покрајине. Том борбом почиње нова епоха у историји Балканског Полуострва, нова епоха у историји Балканских Словена и Срба, — наступа ново доба, доба борбе о превласт у српским земљама између Франака, Бугара и Византије.

III. ПРИЛИКЕ У ВИЗАНТИЈИ И НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ ЗА ВРЕМЕ ПРОДИРАЊА И НАСЕЉАВАЊА СЛОВЕНА.

I

Византија за време словенског продирања и насељавања. — Римска Империја и Исток. — Формирање Истока у засебну државу. — Положај Источне и Западне Империје и њихов међусобни однос. — Положај и задатци Византије после пропасти Источне Римске Империје. — Византиска политика и римске традиције. — Доба и режим Јустинијанов. — Пропуштање момента да се Балкан осигура. — Погрешна политика Јустинијанова. — Византија и формирање варварских држава и снажење варварских племена. — Политика наследника Јустинијанових. — Формирање Бугарске Државе. — Римске Традиције — Губљење везе са прошлошћу. — Постанак Византије.

Византиска је Иперија у овом времену, од како су прве чете словенске стигле на доњи Дунав, па док се нису Словени стално настанили на Балкану и заузели цео простор од северних граница балканских па све до Цариграда и Солуна и јужне Јеладе, — претрпила многе и разноврсне промене у разним правцима. То је у историји Византије доба великих криза и великих трансформација, какве никада више није доживела, то је доба дефинитивног формирања Византиске Империје.

И ако Римска Империја, када је освојила земље старе источно-јелинске културе, није била у стању да изведе нивелацију у целој држави, него је исток Империје остао стално засебна културна целина, која је силно тежила и за политичком самосталношћу, —

ипак је Римска Империја била толико снажна, да је њезин државни организам и њена државна организација обузела и оне земље, које су имале јачу и старију културу и које су и инстинктивно и свесно радиле на томе, да се еманципују и од политичког и од културног утицаја Рима. И када је борба за еманципацију Истока била крунисана успехом, — не толико снажном акцијом истока, колико слабошћу римске централне власти и римске државе у опште и приликама које су настале, — тај исток, који је сада имао своју државу, био је онда из основице измењен. Рим није истина успео да Исток претопи, али га је трансформисао. Нова држава, која је на тај начин формирана, није имала готово ничега заједничкога са старим јелинским државама; то је била римска држава са јелинском културом, и требало је дуго времена док се она, бар формално, потпуно еманциповала од римских традиција, — фактички их се наравно није ослободила никада јер су многе римске институције постале њеном својином. Тај прелаз из римске у византиску државу, формално, како је наглашено, извршен је баш у доба, када су Словени продирали и насељавали се на Балканском Полуострву.

Поменуто је,*) да је, после више пролазних покушаја, год. 395, после смрти Теодосија Великог, дефинитивно одвојен Исток од Запада. Тај прелаз у нов живот извршен је неприметно и неосетно. Савременици, чак ни они који су стајали на челу државне управе, нису знали ни осећали, да је извршен и завршен један процес светско-историског значаја. Још увек се сматрало да постоји једна Римска Империја, а источна и западана држава сматране су као делови те Римске Империје; обе су имале подједнаку управу, једнаке и исте законе, обе су базирале на старим римским традицијама. Али је одмах после оцепљења, као што је у осталом сасвим природно, сепа-

*) В. Византије и Срби I, 57.

ратизам у обе државе почео све више да осваја и све више да хвата корена.

Заметака за то било је већ од самога почетка; они су набујали особито од онога времена, када је Константин Велики пренео своју престоницу из Рима у Цариград (326 год.). А после смрти Теодосија Великог (395 год.) створена је за самостални развитак Источне Империје најбоља подлога у засебном државном животу. Уз то су дошле још и спољне прилике, које су таки развитак потпомагале. Варвари су са свих страна нападали на границе обе државе и обе су биле сасвим заузете борбом са својим непријатељима: Западна Империја са Западним Готима, са Францима, са Вандалима, а Источна са Хунима.

Али су обе државе биле слабе да са успехом одолевају многим и силним непријатељима, и тако су готово све провинције обе државе биле стално изложене нападајима дивљих варвара, који су пљачкали, палили, рушили и убијали. Остатци старе културе су пропадали, дивљаштво је отимало маха, јер се нико ни зашта није могао бринути, сем да чува и спасава живот. Хоризонт се смањио, сваки је видео само оно што је непосредно око њега, за оно што је било даље, није ни хтео ни могао да се брине, трговина је била скучена и застала је. На тај начин све је слабија бивала веза између две половине некадање Римске Империје. Свака се од њих бринула и борила само за себе и за своје непосредне интересе. Било је истина момената заједничке акције и узајамног потпомагања, али су то били изузетци, који су се ретко јављали и који су били готово увек више резултати погрешног политичког резоновања, него стварне и природне потребе. што су у осталом најбоље показали резултати тих акција.

У то доба добили су маха у Источној Империји они фактори, који су били носиоци и главни типови разлике између обе државне половине. Они су почели да се снаже и да утврђују све оне услове, на којима

ће се ускоро засновати Византиска Империја. Тај процес је у осталом био можда ускоро привремено задржан падом и уништењем Западне Римске Империје, јер је онда Источна Империја остала једини наследник старе Римске Империје, те је она, примивши једина то велико наследство, морала примити у наслеђе и традиције и претензије и обавезе старога Рима, те је на тај начин и нехотице морала наставити традиције римске, које би се тамо сигурно пре изгубиле, да Византија није остала једини наследник Римске Империје[70]).

На тај начин и због тога је процес стварања Византаје извршен нешто спорије. Али је он ипак морао бити извршен, и ако тек после дужег времена. Бадава је баш у VI веку покушана из Византије велика ресторација старе Римске Империје, бадава је у VII веку један иначе одличан владалац, али човек не великог политичког талента и не дубоких политичких погледа, покушао да центар Источне Римске Империје пренесе опет на запад, те да на тај начин прихвати старе римске традиције и да обнови стару римску државу, — то су били фантасти и нереални покушаји; услова за остварење таких планова није било, те их је немогуће било остварити. Они су тада већ у велико били анахронизам.

И стога, што су таки планови били анахронизам, они и нису могли бити у сталном државном програму, него су њих узимали као програм само поједини људи, који су били заузети и одушевљени прошлошћу и везани традицијама, а који нису осећали стварност, који нису разумели своје доба и потребе његове, те нису умели да из нових прилика и промењене ситуације изведу конзеквенције, које су морали извести. Таких је владалаца међутим срећом било сразмерно мало, а већина их је, можда не толико правилним политичким резоновањем, колико наморани приликама и опасношћу од непријатеља који су нападали на државу, водила реалну политику, бранила оно што

је природно, и по праву и по положају, припадало Византији.

Али је несрећа била за Византију што се онако радило баш онда, када је навала непријатеља била тако силна, да се против њих морала кренути сва сила државна. А када је сила државна била толика, да би можда могла да спасе и сачува природне границе државне, онда се баш Византија упуштала у сумњива и фантаста авантуристичка подузећа, остављајући без заштите најважније своје провинције[71]).

*

У првој половини V века била је Византија сва заузета борбом против Хуна; стога није могла у то доба ништа друго предузимати у спољној политици. Друга половина V века прошла је у прибирању и у новим, али много незнатнијим, борбама са разним варварским племенима. У VI веку Византија је била опорављена и оснажена, а баш у то доба почело је свом снагом јако комешање и снажење и померање разних народа и племена у пропалој хунској држави. У то доба била је Византија доста мирна и споља и изнутра и доста снажна за енергичну акцију. То је било важно и судбоносно доба по њу, али је тај важан моменат пропуштен. Цар Јустинијан је за цело време своје дуге владавине (527—565 год.) парализовао скоро сваку акцију тамо, где је било најпотребније да се ради.

Било је истина у Јустинијановом режиму нечега великог и грандиозног, великих политичких планова и идеја, рада и на широкој основи, акције јаке и снажне, иницијативе много, великог полета и интензивног енергичног рада и у целом том раду нечега поносног и сјајног. — али је, напоредо с тим, у том режиму било много што шта што је било уско, скучено, тамно и ниско; било је ту уз сјај и блесак пуно јада и чемера, уз велике идеје широко поље за ситне интриге и ниске пакости, било је огра-

ничених идеја и планова, који показују велику незрелост и незнање и непознавање. То је било доба великих контраста, каквих је мало у светској историји.

Може се рећи, да је управо тај режим створио стање, које је после довело државу до слабости; тај режим је највише спремио терен за доцнију немоћ и опадање. Али је највећу погрешку и највећи грех учинио Јустинијан тиме, што је пропустио најзгоднију и последњу прилику, да спасе Балканско Полуострво и да га сачува, бар још за неко време, за Византију, да на тај начин уклони, или бар да одложи, кризе, до којих је Византија у идућим вековима с те стране често долазила, да задржи, или бар да умањи, онако радикалну етничку промену на штету Византије, каква је наскоро после тога, против воље Византије, изведена.

У доба Јустинијанове владе настале су кризе и комешање и померање међу народима на северу Балканског Полуострва. Онда су почеле да се образују државне и етничке јединице међу варварима, онда су настале међу њима прве кризе и комешање и преврати, када је, као што је познато, много лакше утицати на разне, и етничке и државне, формације, него онда када су ти процеси већ једном довршени. Својом административном реформом, и на разне друге начине, Јустинијан је успео да, особито услед мира, који је у последње време владао и који је дигао благостање, поправи и подигне и финансиску и војну снагу Византије.

Задатак реалне политике онога времена био је, да употреби снагу државну на то, да етничке и државне формације, које су у то доба почеле да се врше, доведе у склад са интересима Византиске Империје и да их удеси, колико се год то може, за државне потребе и према државним потребама, за државне аспирације и претензије. А у том правцу прва брига би била да се осигурају балканске провинције од варварских нападаја.

Али Јустинијан и већина од људи из његове околине и оних који су могли на њега утицати, нису

тако мислили. Пред њиховим очима лебдио је идеал силне и моћне, једине и универзалне Римске Монархије; Јустинијан је био уверен, да је он наследник римских императора и да је позван да обнови Римску Империју у свом њеном обиму. У том погледу утицала је доста на Јустинијана и емиграција из разних римских провинција, које су варвари већ били заузели.

За ту идеју и за остварење њено водио је Јустинијан дуге и крваве ратове против Вандала и Гота; ратове који су Византију стали врло много и материјалних и моралних жртава, који су не само укочили рад на свакој другој страни, него су и приморали Византију да занемари и да напусти и најближе и најважније своје провинције, а да осваја земље које није могла да одржи и од којих није могла да има никакве, или је бар могла да има само врло мале, користи.

Јустинијан је сву снагу државну употребио у борби против Гота у Италији и против других варвара, а балканске провинције остале су већином незаштићене. И док је византиска војска водила са промењивом срећом дугу и тешку борбу против Гота и других варвара за удаљене и непотребне земље, дотле су Словени и други варвари немилице пљачкали по Балкану. Против тога непријатеља, који је продирао у земље, које су биле необично важне за државу у сваком погледу, Јустинијан је полазио само изузетно па и онда је употребљавао само палијативна средства, док је главну снагу државну трошио против непријатеља, који су били не само даље, него и много мање опасни. Од такога рада није била само та штета, што су непријатељи пустошили по провинцијама, које је у интересу државе пре свега требало заштитити, него је највећа штета била у томе, што је снага државна у непотребној борби била сувише напрегнута, те је држава, услед тих ратова, била толико заморена и истрошена, да је одмах после њих,

ма да је имала у тој борби успеха, још за живота Јустинијанова, наступила ужасна малаксалост, која је онемогућила за дуги низ година сваку озбиљнију акцију. Та малаксалост и слабост била је толика, да се већ мислило да је Византија сасвим пропала; тако је мислио у један мах и даровити противник Византије, перзиски цар Хозроје.

А то доба малаксалости, које је настало услед тога, што је Јустинијан био сувише напрегао снагу државну и трошио је у непотребним ратовима, било је баш доба најважнијег и најинтензивнијег снажења разних варварских племена на византиским границама. Византија је била немоћна да на тај развитак утиче, а исто је тако била немоћна и да довољно искористи међусобне борне разних варварских племена, које су наскоро после тога настале. Византија је била силом прилика, услед своје слабости, приморана да игра улогу незаинтересованог посматрача, у најбољем случају да ради само дипломатском акцијом и да интервенише само интригама и новцем, да макар на тај начин искористи за себе ситуацију. Крупне речи, којима су се служили поједини владаоци и државници у разним приликама, нису значиле ништа и нису могле да имају трајнога значаја и успеха, јер је Византија била немоћна да крупним речима и претњама да значаја и оружаном силом, а то су непријатељи византиски врло добро знали и осећали. Тако је она стално губила и напуштала терен[72]).

*

Људи, који су после Јустинијана дошли на престо Константинов, као да су увиђали, више него он. потребу одбране Балкана, можда не толико због зрелог резоновања, колико због тога, што је у то доба опасност на тој страни била већа и озбиљнија него у доба Јустинијаново. Они су то истина увиђали, али нису могли у том погледу готово ништа да учине.

За цара Мавриција може се рећи да је опасност, која је Империји претила са те стране, схватио пот-

пуно; он је радио смишљено и енергично, с планом и интензивно на томе, да сузбије непријатеље са Балкана и да спасе, оснажи и осигура балканске провинције Али је он у том смишљеном раду био насилно спречен од војске, која није могла да схвати планове Маврикијеве ни да појми опасност за државу с те стране и која је с тога била противна таким предузећима, због тежине њихова извођења и због тежине ратовања у оним непријатељским земљама. Маврикије је изгубио престо и главу због извођења једнога плана, који би Византији донео само добра и користи.

После Маврикија водила је Византија пуна два века очајну борбу на живот и смрт прво са Перзијанцима, па после са Сараценима Та борба приморала је Византију да тамо развије сву своју акцију и да тамо троши сву своју снагу; Балканско Полуострво било је онда сасвим напуштено и у балканске провинције продрла су онда, готово без отпора, словенска племена. Византија не само да то продирање и насељавање на њеним земљама није могла да спречи, него она шта више није могла ни покушати да то учини. Тек по где кад у идућим вековима тешке борбе на истоку, доспевала је Византија да предузме краће и незнатније походе против Словена на Балканском Полуострву.

Словени су се у то доба већ настанили и сасвим одомаћили на Балкану; с тим фактом морала се Византија измирити. Балканско Полуострво било је за њу етички изгубљено; оно је за њу било већ онда и фактички изгубљено, ма да она то није хтела ни могла никако да призна. Долазак Бугара и насељавање њихово на југу од Дунава приморало је византиске државнике да крену јачу акцију на тој страни и у том правцу и један велики владалац увиђао је сада, као пре једнога и по века цар Маврикије, да у стварању бугарског државног организма лежи врло велика опасност по државу и радио

је врло енергично — а сада је могао радити на томе, јер је највећа опасност од стране Сарацена била прошла, — да тај нови организам на Балкану уништи. И ако његов рад у томе правцу и на томе није прекинут, као рад Маврикијев, ипак он није био у стању да спречи формирање Бугарске Државе на Балканском Полуострву. Погрешке прећашњих времена светиле су се сада[73]).

*

У добу после Јустинијана, у другој половини VI века, у том најтежем периоду старије историје византиске, прекинуте су биле све традиције, остављени су били сасвим снови старијих генерација. Велике опасности у најближој околини, непријатељи који су претили средишту државном и опстанку Империје, натерали су државнике византиске на реалну политику. Требало је спасавати живот и оно што се још могло спасти; то су сада већ увиђали сви. Ко је могао да помишља на идеале о васпостављању велике Римске Империје, кад су непријатељи били већ заузели готово све земље скоро до самих зидова цариградских?

У VI веку биле су још у самој маси, и у војсци и иначе, доста јаке старе традиције римске, још је живио понос имена и државе римске и још је било примера да су се људи одушевљавали тим. У VII веку већ тога свега нестаје сасвим. Везе са Италијом су истина још одржаване, али су бивале све слабије и слабије. Италија је почињала да живи засебним својим животом. У таким приликама кидале су се све више све везе, које су везивале Византију са западом, одакле је она била добила своју државну организацију. Те везе су се све више напуштале и заборављале, па се све више напуштале и оне установе, које су оданде добијене, које су некада морале бити примљене, а које су сада отпадале саме собом, јер нису биле наметане и нису биле више савремене и нису одговарале новим политичким приликама, и које су се због тога могле одржавати само још конзерва-

тивним везама са старином или поштовањем према њој или недостатком снаге или увиђавности, да се са старином раскине.

Али оно није било доба у коме би се са поштовањем старине могло рачунати. У грубој борби за опстанак није било ни интереса ни поштовања за старину. Везе са прошлошћу биле су прекинуте. Стога су се стално губили и ишчезавали су сви они елементи, који су у Византију дошли заједно са државном организацијом из Рима, а све су више отимали маха и све су више превлађивали они елементи, који су били специфично обележје византинизма у свима правцима, — а они су били готово увек у опреци са елементима, које је римски државни организам собом донео, — а који су се били притајали и устукли пред силним организмом и снажном организацијом Римске Империје. Тако је сада превладао у државној управи сасвим грчки језик, превладала је јелинска култура и хришћанство, и то хришћанство како је оно на истоку схватано и како се тамо развило. На тај начин је Византија изгубила у VII и VIII веку и последње трагове веза са римским традицијама и покидала готово и последње конце фактичне зависности од старе Римске Империје. У то доба нестаје Источно-Римскога Царства, оно уступа место Византиској Империји[74]).

II

Положај Византије у VI, VII и VIII веку. — Борба и ратови у то доба. — Како су се у то доба трошили и малаксавали људи. — Рад појединих владалаца да побољшају прилике и да помогну поданицима. — Разан рад за даље и ближе провинције. — Покушаји да се Наредбама и Указима поправи стање у држави.

За цело то време, дакле у доба кад су Словени почели да продиру на Балканско Полуострво, па док се нису стално настанили у својој новој отаџбини, била је Византија стално у врло рђавим приликама и у врло рђавом положају. Ако је већ доба великих сеоба народних, доба распадања Римске Империје и

пропадања старе културе, било ужасно време, када је дивљаштво отимало маха и када је борба за живот била једина мисао и једини рад, кад се све рушило и све пропадало, — ако је оно доба већ било страшно и ужасно, ова три века византиске историје била су исто тако ужасна, а гора у толико, у колико је у доба сеоба све пропадало, а у ово доба борба је била исто тако стална и очајна као и онда за време сеоба народних и пропадања Римске Империје, али се у овој борби још држала и одржавала држава, која својим поданицима није давала ништа, а тражила је од њих врло много. Да је Византија пропала кад и Западно Царство, њене би муке биле кратке; настала би после тога погађања са освајачем, као што је то било у другим покајинама и после тога би могао да настане, бар сразмеран, мир, као што је то било у Италији или још боље у Франачкој.

Али је Византији било друкче суђено. Она се у оним тешким приликама држала и одржала, таворила је и животарила и даље у непрекидној борби, а морала је стално бити на опрезу и у страху за своју егзистенцију, јер је била у сталној опасности. И тако се то живило вековима. То је био сталан рат и стална борба, али не рат као што су били ратови кроз скоро цео средњи век у свима државама и код свих народа, када је ретко пролазила десетина година без боја и окршаја, јер та је борба била лака и незнатна према оној борби, што ју је водила Византија у VI, VII и VIII веку. Оно што су у описима ратова средњега века тек најкрвавије епизоде, каквих је мало и само изузетно, то је у овој борби Византије против Хуна, Авара, Бугара, Словена, Перзијанаца и Сарацена садржина и све; таким крвавим описима испуњена је цела борба Византије кроз пуна три века. Крваве борбе и ужасни напори, какве је западна Европа у средњем веку једва ретко и изузетно познала, те крваве борбе и натприродни напори испу-

њавају готово све листове византиске историје у то доба. Уз све то долазе још и непрекидне унутрашње кризе, стално грађанске борбе и међусобне политичке и религиозне распре, које су раздирале цело хришћанство, а особито крајеве Византиске Империје, још од првога доба хришћанског живота. И још то није било све, него су и силне елементарне несреће у то доба гониле људе, а разне болештине таманиле су читаве народе[75]).

Страшно је било то доба, сурово и подивљало, а ипак са свешћу о животу и опасности и пропадању, доба које је сатирало и најјаче људе, које је убијало и вољу и енергију. Не може бити пуки случај што су готово сви владаоци византиски тога доба и у том периоду византиске историје почињали своју владу са пуно идеала, са широким и тачним програмима, са много добре воље за рад и са пуно одушевљења за свој позив, а завршивали своју владу и своју каријеру у апатији, у нераду и индиферентизму и у лудилу. Неки су изузетно, пре него што је до тога дошло, у напону своје снаге и рада, били насилно уклоњени.

Тако је Јустинијан (527—565 год.) почео да влада и радио је доста времена са великим одушевљењем и са много енергије на остварењу својих идеала, од којих је многе и успео да оствари, али је при крају своје владе малаксао сасвим, све је био занемарио, и чиновнике и војску и правду и целу државу. Његов наследник Јустин II (565—578 год.), почео је исто тако владу са пуно полета и свести о свом позиву и државним задатцима, почео је енергично да исправља зла, која су се била јавила као последица режима Јустинијанова, особито последњих година његове владе; али је све то трајало врло кратко време: учинити се није могло ништа, и после девет година борбе и мука, Јустин је полудео, а на престо византиски је после сео Тиберије (578—582 год.), који је

врло кратко време владао, али је и он, у почетку бујан и агилан, убрзо био заморен и малаксао и без енергије; за то га је и мучила на самртном часу брига о држави и њеној будућности, те је у необично лепим саветима опоминьао свога наследника Маврићија, да ради за добро државе.

И Маврићије (582—602 год.) је те савете послушао и испунио и радио је за цело време своје владе са необичном енергијом по свом јасно одређеном плану. Али су њега, баш због тога његовога плана и због енергичног извођења његова, оборили и убили. Ко зна како би и он завршио своју владалачку каријеру, да је дочекао да умре природном смрћу, и да ли би и он одржао до краја свежину и полет и енергију, са којом је почео своју владу?

Као што је Маврићије повео енергичну борбу против Словена, тако је цар Ираклије (610—641 год.) почео рат на живот и смрт са Перзијанцима. Тај рат била је и главна и једина тачка његовога државног и политичког програма, то је био циљ његова живота. На остварењу тога плана радио је он неуморно и са натприродном енергијом, и тај његов напорни и тежак рад био је напослетку крунисан потпуним успехом: он је успео не само да потуче Перзијанце, него је успео да сасвим ослаби и онеспособи перзиску државу. А када је то свршио, он је пао у апатију. Заморен и изнемогао, истрошен и изможден у раду и у борби, то више није био онај стари Ираклије, који је некада чинио чуда од јунаштва, који је својом необичном енергијом савлађивао све сметње, издржљивошћу побеђивао силне непријатеље, а снагом и јунаштвом очаравао своју војску. Малаксао и изнемогао, он при крају своја живота није више имао интереса ни за шта.

Тако је и његов наследник Константин III (од 641 до 668 год.) радио неко време са необичном снагом и вољом, да спасе државу од навале Сарацена, а завршио је бедно свој живот и своју каријеру у Сици-

лији у ништавној акцији, ако се оно што је он тамо радио може у опште назвати акцијом.

Тако је прошао и генијални бранилац Цариграда од Сарацена, један од најзнатнијих владалаца у историји света, Лав Сирски (716—740 год.). Познато је добро са каквим је он натприродним напорима спасао државу од извесне пропасти, како је силно радио да дигне и спасе државу и ратовима и реформама, — па и он је при крају своје владе био сасвим заморен и малаксао и апатичан.

Све су то били силни и снажни људи, људи чврстих живаца, људи необичних способности, необичне снаге и енергије, људи са великом свешћу о својим дужностима и великом вољом за рад, — па ипак су сви малаксали и морали малаксати и клонути у ужасној сталној борби и у тешким приликама, у којима су живили, а које су сатирале људе и генерације. Тежина положаја и прилика била је јача од њих и смлавила их је. Сви су они били жртва доба, у коме су живили; у бољим приликама и повољнијим временима многи од њих створили би можда велика дела; стога што су живили у оно доба постали су трагичне личности[76]).

*

Сви бољи владаоци византиски увиђали су сву невољу, у којој се налазила држава и поданици њени, па су својски и искрено хтели да помогну и држави и поданицима својим. Али се тешко могло ишта учинити у том правцу у оно доба. Невоље државне биле су непрестано и увек врло велике, стални ратови и друге државне потребе изискивале су велике трошкове; држава је ретко кад добивала прихода са стране, морали су дакле поданици да подмире све потребе.

Терети државни су били врло велики и народ је стално бивао немилосрдно експлоатисан од државе и њезиних органа. У том погледу много су горе пролазиле провинције, које су биле даље од државног

центра. За покрајине ближе Цариграду било је у Цариграду, као што је у осталом сасвим природно, више осећаја и више увиђавности и више наклоности за попустљивост, јер је увек било људи, који су и хтели и могли да се за њих заузму; осим тога те су провинције и у погледу личне и имовинске безбедности, а по гдегде и иначе, имале бар неке користи од државе. Међутим они византиски поданици, који су становали у провинцијама, које су биле даље од Цариграда (н. п. у Италији), били су немилостиво експлоатисани на све могуће начине. Удаљеније провинције је и сама држава сматрала за земље, које истина треба да плаћају порез и све друге дажбине, али за које држава не мора никако да се брине. Поданици тих провинција били су обвезани да испуњавају све обавезе према држави, а држава према њима није испуњавала никакве.

Таке су биле прилике у Византији, са малим изузетком, за цело оно време, од кад су Словени почели да нападају на Балкан, па кроз цео VII и VIII век. Држава није могла ништа да учини за своје поданике. То се по некада јасно увиђало и у Цариграду и појединн бољи владаоци искрено су хтели да помогну том стању, али се у оним приликама апсолутно ништа није могло учинити. Стога је под појединим владаоцима у многим Указима и Расписима са пуно лепих речи истицано зло стање, у коме се народ у држави налази, па је у фразама, наивно, неозбиљно и детињасто, говорено, како то стање треба поправити, и онда су долазила разна наређења, којима се мислило учинити крај свима невољама једним махом. Изгледа да су у свима таким приликама владаоци и њихови законодавци били тако наивни, да су били уверени, како ће се после тих Указа и Наредаба све поправити и да ће почети нов живот. Али је и после таких Указа са лепим речима и још лепшим жељама у главном опет све ишло по старом[77]).

III

Византиско чиновништво. — Државне финансије. — Положај и стање народа у Византији. — Стање у појединим провинцијама. — Трговина. — Привреда. — Жилавост Византије; занављање, подмлађивање. — Положај сељака. — Друштво у Византији. — Недостатак моралног осећаја. — Византиски двор. — Дивљаштво отима маха. — Суровост и казне. — Страначке и религиозне борбе. — Елементарне непогоде, несреће и разни појави. — Утицај свега тога на људе. — Лаковерност и сујеверје.

Једно од највећих зала, која су у то доба тиштала и народ и државу, то је било рђаво чиновништво. Самовољно, поткупљиво и непоуздано чиновништво онога времена крало је и издавало државу, а поданике је немилице пљачкало и мучило. Било је међу чиновницима силеција, који су тероризирали и саму владалачку породицу. Како је тек страдавало одњих незаштићено грађанство и народ? Чиновници су без скрупула продавали државне интересе, да напуне своје џепове. Ако су били вешти, или ако су били из виших кругова, или ако су имали веза тамо, могли су некажњено чинити штогод су хтели, и, што је најгоре, кад су и бивали ухваћени у рђавом раду, нису били ни у каквој опасности да ће бити кажњени. Лиферанти су могли давати покварен хлеб војсци, па да не буду кажњени. Тужбе на нечовечно поступање од стране чиновништва остајале су без успеха; поквареност чиновништва била је ухватила дубока корена. Администрација је у таким приликама наравно била врло рђава, а правосуђе испод сваке критике.

Код рђавог и несавесног чиновништва и сталних и скупих ратова државне финансије нису могле добро стајати. Ипак су византиске финансије често стајале боље, но што се то обично мисли. Занимљиво је да су у Византији у то доба често долазили на престо наизменце владаоци, који су доводили финансије у ред и остављали својим наследницима пуне касе, и владаоци, који су лудо расипали новац, на често сасвим непотребне ствари. Тако је Анастасије I (491

—518 год.) оставио после своје смрти пуне благајне и много новаца, а тај је новац за влада Јустинијана I (527—565 год.) сав потрошен и разграбљен. Јустин II (565—578 год.) био је опет необично штедљив и скупио је у државним касама доста новаца, које је његов наследник Тиберије (578—582 год.) сав потрошио. Тиберијев наследник цар Маврикије (582—602 год.) био је опет претерано штедљив, тако да су му савременици то јако замерали, и један од главнијих разлога, што је овај, иначе одличан владалац, тако јадно свршио своју владу и свој живот, била је и његова претерана штедљивост, особито према војсци. Наравно да је сав новац, што га је Маврикије скупио и награбио, развучен и расут под режимом, који је после његове смрти завладао (602—610 год.). Исто је тако и новац што га је сабрао Константин Копроним (740—775 год.), ускоро после његове смрти расут и разграбљен[78]).

*

Док су политичке прилике, у којима се налазила Византија за цело ово време, биле непрестано врло тешке и неповољне, тако да се о њима може говорити монотоно, а увек само у најцрњим бојама, дотле се живот и положај народа у држави доста мењао. Прилике у којима су византиски поданици у VI, VII и VIII веку живили, биле су непрестано врло тешке, живот је био и тежак и несносан. Онда истина није било много борбе за конкуренцију, али је стално била на дневном реду борба за егзистенцију, и то груба, сурова, материјална борба. Човек и друштво, у многим крајевима и у много случајева, били су остављени сами себи, били су упућени на борбу и са својом државом и са непријатељима, и то са средствима, која су сами морали да нађу.

Ипак је у погледу живљења, у осталом као и у погледу свега о чему се овде говори, било у појединим провинцијама у разна времена велике разлике. Било је и ту сталних плима и осека. После времена

непријатељских нападаја, после времена пустоши и рата, од непријатеља и од самих грађана, после помора, куге и разних елементарних непогода и невоља, наилазили су, и ако кратко, периоди опорављања и полета, када је становништво у појединим провинцијама долазило к себи и опорављало се, када се земљорадња дизала, поља цветала и поједини крајеви долазили до благостања, — наравно само на кратко време.

Са трговином је било много горе. Сломијена и уништена једном, она се тешко и споро диже и обнавља. У VI веку била је византиска трговина још доста развијена. Византиски су трговци у VI веку трговали не само по свима западним земљама Средиземнога Мора, него су били у врло јаким трговачким везама и са далеким истоком, а исто тако су и трговци са истока долазили у византиске земље и трговали тамо. Али је у VII веку, услед силних и сталних ратова, трговина сасвим застала и није се више дизала у целом овом периоду.

У таким приликама морала је опадати и привреда. Из оно мало сачуваних извора, у којима има података за то и према томе како је та страна византиске историје испитана, тешко је ишта сигурно рећи о томе. Зна се само да је било владалаца, који су истински тежили за тим, да помогну разореним економним приликама и који су помагали сиромашно становништво и штитили га, долазећи с тога често у сукоб са плутократијом византиском. Али се ипак у главном може рећи, да су кроз готово цело ово време економне као и трговачке прилике биле врло рђаве[79]).

*

Изгледа и претерано и невероватно када се прича, у како је рђавом стању био народ у Византиској Империји кроз цело ово време, о коме говоримо. Јер ако је стање у Византији већ у VI веку, па кроз цео VII и VIII век, било тако рђаво, ако је заиста био сељак упропаштен, ако је свака

трговина застала, занати пропали, земљорадња запуштена, двор и чиновништво било рђаво, грађански ратови и ратови са спољним непријатељима упропашћивали народ и државу, разне болештине десимирале становништво, — како је могла та држава да постоји, да се бори, да се одржава, да се занавља, да се снажи, да успева, да живи? Одговор на то и така питања врло је тежак и компликован. Сви описи беда и невоља су тачни и истинити, па ипак је Византија живила и борила се, одржавала се и занављала се неком чудном и необјашњивом силом, која је, поред необично јаког природног положаја престонице државне и поред наслеђеног од Римске Империје одличног државног механизма, који је до краја изврсно функционисао, највише снаге добијала отуда, што се Византија стално занављала свежом крвљу разних племена, која су становала на њеним територијама. То је по свој прилици највише учинило, да се Византија одржи и да покаже у свима временима, не само необичну жилавост и снагу, него и необичну способност и наклоност за опорављање, занављање и подмлађивање.

То треба увек имати на уму кадгод је говор о Византији, особито кад је говор о приликама у Византији, јер те су прилике увек у свима временима византиске историје биле врло тешке, истина готово увек друкче и на други начин, и нису фразе савремених историка ни оних који пишу о византиској историји, кад у свима периодима византиске историје цртају прилике у Византији најцрњим бојама. То истина изгледа чудно и невероватно и претерано, па ипак је то тачно. Прилике су биле увек врло тешке, али ипак нема сумње да је ово време, о коме говоримо, било у сваком погледу најгоре[80]).

*

Особито је био тежак положај сељака. Што су бедно становали и бедно живели, то је за оно време још и природно и разумљиво; али има иначе пода-

така о врло рђавим приликама, у којима је живео прост народ у Византиској Империји у оно доба. Стара римска аристократија била је осиромашила сасвим и пропала; потомци старих римских сенатора, код којих је била још жива традиција о старој слави и богатству њихових породица и њихове државе, осиромашили су били тако, да су у бедном оделу морали ићи и просити. Радне снаге је било мало, пусте земље је било на све стране много, а храна је често и сама, несејана, рађала на необрађеним пољима. Влада византиска се врло ретко и мало бринула за народ; тако је у један мах, по причању савремених извора, десет хиљада сељака умрло од глади. Сељачки сталеж био је упропаштен сасвим и појединн просвећенији владаоци трудили су се истински, али узалуд, да му помогну.

Намети и порези су били велики и тешки; уз то су често прављени лажни катастри, порез је неправедно разрезиван и са ужасно строгом и неправедном егзекуцијом наплаћиван, тако да је то стање доводило сељака до очајања. С тога су сељаци дизали буне и устанке, бежали варварима и тражили помоћи од њих, чак је бивало случајева да су сељаци и рођену децу продавали, само да могу задовољити државу у њеним потраживањима. Па опет је било владалаца, који су тај народ, који је давао држави све и сва, и имање и децу и живот, сматрали за стоку и марву, која није ништа боље ни заслужила![81])

*

Каква је била држава, какав је био чиновнички кадар, тако је било и цело друштво у Византији у то доба. Византиско друштво онога времена било је изгубило свако мерило за правду, сваки осећај за морал, сваку свест о дужности. Сила и самовоља била је над законом, ситни лични интереси пречи од најглавнијих и најкруппијих, општих и државних, интереса. Осим тога што је било ваздан људи, који су

сматрали да могу некажњено по вољи красти државу, било је и људи, који су тражили од државног непријатеља помоћи против своје рођене отаџбине, само да дођу до власти. И, што је врло важно, то нису чинили само најгори међу владаоцима византиским тога времена, него их је било и међу најбољима, који су мислили да није зазорно повести непријатељску војску против своје отаџбине, кад лични интереси то захтевају. А што је још најгоре, изгледа да је и цело друштво византиско онога времена мислило да то није грех.

У држави и у друштву, где се изгуби свако мерило за правду и морал, као што је то било у Византији у оно доба, мора да овлада растројство и анархија у свима социјалним односима и приликама. Тако је и било. Ништа се у Византији у то доба није радило јавно и отворено, него све тајно, подмукло и интригама. Завист, проста и ниска, била је увек готова на све; слагати, подвалити, упропастити, свесно лажном доставом, без разлога и без користи, просто због ћефа, а поготову због личне користи, слагати и украсти, показати се неблагодаран и незахвалан и безброј таких и сличних порока, — то су били најобичнији појави у византиском друштву онога доба. И, што је најважније, ондашње друштво није осуђивало људе, који су то чинили. Тако се може разумети, да је историк Прокопије, једна онако будна и трезвена памет и фина интелигенција, мислио да може, без бојазни за неповољну оцену својих моралних особина, да пева одвратне незаслужене похвале и славопоје живом владаоцу, а да остави после своје смрти о том истом владаоцу најодвратнији памфлет, који показује, како је могао писац рђаво да мисли о једном режиму, а у исти мах да пише за јавност о том режиму дело, у коме га у звезде кује и у одвратно ласкавим речима хвали стање и рад, за који је био уверен да је кобан и рђав....[82])

*

Код државних чиновника било је отело маха сасвим уверење, да могу слободно државне интересе жртвовати својим личним интересима, кадгод то нађу за добро. Тако се и могло десити, кад је у Солуну, приликом једног нападаја словенског, ухваћен један поглавар словенски, да су га солунски одлични грађани сакрили у својим кућама, да би га за добре новце и откуп продали. Кад се за то дознало, Солуњани су, како изгледа, тај факт примили доста равнодушно и нису сматрали да су се они грађани, који су скрили оног поглавара словенског, огрешили о морал и поштење. Него је тај факт, да је он скривен код неких солунских грађана, узбудио жене, које обично имају много мање моралног осећаја него људи, и Солункиње су се онда дигле и линчовале, — али не издајнике отаџбине, него оног словенског поглавицу!

*

Цариград и цариградски двор били су легло интрига и покварености. На двору је у овом периоду особито често долазио до пресудног утицаја рад жена, коме је мотив обично бивао у личној ћуди, жељи, страсти, тренутном расположењу, љубави и мржњи, па је тај рад, покретан тим и таким мотивима, често спречавао врло важне акције и бивао кобан по државу.[83])

*

Социјалне прилике биле су у ово доба непрестано сасвим рђаве. Хришћанство је истина било нешто учинило за побољшање морала и културних прилика, али то је било врло мало, а смањивало се непрестано. Стара култура и цивилизација биле су разорене и уништене. После онога времена, у почетку Хришћанства, када је, како изгледа, била кулминација старе културе и старог културног живота и цивилизације, ма да је већ и у то доба било доста знакова опадања, отимало је све више маха дивљаштво и некултура.

Стални ратови и пустошења разних варварских племена готово у свима провинцијама, малаксалост и декаден-

*

ција, која је била обузела цело друштво и целу државу. стална сурова борба за опстанак, грађанске борбе и ратови, болести, отежано и онемогућено опћење, — све је то учинило да у корену буду уништене готово све тековине старе културе и да дивљаштво почне све више хватати корена. Суровост постаје једна од најглавнијих особина људи онога времена.

Стална борба и тежак живот и непрестано ратовање са разним варварским племенима отупели су живце ондашњих генерација и та отупелост живаца била је толика, да су најгрубљи злочини и најгора зверства изгледала проста и обична. Истрошеност живаца није изазивала растројство нерава, него клонулост и апатију.

Особито је била одвратна она дивља разузданост, којом се служило, поглавито цариградско, становништво према палим величинама, особито према оборепим владаоцима. Таки поступци постају још одвратнији, кад се има на уму она гадна понизна сервилност, којом су Византинци оних времена обасипали људе на власти. Није био редак случај да су дојучерашњи верни поданици цара, који је оборен, вукли га по улицама престоничким, метали га на магарца или на камилу, убијали га и спаљивали, а већ сеча језика, руку, носа, језика и ушију, копање очију, спаљивање, ударање жига, клање и безброј других страшних, врло често неправедних, казни, биле су обичне ствари у оно доба грозота и дивљаштва.

Особите су изгреде чинили Византинци у својим страначким и религиозним борбама. Борба политичких партија, које су се, како изгледа, делиле у главном по свом социјалном положају, пружала је једино поље за рад на јавним стварима. Та борба међутим вођена је са таким огорчењем, историја је њена тако пуна дивљаштва, да јој је тешко наћи равне у историји света. Узроци те страначке борбе лежали су дубље, него што се то обично мисли, кад се говори о борби

циркуских партија у Цариграду,*) а сама борба је и појмљива и оправдана, јер су се ту сударала и борила два политичка и социјална принципа. Али сам начин, како је она вођена и средства, којима су се обе странке у борби служиле, гадан је и одвратан. А борба између те две странке вођена је са истом жестином и истим дивљаштвом не само у престоници, него и у свима важнијим местима целе империје и свуда је показивала исте слике разузданости и дивљаштва.

Исто тако дивљачки и огорчено вођена је борба и на религиозном пољу, и ако несравњено мање принципски и начелно, него борба такозваних циркуских странака.[84])

*

Поменуте је већ да су, осим ужасних ратова и расула које је било захватило целу државу, све установе и све слојеве, и ужасне елементарне непогоде и неки чудни природни појави још више плашили, и иначе већ преплашено, становништво. Ретка је година, особито у VII и VIII веку, да летописи византиски не бележе помор, кугу, земљотрес, поплаву, репату звезду, помрачење сунца и месеца, какав чудан небески појав или иначе какав необичан природни појав, рођење каквог чудовишта или иначе такво какво чудо. Ове несреће и непрестани ратови, особито помори, утицали су врло рђаво на људе.

Све то скупа, цело стање у коме се човечанство већ вековима налазило, учинило је људе лаковерним и сујеверним. Људи су осећали, да се свакоме од њих свакога часа може свашта да деси, човек је увек морао бити спреман на све, јер су највеће промене извођене у невероватно кратким роковима и дешавале су се невероватне ствари. То је на масу публике страшно утицало, и сасвим је било природно да је свет постао лаковеран и сујеверан.

*) Венети су били, по свој прилици, аристократе и конзервативци, а Прасини радикали и демократе.

Напоредо са суровошћу ишао је кукавичлук, као што то увек бива код некултурних народа. Небески знаци и други појави плашили су људе, а куга и земљотреси бацали су их често у очајање. Свет се у страху одрицао зала и порока, у гадној биготерији, којој је основа била једино у страху за своју личност, људи, који су чинили највећа недела, зарицали су се, да ће постати добри и поштени. Али чим је опасност прелазила, они су се враћали старом начину живота и старим неделима.

Из сујеверја је свет чинио најгоре и најодвратније ствари. Кад је једном приликом један византински град био опкољен од непријатеља, онда су браниоци града ухватили једну девојку, која је била у другом стању и већ доста близу порођају, па су је распорили, извадили дете, скували га, да у ту тако скувану воду сваки од бранилаца замочи своју десну руку, уверени да ће на тај начин сигурно одбранити град. У осталом и та их је нада обманула. Тако одвратне ствари могло је да чини гадно сујеверје.

А већ да су разни пророци и варалице и будале играле у цело ово време велику улогу у друштвеном животу, то није потребно ни поминьати. Разна пророчанства, привиђења, комете и т. д. — све је претсказивало људима несрећу, јер су несреће једна за другом долазиле, и све је то узбуђивало још више. и иначе већ лако узбудљиве, духове.[85])

IV

Састав византиске војске. — Разни варвари у византиској војсци. — Варвари у засебним одредима. — Изглед варварских војника. — Њихова храброст. — Објективност византиских историка. — Непоузданост варвара. — Византиски официри. — Рђав ред и недисциплина. — Неслога и неспособност у врховној команди.

Давно су већ била прошла она времена, када су римски грађани сами ишли у рат, да бране отаџбину или да освајају нове земље. О тим временима се у VI веку само још читало у књигама или су се причала

разна предања. У ово доба не сачињавају више грађани византиски главни контингенат византиске војске. Главно језгро војске, која је имала да брани Империју, било је сада састављено из многих разних варварских племена.

При свем том византиске војске у то доба нису биле састављене само од најамника. Увек је било у византиској војсци и византиских грађана, било правих Византинаца, било синова оних разних, и ако не увек појелињених али повизантињених, племена, која су често давала главну снагу византиској држави и најбоље официре византиској војсци.

У ратовима VI века, за које има у изворима доста података, помињу се у византиској војсци у разним ратовима врло многа варварска племена (Вандали, Гепиди, Готи, Лангобарди, Маври, Масагети Перзијанци, Словени, Хуни, и т. д,, затим Изаврани Лази, Авазги, Ивири, Илири, Јермени, Трачани, Цани и т. д.).

Често је византиска влада у разним приликама, када се осећала велика оскудица у војницима, била приморана да скупља људе са села и са њива, па да их шаље у рат. Кадикад су састављани војни одреди од сељака, којима је дато оружје, а једном приликом, у почетку VIII века, помиње се, да су византиску војску у једном походу сачињавали: војници, сељаци, занатлије, сенатори и грађани.

Поред тих разних и разноликпх елемената, који су сачињавали византиску војску у то доба, треба још замислити војнике из разних најамничких варварских племена, у засебним одељењима, под својим племенским војсковођама, у разноликој шареној народној ношњи и са врло разноликим оружјем, — па да се добије јасна слика и о изгледу а и о организацији те и таке војске. Сигурно је то све имао на уму готски краљ Тотила, када је једном приликом казао, да је византиска војска шарена гомила.

Разна варварска племена, која су служила у византиској војсци, борила су се готово редовно у засебним одредима и под својим народним војсковођама. Да су на тај начин та разна варварска племена, или управо њихови одреди, могли врло често постати фактор, који може пресудно, а према приликама по Византинце наравно и неповољно, да утиче на ток догађаја и битака, то су Византинци увиђали врло добро, и стога су и тражили, да се варвари, кад ступају у византиску војску, разбију у што мање одреде. У осталом већ је Прокопије тачно казао, да је падао углед римске војске у толико у колико је растао углед варвара и да су Римљани под именом савезника били тиранисани од њих.

Већина од оних варвара, који су долазили у додир са Византијом или су служили у византиској војсци, били су синови слободних гора и равница, нетакнути културом, људи ванредне лепоте и необична развијена тела, тако да су се Византинци често дивили лепоти, величини и развијености варвара.

А ти варвари су били већином и необично храбри људи. Не византиској држави или некој идеји за љубав, често чак не и за материјалну и моралну корист, него по урођеном јунаштву и природном инстинкту, кадикад из крвожедног нагона или из тежње за бравурама, — ти су људи често чинили чуда од јунаштва. Чисто је тешко веровати причама савремених писаца о надприродним прегнућима појединих јунака, и с правом би се могло посумњати у истинитост тих прича, да их не бележе људи, који тим варварима или са свим нису наклоњени или бар не у толикој мери, да би могли измишљати и лагати, само да их славе и величају. Стога су све боље византиске вође, особито Велизар, стално тражили варваре за војнике и врло их радо узимали у војску, уверени да се са њима могу успешно борити против непријатеља Империје. Византиским историцима оног времена служи на част, што су храброст варвара сваком приликом,

не само кад су се борили за Византију, него и кад су се борили против ње, признавали, истицали и хвалили.[86])

*

Сасвим је природно међутим, да су ти и таки војници били у сваком погледу врло непоуздани, јер нису били везани, ни идејом ни силом прилика, за земљу и државу, за коју су се борили. Има истина помена да су византиски војници понекад имали јасне свести о томе да се боре за државу, али су то ретки и изузетни случајеви, а готово увек интереси масе војника и интереси државни нису били једнаки, они су се често чак и искључивали.

Никада се византиске војсковође нису могле потпуно поуздати у своје војнике. Повреда њихове, често детињасте и болесне, сујете, сумња у праведну поделу пљачке, недобијање плате на време, строгост старешина и ма какав други сличан узрок, био је довољан разлог, да варварски одреди напусте византиску војску, а често чак и да окрену оружје против оних, којима су до јуче служили. Није се ретко дешавало и то, да су варвари, на глас да је непријатељ напао на њихове крајеве, остављали византиску војску и бојно поље, па се враћали у своју постојбину, да је бране, не обзирући се ништа на то, да ли ће њихов одлазак нанети штете Византији.

У таким приликама Византинци су били приморани, да врло пажљиво и обазриво поступају са својим савезница и најамницима; они су то врло добро знали и признавали су, да им често морају много да гледају кроз прсте.

Као што је војска била непоуздана, тако су били непоуздани и византиски официри, особито у VI веку. Али док се варвари, који су служили Византији, због свога понашања могу, ако не правдати, а оно бар разумети, византиски официрски кор тога доба заслужује највећу и најоштрију осуду. За силне губитке

у разним ратовима и за многе изгубљене битке имали су Византинци да захвале само својим рђавим официрима и командантима. Било је случајева, да су византиски официри први бежали из битке и случајева, да су команданти задржавали храну, коју су добијали за војску, па је онда, по скупе новце, продавали. У таким приликама није чудо, да су војници роптали на своје команданте и отказивали послушност својим претпостављенима. Бивало је чак и таких случајева, да су се војници бунили, што их официри закидају, и тражили да им се уредно издаје храна и плата. Кад им није по жељи учињено, они су побили своје официре, па тражили од цара да им опрости и да им изда плату, претећи да ће иначе прећи непријатељу.[87])

*

У таким приликама није могло бити ни говора о реду и дисциплини. Бадава су боље византиске војсковође доказивале потребу дисциплине и објашњавале, како без тога не може да буде успеха; бадава су се поједини бољи команданти искрено трудили, да вежбањима и сузбијањем нерада врате, заведу и одрже дисциплину. Прави успех у том погледу никако се није могао постићи, јер је немогуће било уклонити узроке, који су довели до растројства у византиској војсци.

Било је истина лепих примера, где је тренутно одржавана дисциплина и ред, чак и поред рђаве команде; било је привремено доброга успеха од смишљеног, систематског, организаторског рада, али све то, бар у VI веку, није много користило. Било је додуше и у римско доба примера војничких устанака и нарушавања дисциплине, али су то били изузетни случајеви, који су привремено обузимали војску и нису хватали дубока корена. У византиско доба ти случајеви поступају правило; они показују опште растројство у византиској војсци.

Варварска племена није дакле никако било могуће одржати у дисциплини, а Византици су улазили у војску врло ретко, па и то већином само онда, кад их је сиромаштво на то нагнало, те су ступали у војску да се исхране и да дођу до новаца. Такима је једина жеља и мисао била, да дођу до новца и до имања. Док су бивали у непријатељској земљи могло им се још и допустити пљачкање, да задовоље своје жеље; али када се византиска војска налазила на државној територији или кад је продирала у покрајине, које је требало задобити за византиску ствар, онда су државни интереси налагали одржање пунога реда и дисциплине. Међутим су византиски војници и у таким случајевима слабо били склони да слушају и да схвате државне интересе. Они су пљачкали и по својој земљи и по крајевима, које је требало убедити у благодети византиске владавине.[88])

Историја византиских ратова, особито у VI веку, пуна је примера ужасних повреда против најобичнијих правила војне дисциплине. У томе су грешили и најбољи људи. Каквих ту све нема случајева. Ужасна варварства појединаца и читаве војске, пљачкање непријатељских лешева, одсуство дисциплине и недостатак јединства и у самој врховној команди и због тога знатни неуспеси и велики губитци, — то су још ситне и незнатне ствари према ономе, што су војници и официри чинили грађанима и становништву и према ономе, што се дешавало у самом официрском кору.

Официри су чинили насиља и војницима и грађанима, а војници су отказивали послушност својим претпостављенима и пљачкали су становништво. Византиски генерали добили су н. п. једном приликом, помоћу интриге и фалзификата, дозволу, да убију лазиског краља, кога су они из личних и ништавних разлога хтели пошто-пото да униште, и извршили су то на гнусан и одвратан начин. Не могавши се погодити једном приликом, ко ће да предузме врховну команду, византиски генерали су бацали коц-

ку, да одреде једнога између себе за то, али када је онај, на кога је пала коцка предузео команду нико, па чак ни они, који су бацали с њим заједно коцку, нису хтели да га слушају. Другом једном приликом док су се византиски генерали између себе свађали око поделе плена, непријатељи су заузели једно врло важно стратегиско место. Таких и сличних случајева има доста у историји византиске војске и византиског ратовања у VI веку.

По себи се разуме, да су за време онако рђавих режима, какви су често били у VI, VII и VIII веку, врховну команду у ратовима често добијали људи сасвим неспособни и да је стога због неслоге и зависти војсковођа врло често била онемогућена по где која важна акција. Било је случајева, да је битка изгубљена само стога, што нижи официри без разлога просто нису хтели да раде оно, што им је од врховнога команданта било наређено; биле су губљене битке и због тога, што командант једнога одељења, из зависти према врховном команданту, није ушао са својим одељењем у борбу, као што је требало и као што му је било изрично наређено. Та неслога византиских војсковођа била је често позната варварима, и они су се њоме у борби са Византијом више пута користили.

Али има још и горих примера у историји византиске војске и византиског ратовања онога доба. Било је случајева, да је цела војска оптуживала свога врховног команданта због велеиздаје. Да ли је то чињено са правом или не, тешко је рећи, али сам факт, што је војник у опште могао имати разлога, да на то и помисли, показује, како је растројство у византиској војсци у то доба било уватило дубока корена

Са таком војском тешко је било успешно војевати и против добро извежбаних војсака разних варварских племена, која су била организована на војној основи, а исто тако и против неорганизованих словенских чета, које су увек имале једнак план и заједнички интерес.[89])

V

Неуредно издавање плате и закидање војника. — Религиозне борбе у војсци. — Антагонизам између војске и грађана. — Византиска војска у VI, VII и VIII веку, у доба словенског продирања и насељавања на Балкану. — Борба грађана и градске милиције. — Успомена на римску државу и храброст предака. — Борба Византије у VI, VII и VIII веку.

Један од највећих недостатака у византиској војној организацији VI века било је неуредно издавање плате војницима. Да се, у онаким приликама и према ондашњим комуникационим средствима плата често одоцњавала, то је разумљиво и то само собом неби биотако велик недостатак, али се плата војницима често уопште није издавала, или је издавање било отезано у бескрајност. Осим тога сви они преко којих је плата издавана, готово редовно су закидали и варали војнике, тако да су због тога војници често у масама остављали бојно поље и враћали се својим кућама. Али то је био још најблажи начин протеста византиских војника; чешће су они због недобивене плате дизали буну или су прелазили у непријатељски табор или су нападали на становништво онога краја где су били, да се од њих пљачком наплате, не разбирајући много, да ли су то непријатељи или поданици Византиске Империје. Особито су византиски војници морали бити огорчени што се често на њима, који су гинули за државу, штедило и на њима закидало, док се на другој страни новац бацао на многе друге, често сасвим непотребне, ствари.

Осим тога један од узрока растројству византиске војске у VI веку биле су и религиозне несугласице. У византиској војсци тога времена биле су заступљене разне религиозне секте и не једанпут је избијао на површину у војсци са ужасном жестином верски антагонизам, који је, уз све остале ствари, још више допринео растројству и слабости византиске војске у то доба.

Исто је тако био јак антагонизам и мржња и између војске и грађанства. Грађани нису сматрали војску као потребну и корисну установу, која је ту за одбрану њиховог живота и имања, него су је сматрали као кулук и као зло, које им доноси само штете и због кога су они још више изложени пљачки и самовољи. Интереси грађанства и интереси војске у то доба, по уверењу и војске и грађанства, стајали су у опреци једни с другима. Грађани су мрзили војнике, а војници су презирали и пљачкали грађане; стога је антагонизам између њих често доводио до сукоба, који су се кадикад врло заоштравали. Било је случајева, да су грађани, услед свађе са војницима, издавали град и предавали га непријатељу у руке. Поданици државни, који су плаћали порез, и војска беше су два сталежа, потпуно одељени један од другога; с тога ни интереси њихови нису имали ничег заједничког.[90])

*

Така је била византиска војска у шестоме веку, када су Словени почели да продиру на Балканско Полуострво, када су дакле Словени први пут почели долазити са њом у додир и у сукоб. Али је византиска војска у целом овом периоду о ком говоримо, дакле у времену, када су Словени почели да продиру на Балкан, па док се нису стално настанили на Балканском Полуострву, прошла кроз врло разне мене и промене, које у VII и VIII веку нису на жалост ни близу тако добро познате, као што је то случај у VI веку.

Али су ипак прилике у византиској војсци, особито у VII веку, за владе цара Ираклија (610—641 год.) и у VIII веку за владе цара Лава Сирског (716—740 год) и Константина Копронима (740—775 г.) биле не само боље него у V веку, него одличне у сваком погледу. У осталом у целом овом периоду византиске историје влада и у погледу ваљаности војске стална

плима и осека, као што влада у целој историји Византије, не само у погледу војске, него и у погледу целокупне државе и свега у држави. За добом клонулости и дезорганизације, долази доба регенерације и ренесанса, доба снаге и полета, које је обично везано за име једне или више снажних личности. Само су таласи тога периодичног прилива бивали све слабији и све краћи. Изгледа да је често у византиској историји, више него ма где другде, него ма у којој културној држави, све зависило од владаоца или од неколико знатних личности.

Док је у прво доба Јустинијанове владе било бар некога реда и дисциплине, ма да је Јустинијан и онда био доста неодлучан и попустљив према офи[illegible], који су ту његову слабост злоупотребљавали, — при крају своје владе постао је он, као што је већ истакнуто, сасвим слаб и попустљив; био је без икакве иницијативе и особито је био занемарио војску; легије су биле сасвим опале и морално и бројно, војници су врло рђаво плаћани, а реда и дисциплине није било никако.

После Јустинијана I (527—565 год.) настало је боље време за византиску војску. Изгледа да је већ у то доба почело истискивање варварског елемента из византиске војске, а фаворизирање и форсирање, ако не баш чисто византиских елемената, јер тих је свакако било врло мало, а оно бар оних елемената, који су, више или мање јелинизирани, ма чиме били више везани за Византију, него она варварска племена, која су се под Јустинијаном I у византиској војсци борила за корист, част и славу Византиске Империје.

Јустин II (565—578 год.) много се бринуо за војску, док је још био здрав и док је још могао да ради, па и када је, болестан и сломијен, давао савете и упуства своме наследнику Тиберију, није заборавио да му јако нагласи, како треба особито да се брине за војску. Тиберије (578—582 год.) је послушао савете свога предходника и био је врло из-

даван према војсци, те је својим радом, уз рад Јустина II, спремио војску, са којом је добар војсковођа и владар, као што је то био његов наследник цар Маврићије (582—602 год.), који је и сам још дигао војску реформама, могао необично успешно ратовати. Али претерана штедња Маврићијева, особито баш према војсци, дала је повода, да се у војсци створи против њега завера, која га је и срушила с престола.

Наравно да је под јадним режимом Фокином (602—610 год.) упропаштено све оно, што је урађено за поправку војске под владом последња три владаоца. Цар Ираклије (610—641 год.) је затим дигао дух и обновио храброст византиске војске. Под њим је византиска војска достигла у сваком погледу висину, на којој дотле никада није стајала. Вештим и интензивним вежбањима, лепим и одушевљеним говорима, необичном личном храброшћу, умешним опћењем са војницима, — цар Ираклије је успео, не само да војнике необично веже за своју особу и да заведе ред и дисциплину, него је и одлично извежбао војску за мучно војевање, за напорне маршеве, за тешке ноћне битке, за успешно нападање на позиције на незгодним местима и за тешко ратовање зими.[91])

У доба после цара Ираклија падају велики реорганизаторски радови у византиској војсци. То је доба дефинитивнога организовања војних јединица, које је изведено по засебним војним областима (Теме). Та је организација можда највише помогла да се Византиска Империја у оно тешко време и у онако опасним приликама одржи.

То је доба великих ратова са Сараценима, када се и војна организација и тактика византиска морала прилагођивати новом непријатељу, његовој тактици и његовој војној организацији. То је епоха напредовања и полета, доба снаге византиске коњице и византиске марине. У то доба развила се необично византиска коњаница и флота,

тако да су Византинци могли са успехом да сузбијају снажну бујицу Сараценску. Али је то доба славе и успешнога ратовања прошло, када су наступиле ужасне династичке борбе (695—716 год.), које су сасвим деморалисале и готово сасвим упропастиле и војску и флоту византиску.

После тога периода дезорганизације и анархије, под способним владаоцима из Сирске Династије, особито под Лавом III (716—740 год.) и његовим сином Константином V Копронимом (740—775 год.), византиска војска доспела је до необичне снаге и угледа. Опасност од Сарацена и стална борба с њима учинили су, да се, и поред дезорганизације која је последњих деценија била захватила државну централну управу, образовао у Малој Азији одличан кадар виших официра; они су врло добро увежбали војску, која се борила са Сараценима, одржавали тамо ред и дисциплину и, сузбијајући успешно непријатељске нападаје, у доба сталних криза и непрестаних превrата, не само спасли част византиског оружја, него и саму државу од пропасти.

За Византију је била срећа што је у најкритичнијем тренутку сео на престо Константинов најбољи и најспособнији човек из тога кола људи. Али се цар Лав (716—740 год.) војсци, која га је и дигла на престо, достојно одужио. Он је реорганизовао византиску војску, чинио је за њу све што је год могао, увежбао је одлично и везао је за своју особу и за своју династију. Његов син Константин V (740—775 год.) је онда све очеве реформе још више и боље развио и усавршио; с тога су му војници били одани и привржени као мало ком владаоцу.

*

За историју Балканскога Полуострва и Словена на Балкану од велике важности је факт, да је Византија била у растројству и да је византиска војска

била слаба баш у доба, када су Словени продирали на Балканско Полуострво и стално се настањивали на њему. Тако су Словени згодно могли употребити ту прилику византиске слабости и растројства, да продру и да се утврде на Балкану. Али је за историју словенскога продирања на Балканско Полуострво још важнији факт, да је Византија за време њихова продирања увек, кад су на државној управи били добри и енергични владаоци, кад је војска била добро уређена и организована, кад је дакле било изгледа на успех и победу, била сва ангажована борбом на другим странама, са моћним и силним непријатељима, са Перзијанцима, са Готима, са Сарацепима, са Францима, — тако да је у тим, за њу повољним, а за Балканске Словене неповољним, приликама врло ретко и мало што могла предузимати на Балканском Полуострву[93]).

*

Ипак непријатељи византиски, и у доба њене највеће слабости и растројства, нису могли без отпора освајати византиске земље и градове. У доба опасности од непријатељских нападаја и освајања, када их је државна власт напуштала и остављала саме себи, грађани византиски су се сами организовали, образовали су градске милиције и излазили су на бедеме градске, да сами бране своје родно место. А било је случајева и да су грађани држали и издржавали у своме месту градску посаду, коју су добили били од државе, али коју су они, када је централна власт ослабила и изгубила везу с појединим провинцијама и престала се бринути за њих и за своје посаде у њима, себи присвојили и бринули се за њу и њено издржавање. Те градске посаде браниле су предано и енергично своје градове, а грађани су се очајно опирали државној власти, када је она наређивала повлачење ових посада. Но таке посаде су ипак биле изузетак, а главну војску за одбрану градова од не-

пријатељских нападаја чинили су већином сами грађани византиски.

У тој борби грађана, који су, остављени од државе, излазили на бедеме градске са оружјем у руци, да сами бране своје родно место од непријатеља, има примера великог пожртвовања и необичног јунаштва. Уз оне лепе примере борбе и јунаштва појединих варвара, чија је храброст имала корен и подлогу у инстинкту и тежњи за бравурама, добро пристају још много лепши примери, где грађане, уз природни инстинкт за одржање, гони на бедеме у борбу и свест о дужности према родном месту и држави, свест о општем добру и заједници[94]).

*

У првом столећу овога периода, у VI веку, још је била жива свест и традиције о старој римској величини, о подвизима старе римске државе и римскога народа, још је било живо предање о римској слави и о храбрости римских синова. И та свест и традиција још је запајала не само интелингентне људе, него често и шире масе. Из успомена на стару славу војска је често црпла одушевљење; примери старога јунаштва давали су јој често снаге и поуздања. Успомене на храброст старих Римљана давале су византиским владаоцима кадикад повода да држе фулминантне говоре и декламације о храбрости предака и да доказују, како се варвари варају, кад мисле, да су потомци онако храбрих предака омекшали. Падало је и иначе доста одушевљених говора о храбрости и јунаштву предака, али је напоредо с тим било прилика, када су чак и жене морале грдити мужеве своје због њихова кукавичлука.

Ипак се мора признати, да је у целом овом периоду било врло много прилика, када су Византинци показали велико одушевљење, необичну храброст и лепо пожртвовање. Борба, коју су они у VI, VII и

*

VIII веку издржали и из које су изашли, истина јако ослабљени у свима правцима, али ипак као победиоци, служи им на част у сваком погледу[95]).

*

Тако су биле, у општим цртама, прилике у Византији и на Балканском Полуострву, када су Словени почели да продиру и када се настанили на Балкану. Те прилике су, како се из свега јасно види, олакшале и омогућиле продирање и насељавање Словена.

IV СЛОВЕНИ И ДРУГИ ВАРВАРИ ЗА ВРЕМЕ ПРОДИРАЊА И НАСЕЉАВАЊА СЛОВЕНСКОГ НА БАЛКАНУ.

I

Варвари и Римска Империја. — Двојни однос варвара према Империји. — Варвари у Византији. — Акција против домаћих варвара у Византији и у Западном Римском Царству. — Борба између варвара и национално-патриотске странке. — Победа национално-патриотске странке у Византији. — Сузбијање варвара из војске после VI века. — У византиској војсци превлађују домаћи елементи, особито повизантињени варвари. — Тежња варвара за еманципацијом од Византије и оснивање варварских држава.

Велика Римска Империја пропала је и распала се, с једне стране с тога, што је унутра наступила, услед врло разноврсних узрока, дезорганизација, слабост и расуло, а с друге стране због тога, што су разна варварска племена, која су већ вековима нападала на границе Римске Државе са намером или да пљачкају по римским провинцијама или да се на римској територији стално настане, али која су за време, док је Римска Империја била доста снажна да сузбија те варварске навале, увек са успехом били одбијани од државних гранаца, — што су ти варвари, услед слабости, која је била обузела целу државу и цео државни организам, напослетку успели да пробију римске границе, да продру у Римску Државу и да, негде привремено а негде стално, остану у њој.*). Неколико векова после тога ти варвари

*) В. Византија и Срби I, 24—31.

су успели да на римској територији оснују своје самосталне државе, већином под протекторатом и по одобрењу римских власти.

Али већ пре него што су варвари, средином III века, успели да пробију границе Римске Империје, ушли су они у великим масама у Римску Државу на миран начин, као војници, официри, чиновници и т. д. Тај двострук однос варвара према држави, варвара пријатеља, поданика, чиновника и органа државних, који су служили Римској Држави, бранили је и трудили се да је одрже, и варвара, који су били непријатељи Империје, војевали против ње и хтели да је оборе, — остао је и доцније за цело време живота Римске Државе. Тај двојни однос варвара према држави примили су у наслеђе од Римске Империје и Западно Римско Царство и Византија.

И Византија је, одмах од почетка свога живота, имала да се бори и против оних варвара, који су са оружјем у руци нападали на државне границе, али исто тако и против оних, који су становали у самој држави, као поданици и пријатељи Империје, али од којих је претила опасност, да ће поплавити целу државу, да ће прожети државни организам својом крвљу и својим елементима и да ће преобразити Империју у своме духу. У старој Римској Држави те опасности није било никада. Византији је сада међутим претила опасност и с те стране, јер ти су варвари, и ако су за рачун Империје војевали против својих саплеменика, били, већином не свесно него инстинктивно, својим бићем и својим животом, непријатељи Империје, непријатељи опасни исто тако као и они, који су споља ударали на границе државне. Као што би они насилно уништили државу, исто би тако и ови на миран начин, мајоризирањем домаћега елемента, створили од Византије варварску државу. Опасност је по државу од њих била тим већа, што су они били неопходно потребни држави за борбу против осталих варвара, њихових саплеменика, јер Византија

у то доба без помоћи варварске не би могла са успехом да одолева навали непријатеља и морала би у тој борби подлећи.

Али, и ако је опасност од спољних непријатеља била врло велика, и ако су варвари због тога били држави врло потребни, ипак је било и у Византији и у Западном Римском Царству људи, који су јасно увиђали куда води такав рад помоћу варвара, и који су сматрали, да је неопходно потребно повести озбиљну борбу против тих домаћих непријатеља, исто онако као и против спољних. Било је људи, код којих је то начело било главна тачка њиховог политичког програма. Тако је образована национално-патриотска странка, која је радила на томе, да се заведе реакција против варварског продирања и варварске превласти у држави. Варварска странка радила је наравно свима средствима, да спречи и онемогући извођење програма национално-патриотске странке.

Борба између те две странке била је јака и огорчена у обе државе, и у Западном Римском Царству и у Византији. Резултати борбе међутим нису били исти. Западна Империја подлегла је и спољним и унутрашњим непријатељима; Рим је пао, на императорски престо сео је један варварски поглавар, на државној територији основане су нове, варварске, државе. А Византија је из те борбе изашла као победилац у свима правцима; национално-патриотска странка победила је, превласт варварска у земљи спречена је и сузбијена*), а варвари, који су као непријатељи вековима нападали на Империју, нису успели да освоје Цариград и да униште државу. Византија је остала победилац и против спољних и против унутрашњих непријатеља.

Али ма да је Византија сузбила и спречила варваре, да не овладају државом, она још дуго времена није могла без њих бити; особито су јој варвари били потребни у

*) В. Византија и Срби I, 65—7.

првим вековима, када су владаоци и државници византиски, везани римским традицијама и одушевљени идејама о ресторацији старе Римске Империје у целом обиму њеном, несмислено сувише напрезали снагу државну, више но што је могла Византија да издржи, и наравно много више, но што је било потребно. Онда је варварска помоћ била неопходно потребна Византији, и варвари су, као што је поменуто, у VI веку сачињавали главни контингенат византиске војске.[96])

После VI века наступила је у том погледу велика промена. Приморана да се врати на реалну политику, која је за владе Јустинијанове била напуштена, Византија је, и покрај тога што су времена још увек била несигурна и тешка, и покрај тога што су стално и у то доба и у идућим вековима силне државе и јаки народи нападали на Византију, могла да се бори и да се брани и да се одбрани својом снагом и оним елементима, који су јој у самој држави на расположењу стајали. Наравно да је при том врло мало долазио у обзир онај елеменат, који је, бар по појмовима савременика, управо сачињавао Државу, дакле они византиски грађани, који су били носиоци културе, наравно јелинске или управо византиске, и који су имали у својим рукама власт и новац, — него је долазио у обзир у главном онај елеменат, који је истина од Византинаца такође бројан у варварску масу, али који је с тога, што је од вајкада становао на византиској територији и у византиској држави, био прожет византиским државним организмом и византиском културом. То су била племена чији су се синови, чим би мало изашли на површину и истакли се, претапали у, етнички не са свим чист, јасан и одређен, али државо-правно јасан и одређен елеменат поданика Византиске Империје.

Тај елеменат повизантињених варвара добијала је Византија из разних провинција своје државе, али највише из Мале Азије, где је било неисцрпно врело разних варварских племена, која су Византији не само

непрестано давала одличан војнички материјал, него која су стално, до под крај живота Византиске Империје, занављала снагу државну у сваком погледу и у свима правцима. Од краја VI века па на даље, све се мање помињу у византиској служби страна варварска племена, а све више разна племена из византиских провинција, наравно и она, која су као непријатељи насељени на државној територији.

Унутрашње варварско питање било је решено у главном већ последњих година IV и првих година V века. У VI веку изгледало је у један мах да то питање опет може да буде истакнуто, али су варвари опет врло брзо сузбијени и питање о њима скинуто је онда у Византији за сва времена са дневнога реда. Међутим и ако је питање о положају варвара у држави дефинитивно скинуто са дневног реда, ипак је остало још много варварских питања, која су стално задавала бриге и посла византиским државницима.[97])

*

Осим Перзије, коју су Византинци једину, после пропасти Западног Римског Царства, признавали као државу, која поред Византије, као наследнице Римске Империје, има правног основа за живот и егзистенцију, Византија није признавала ни једну другу државу, чији владалац не би био чиновник византискога императора или бар не би признавао његову врховну власт. А већ је дуго времена пре тога било доста покушаја, у почетку невештих и бојажљивих, без смеле тежње за еманципацијом од византиске традиционалне власти, да се оснују нове варварске државе на територији старе Римске Империје. Ти покушаји бивали су све чешћи и све смелији, све више су варвари покушавали да, и не тражећи признања од Византије, често чак и против воље њене, оснују своје државе. То су још много лакше могли учинити наравно они варвари, који су доцније дошли у додир са Византијом, те им традиције и величина

римска није импоновала, особито ако су државе своје оснивали на земљишту, које већ давно више није штитила византиска војска, које је дакле за државу већ фактички давно било изгубљено. С тим варварима Византија је била стално у рату и рат са њима чини готово главну садржину византиске историје у Европи у ово доба.[98])

II

Начин борбе са разним варварима. — Разне тактике и ратна лукавства. — Расправе о ратовању са разним народима и студирање тих расправа. — Тешкоћа ратовања са варварима. — Култура и живот варвара. — Традиције код варвара. — Дивљаштво, вероломство, грамзивост и богатство варвара. — Прекомерно пиће алкохола. — Рђав утицај на варваре при прелазу у културу; дегенерација варвара. — Култура и врлине варвара. — Добро поступање са сељацима. — Верност и награђивање верности код варвара. — Понос својим племеном и државом. — Утицај променљивости судбине на варваре.

Један од важнијих узрока што је Византија у то доба са врло великим напором тек једва могла да сузбија нападаје варвара, био је и тај, што су се разна варварска племена*), која су у то доба нападала на Империју, служила не само разним

*) Главнија варварска племена са којима је Византија ратовала у ово доба, били су Вандали, Источни Готи, Лангобарди, Гепиди, Бугари, Авари и Словени.

Како за историју Словена у ово доба има сразмерно мало података, особито према податцима, које имамо за остала варварска племена, а како су прилике код разних варварских племена врло сличне, као што су слични и односи њихови према Византији, како је даље познавање варвара и њихових међусобних односа и прилика потребно за познавање прилика у опште, у којима се налазила Византија у то доба, за познавање прилика какве су биле на Балканском Полуострву и прилика код Словена и код народа и у земљама са којима су они долазили у додир, — проговорићемо опширније о варварима, који су имали веза са Византијом и са Словенима у VI, VII и VIII веку, када су Словени продирали на Балканско Полуострво и насељавали се тамо.

оружјем, него и разним тактикама и разним ратним лукавствима. Сасвим је друкчије требало војевати и борити се са Перзијанцима, а друкче са Готима и Вандалима, друкче са коњичким, а друкче са народима, чија се војска већином састојала из пешадије, друкче са Хунима, а друкче са Сарацепима, друкчије са Бугарима и Аварима, а друкче са Словенима. Друго је било војевати и борити се са народима, који улазе у отворене битке са великом регуларном војском, а друго са народима, који нису имали извежбану регуларну војску, него су, у мањим и у већим четама, ишли у пљачкачке походе, као што је то био случај са Словенима.

Према разним народима и у разним приликама Византинци су били приморани да употребљавају разну тактику, која је, осим специјалног војевања и начина борбе код сваког варварског племена, морала обратити особиту пажњу и на спречавање и сузбијање ратних лукавстава, која су сва варварска племена увек у борби врло радо употребљавала. С тога је у то доба било доста расправа и приручних дела, у којима је писано о разним начинима борбе са разним варварским племенима, и византиске војсковође су већином студирали начин борбе појединих варварских племена и све остало што им је било потребно ради бољег познавања непријатеља, са којим је требало борити се.

Мучно је било Византији борити се са варварима, са којима је она долазила у додир, још и стога, што су варвари, са којима је она долазила у сукоб, били већином сточари и номади, те су се, и у случају византиске победе, само повлачили испред победиоца и врло су лако мењали своја седишта, те Византинци нису могли никад много да им нашкоде, а камо ли да их униште. Већина варварских племена у целом добу, о коме говоримо, стално се сељакала и мењала своја седишта.[99])

*

Култура разних варварских племена, са којима је Византија у то доба долазила у додир и у сукоб, била је још увек на доста ниском ступњу. И ако је свако од тих варварских племена имало доста својих специфичних особина, којима се разликовало од осталих племена, ипак су многа племена имала врло много истих и заједничких црта и особина.

Сви су ти варвари живели подједнако и на исти начин, примитивним номадским животом. Живот је њихов већином текао једнолико и монотоно. Та монотоност била је прекидана само великим и крупним догађајима и сеобама, које су се често дешавале као последица таких догађаја. Али је таких догађаја и промена било сразмерно мало, а исто је тако сразмерно мало било и интереса за дневни живот и његове потребе и за будућност. С тога су се они варвари, у осталом као сви народи на ниском ступњу културе, много и радо бавили прошлошћу.

Успомена на претке и њихова дела, улепшана и увеличана, помен старих времена и старих јунака и престава о крајевима у којима су некада становали, — све је то било необично живо код варвара у оно време. У подацима што су о варварима онога времена сачувани, има их доста, који говоре о томе, како су разна варварска племена у народним песмама и причама чували успомену својих предака и помињали стара времена. Али та сећања на прошлост и успомене пуне поштовања и дивљења према прецима и делима њиховим, били су с једне стране израз страхопоштовања пред силом и јунаштвом, а с друге стране то су биле ствари, које су у досади и безпослици занимале духове и давале маха фантазији, а можда су кад и кад били и израз религиозних предања. Свакако пак та предања нису знак префињеног осећања, дубље културе и веће питомости.

Јер сви су ти варвари били некултурни и дивљи. Можда су претерани, али никако нису измишљени, описи, које су нам оставили савремени писци, а у

којима се описују, често необично живим бојама, ужасна недела, што су их у разним приликама вршили варвари. Страшна убиства и злостављања, пустошења и мучења, што су их од варвара у то доба имали да издрже поданици византиски, без обзира на чин, на старост и на пол, — то су ужаси, којима су испуњена дела савремених историка.

А мучења, убиства и пљачкање па и губитак битака морали су Византинци да сносе не само с тога што су подлегали сили варвара, него често и због преваре и вероломства варварског, које се често није устручавало ни од најперфиднијих ни од најодвратнијих злочина. Ти злочини, као и у опште већина грозота, које су варвари вршили, били су израз необузданости и дивљаштва, појачаних необичном грабљивошћу, која је врло маркантна особина свих варварских племена онога доба, као што је то у опште једна од најкарактеристичнијих црта дивљачке природе.

Пљачкајући стално културне земље и покрајине варвари су задовољавали и своју крвожедност и своју халапљивост за новцем и другим драгоценостима. Али су осим тога варвари добијали силно благо и драгоцености од Византије и у облику поклона и данака, што их је Империја често давала и плаћала разним варварским племенима. На тај начин било је код појединих варварских народа нагомилано силно благо у разним драгоценостима.

Богатство појединих варварских племена било је управо баснословно. Тако се на пример у савременим изворима помиње, како су Хуни све ствари правили од злата. За Вандале и Аваре помиње се, како су у разним походима и од поклона нагомилали били силно благо. Особито је било скупљено силно благо у аварском Хрингу. Савременици пишу, да су Франци када су освојили аварски Хринг, па поделили благо, што су га тамо нашли, од једном постали богати, ма да је знатан део од тога блага Карло Велики послао

напи у Рим на дар. Да се престави какво је било богатство у племенитим металима код појединих варвара, довољно је истаћи необично леп и пластичан опис, што нам га је оставио Прокопије о Тотили, краљу готском, о његовој сјајној опреми и вештачком извађењу на коњу пред његову јуначку смрт[100]).

*

Иначе су сви ти варвари живели обичним дивљачким животом; свима, па и најнижим, страстима било је пуштено на вољу. Једна од страсти, која је готово код свих варварских племена онога доба била особито развијена, то је претерано пиће алкохолних пића. У савременим изворима помиње се, како су претерано пили и опијали се и Трачани и Илири и Германи и Хуни и Херули и Масагети и Словени. А дешавало се без сумње не један пут, да је пиће било и узрок и повод великим сукобима и великим несрећама.

Када су ушли у римску културу и дошли до лакшег живота и јефтиног уживања, нека од ових племена, која су од природе су била слабија, нису могла да издрже рђав утицај културе, накаламњене на некултурне и варварске основе. Прелаз је био сувише нагао и сувише јак, и они нису могли да га издрже и да се одрже: ослабили су и дегенерисали.....

Међутим, и ако су варвари, који су у то доба долазили у додир са Византијом, били дивљи, ипак би сасвим погрешно било замишљати их, чак и у старије доба, када су први пут дошли у додир и у сукоб са Римском Империјом, а по готову у доба од VI до VIII века. само као крвожедне зверове, који ништа друго не раде, него само кољу и убијају, пале и руше, код којих је стално сваком глава у торби, а живот јефтин и несигуран. Погрешно је мислити да код тих варвара није било никаква ни реда, ни права, ни сигурности, ни културе.

Не само да је већ у прво доба, када варвари први пут улазе у историју, било некога реда у њиховим државама, не само да је било права, правде и сигурности, не само да се чувало међународно право, него се код тих варвара могло кадикад наћи, поред ружних и рђавих особина, лепих и симпатичних црта и примера, који показују фине и племените осећаје.

Има примера необично развијеног осећаја за правду; јавља се код њих и природна тежња да се неправда и неверство казни; има примерне и необичне објективности; они су штедили децу непријатељску и поступали су често необично лепо са непријатељем, а показали су у доста случајева примере ванредног доброчинства и необичну великодушност[101]).

Пада у очи, да су варвари, свакако из политичких рачуна, често необично добро поступали са сељацима, те су на тај начин често имали за себе ову важну класу становништва, коју је Византија, кадикад по сили прилика, али често и неразумним и неразмишљеним поступцима, отуђила од себе. Било је случајева где су варвари показивали не само много милосрђа и великодушности, него и примера. где су показали необично много увиђавности и узвишености.

Занимљиво је констатовати, да су варвари онога времена, поред свег дивљаштва и многих примера вероломства, давали по где који пут доказа необично високога појма о части. У рату су сматрали да је главно осветити убијенога.

У историји варварско-византискога ратовања онога доба има случајева, где су варвари показивали необичну карактерност и случајева, где су поједини од њих витешки држали задату реч до пропасти. Али се, и без задате речи, често дешавало, да су поједини варвари према својим старијим и претпостављенима показивали необичну верност и жртвовали се, пуни самопрегорења и верности према свом господару. А било је варварских владалаца, који су доказе верно-

сти и преданости толико ценили, да су награђивали оне, који су се показивали верни према својим господарима, и то су их награђивали и онда, кад је тај господар био њихов непријатељ, кад је дакле верност према њему била управљена директно против интереса онога, који их је награђивао.

Занимљива је једна особина, која се доста често јавља код појединих варвара, а коју човек не би очекивао у оно тешко и окрутно доба, пуно борбе, а особито је не би очекивао код некултурних и полудивљих варвара. Било је, на име, у понеким од бољих варвара, чудног неког високог и поносног осећања и појма о достојанству, господству и слави своје државе и свога племена. Таки су у тешким приликама, када је држава уништавана и племе пропадало, у тим тешким и судбоносним тренутцима горко плакали због зле судбине и искрено оплакивали своју и народну несрећу. Та занимљива сентиментална црта забележена је и код других народа на ниском ступњу развитка, али је свакако карактеристично, да су у ово доба и озбиљни ратници, као што су били Готи, крвожедни варвари, као што су били Вандали, могли искрено плакати, када су видели, да им држава пропада и да им се племе затире.

У сва времена у историји било је људи и народа, који су у кратким роковима доживели велике промене и на себи искусили варљивост судбине. Али је у доба онако великих промена, у време сталних и великих ратова, као што је то било за време т. зв. Сеобе Народа и пропадања Римске Империје, а особито у доба образовања првих варварских држава, — тих случајева било више но икада. Пример Крезов, који се прича као изузетно редак случај, био је у то доба сасвим обична појава. С тога је и могао један варварски владалац, који је и на себи искусио промењивост судбине, и после сјаја власти и богатства, дочекао пад, пропаст и понижење, у манитом расположењу искрено и од срца се смејати судбини, која

је тако поступила са њим и с многим другима. Он је можда од свих савременика и од оних, који су пали, и од оних, који су остали у моћи, најбоље схватио свој положај и са највише филозофије примио промену, коју му је судбина доделила.[102])

III

Поглед варвара на Византију. — Византија импонује варварима; узроци. — Власт и право на земљу може дати само византиски император. — Тежња за еманципацијом од Византије и независношћу. — Варвари се сматрају као целина, која има заједничких интереса. — Везе и односи разних варварских племена међу собом. — Једни другима чине услуге. — Продирање културних елемената код варвара.

Византија је необично импоновала свима варварима исто онако, као што је некада импоновала Римска Империја свима варварским племенима, која су с њом долазила у додир. Варвари су у ово доба сматрали, да има само две државе, Византија и Перзија, које имају правног основа за живот и егзистенцију. За варваре, који су у Европи становали, била је Византија символ државе; византиски император је био једини владалац, који је имао право и силу. Њих нису ништа бунила факта, која су говорила против тога. Они нису узимали на ум, да је држава, чији је преставник био тај император, често била побеђивана од њих, да је губила земље и покрајине, да је често плаћала данак разним варварским племенима и да су непријатељи њени долазили до бедема државне престонице. Све то није бунило варваре. Византија је за њих била и остала једина држава, извор права и власти, а византиски император сјајни и силни преставник те државе. Авторитет Византије и византиског цара, и ако је често, највише самим догађајима, бивао подкопан, уништен није могао бити никако.

Византија је импоновала варварима колико силом и снагом, толико и својом културом и вековним тра-

дицијама, а највише богатством и сјајем, о коме се међу варварима чуда причала. Византинци су сва варварска племена, не само без обзира на силу и снагу, него и без обзира на образованост и културу њихову, сматрали за нижу расу. А варвари су увек сматрали Византинце за нешто више од себе; они су врло добро знали за мане и слабости византиске државе, византиске војске, византиске управе и т. д., али је Византија ипак њима импоновала снагом, старином и сјајем. Византинци су сматрали да нису обавезни према варварима да држе задату реч и често су варварима дату реч цинички и на најперфиднији начин кршили, и варвари су се често с правом тужили на вероломство Византинаца. Али су они ипак тражили непрестано везе са Византијом и желели су да виде престоницу и покрајине те Империје, која им је толико импоновала.

Варвари су сматрали и признавали, да на све територије и на све покрајине, које су ма када улазиле у састав старе Римске Државе, има права само Византиска Империја, чак и онда када те земље већ давно фактички нису биле у поседу њену. Стога су сви варвари од реда, осим неких од оних, који су доцкан дошли у додир са Византијом (као н. пр. Хуни и Авари), сматрали, да је земља (било само да је населе, било да оснују на њој и у њој своју државу) само онда правно њихова, кад је добију од византиског императора или кад им је он потврди. Исто су тако сматрали да је и власт, и владалачка и друга ма каква, само онда законита, када је или именована од стране Византије или бар добила потврду и признање из Цариграда.

Стога су варвари увек, када су дошли на територију Римске Империје, тражили дозволу од византискога императора, да се тамо населе и да задрже у својој власти земље, које су били заузели; или су, још чешће, док су још били ван правих или правних граница државних, тражили од византискога импера-

тора, да им да и уступи земље, у којима ће се настанити. По себи се разуме, да је у оба случаја признавана врховна власт Византије. Стога су Византинци те молбе и жеље разних варварских племена често испуњавали.

Али и покрај признавања правне власти византиске, покрај признавања авторитета византиског, покрај тога, што су тражили дозволу да се населе или потврду за насељене земље из Византије, — ипак ти варвари нису били никако вољни да буду ма и најмање фактички под влашћу византиском и да ма и најмање напусте своју слободу и независност, своје навике и обичаје. Они су, како се у једном савременом извору изрично истиче, признавали власт византиску, али су при свем том хтели да раде што они хоће. Често се код варвара необично јако истиче њихова снажна тежња за слободом и страх да не робују Византији[103]).

Осим заједничких особина и често заједничких интереса и тај једнак однос према Византији и однос Византије према њима, утицао је доста на то, да су се варвари у главном ипак, покрај све међусобне борбе, покрај свега тога што су им се интереси често укрштали, покрај свега тога што је Византија дипломатски увек врло вешто радила на томе, да раздвоји и завади варваре међу собом, — сматрали као једна целина, особито према Византији. Варвари су били на чисто с тим, да они сви заједно имају врло много заједничких интереса, особито према Византиској Империји. Стога је било момената, када је појам о заједници и свест о заједничким интересима продирала у свест варварским племенима или бар првацима њиховим; и та свест донела је њима често врло корисних резултата.

Веза међу појединим варварским племенима, и политичка и трговачка, била је увек доста јака. Претенденти на престо код разних варварских племена, који у својим подузећима нису успевали, а исто тако

и други кривци, који су се бојали казни, бежали су врло често другим варварским племенима и бивали су од њих већином добро примани. Дешавало се често, да је читаво племе или један велик део племена био приморан, из разних узрока, да напусти своју постојбину и да потражи гостопримство код других варварских племена, и они су готово увек налазили код њих уточишта.

Још чешће се дешавало, да је једно племе морало прећи преко територије и кроз земље другога племена. Ти пролази вршени су истина често насилно, и чешће се могу назвати више пробијања него пролази, али је било и доста случајева када је једно варварско племе пролазило кроз земље другога по договору и мирно, плативши обично по нешто за то.

Варвари су и иначе чинили једни другима разне услуге. Тако су често једни за друге вршили дипломатске мисије, били су једни другима тумачи и т. д. Има података и о томе како су се поједини варвари насељавали и стално становали код других варвара.

Има у то доба још доста помена и о томе, како су поједина варварска племена примила много што шта из старе културе и како су разни културни елементи већ увелико продрли и одомаћили се код појединих варварских народа. О продирању елемената материјалне културе нема, као што је са свим природно, доста података у изворима, али тим више има помена и података о утицајима правних и државноправних односа на разна варварска племена и у разним варварским државама. У томе правцу осећа се особито јак утицај старе римске културе, а особито утицај римскога права на поједина варварска племена.

Варвари почињу дакле у ово доба примати неке културне елементе старих народа и њима допуњавати и унапређивати своју културу или боље заметке културе, којих је код њих у ово доба већ доста било[104]).

IV

Авари и Аварски Словени. — Долазак Авара у Европу. — Живот Авара. — Број Авара и простор њихове државе. — Организација аварске државе. — Узроци слабости аварске државе. — Како су се Авари у Европи обогатили. — Дивљаштво Авара. — Њихова непријемчивост за културу. — Хришћанство код Авара. — Милосрђе Авара. — Напредак Авара у ратној вештини, особито у техници. — Неспособност њихова за борбу са уређеном војском.

После Византије долазили су Балкански Словени, од свих држава и свих народа, највише у додир са Аварима. Познато је да је један део Балканских Словена дошао до граница Балканскога Полуострва у друштву и под Аварима, тако да је тај део Балканских Словена са Аварима и уз Аваре продирао и продро на Балканско Полуострво и освајао тамо. Стога је утицај Авара на тај део Балканских Словена морао бити врло јак, јер су ти Словени у прво доба свога живота на границама Балканскога Полуострва и на Балканском Полуострву, после Византије највише посла имали са Аварима, као савезници и поданици, а доцније као бунтовници и непријатељи њихови.

Авари су се, као што је познато,*) средином VI века одвојили од правих Авара, тамо негде око Касписког Језера, или, како су Византинци доказивали, побегли су од њих, па су онда ступили у преговоре са Византијом и дошли су на доњи Дунав, тражећи ту од византиске владе, да им уступи на Балканском Полуострву земље, у којима ће се настанити. Када им је та молба одбијена, отишли су чак на Рајну и борили су се тамо са Францима, па су онда одатле дошли у данашњу Угарску, да ту, као савезници Лангобарда и у друштву са њима, униште гепидску државу, па да се онда ту стално настане.

Авари су, као што би се то у осталом по целој њиховој историји могло сигурно закључити и да нема изричних података о томе, били номади и живили су

*) В. Византија и Срби I, 161.

обичним номадским животом. За другу храну, која се добијала обрађивањем земље, морали су се бринути њихови поданици Словени, који су за њих тежали поља.

Број Авара није био велики, а држава им је допирала од Демир-Капије на доњем Дунаву, па до реке Вага у горњој Угарској.

Аварска држава била је уређена по феудном систему, те је државни организам, као код свих држава које су биле основане на феудализму, кад је на челу државне управе био енергичан владалац, одлично функционисао. Али је и у аварској држави феудни систем, подхрањујући стално сепаратистичке тежње појединих великаша, рушио углед централне власти и разривао државни организам. Аварска држава била је осим тога доста слабо организована и због тога, што су појединн подјармљени народи тежили за слободом и те тежње су већ врло рано избијале на површину, добијале су изразе у разним устанцима и бунама и бивале су понекад крунисане успехом. Све те центрифугалне снаге и тежње разривале су државу и слабиле је.

Кад су Авари дошли у Европу били су, како изгледа, без игде ичега, дивљи и сиромашни номади. После два века ратовања и борбе и пљачкања скоро по целој Европи, Авари су, ма да су у то доба већ били ослабили услед међусобне борбе и грађанских ратова и услед побуна и устанака разних народа, који су им били подложни, — постали необично богати. У Европи су се читава чуда причала о баснословном благу, које је било нагомилано у њиховом главном централном утврђењу, у чувеном Хрингу, а које је сакупљено било од силне пљачке, дарова и данака, што су их Авари добијали од свога доласка у Европу[105]).

*

Авари су били, уз Хуне, без сумње један од најкрволочнијих и највише дивљих народа, од свих који су, за време т. зв. велике Сеобе Народа, долазили у

додир са римском државом и са земљама старе културе. О грозотама и ужасима, што су их Авари чинили, и о њиховим дивљачким поступцима знали су подједнако да причају и њихови непријатељи и њихови поданици.

Пијанице и блудници, они су, од свих народа, најмање били пријемчеви за културу. Две стотине и педесет година додира са културним народима и живота у близини старих културних земаља, нису на њих готово никако утицали; они су остали скоро исто онако дивљи, као што су били када су први пут дошли у Европу. При крају њиховог државног живота неки су од њих истина хтели да приме хришћанство и тај би факт можда говорио за то, да су и они били на путу, да оплемене своје нрави; али је тај покушај сасвим пропао једно стога, што су га Авари неискрено и почели и прихватили, а друго стога, што су чак и они, који су били, ма и привидно, прихватили хришћанство, наишли међу Аварима на енергичан отпор и остали су у великој мањини.

Авари су били грозни и крволочни, дивљи и некултурни, вероломни и непоуздани. Али се по гдекад и код њих јавља по гдекоја особина, која чудно одудара од њиховог дивљаштва. У Византији се причало, како су Авари Византинцима, кад су једном приликом у Сирмијуму били опседнути и страдали од глади, из милосрђа давали у изобиљу хране и пића, а познат је и онај факт кад су Авари једном приликом, при опседању једног византиског града, својом иницијативом дали опседнутим Византинцима примирје за време ускршњих празника, давали им за то време хране и лепо с њима у друштву провели и прославили византиске празнике, па их онда, када је примирје истекло, лепо испратили у град, те онда наставили ратовање и непријатељства.

Једина ствар, у којој су Авари много напредовали од кад су дошли у Европу, то је ратна вешти-

на. Авари су се до душе за све време свога државног живота служили у главном својом тактиком, како су је донели собом у Европу, ма да су они и у том погледу чинили неке измене и исправке, али су међутим у ратној техници учинили врло велики напредак. Кад су дошли у Европу они нису смели ни помишљати на то, да нападају на градове и да их опседају; једино што су могли учинити, то је да град држе у опсади и да га, ако узмогу, глађу приморају на предају. Доцније су од Византинаца, а можда и од Лангобарда, научили да праве разне модерне ратне машине за опсаду, па су онда, помоћу свих апарата савремене технике, нападали и освајали византиске градове. При крају њихове владе помињу се и утврђена места у аварској држави и стална утврђења, која су Авари били подигли, особито на границама своје државе.

Ипак је занимљив и карактеристичан факт, да су Авари са успехом ратовали само донде, док су нападали на недовољно заштићене градове и слабо поседнуте покрајине.

Енергичан отпор, чак и самог градског становништва, био је довољан, да их сузбије и да онемогући њихову акцију, а нападаје регуларне војске нису могли готово никада да издрже. У таким приликама они су били или побеђивани или су се, још чешће, после мањег или већег отпора повлачили, не смејући се упуштати у отворену битку и остављајући без довољно отпора, а често и у опште без боја, чак и своја утврђења.

Тако су Авари успешно ратовали са Византијом и освајали градове само онда када није било доста војске, која би им се могла одупрети, али их је н. п. Приск у отвореним биткама сразмерно лако побеђивао, а са уређеном војском Карла Великог нису никако смели да се сукобе[106]).

V

Питање о времену словенског насељавања на Балканском Полуострву и разна мишљења о томе. — Питање о автохтонству Словена. — Разлози и докази за ту теорију. — У изворима за историју Балканскога Полуострва нема пре VI века несумњивог помена о Словенима. — У то доба помињу се први пут Словени на Дунаву. — Византија у VI веку држи још цело Балканско Полуострво у својој власти. — Византиска утврђења на Балканском Полуострву под Јустинијаном. — Рад наследника Јустинијанових на утврђивању и одбрани Балканског Полуострва. — Стање почетком VII века. — Посаде. — Византиска војска на Балканском Полуострву. — Словенска и аварска освајања после 602 год. — Рад Јустина II, Тиберија и Маврикија. — Стање после смрти Маврикијеве. — Пљачкање Авара са Словенима и слободних Словена. — Словени се у VII веку насељавају у освојеним градовима и провинцијама. — Начин словенског освајања и насељавања. — Распоред насеља словенских племена. — Начин освајања и насељавања словенског у западним крајевима Балканског Полуострва.

Још увек нису мишљења свих научника сложна у питању, када су Словени дошли на Балканско Полуострво и населили се тамо. Док једни доказују, да су Словени на Балкану автохтони, доказују други, да су Словени истина дошљаци на Балканском Полуострву, али да су се они тамо доселили још пре рођења Христова. Неки научници опет мисле и доказују, да су се Словени доселили на Балканско Полуострво у првим вековима нашег рачунања времена, док их је још увек готово најмање који мисле и доказују, да су Словени дошли до северних граница Балканског Полуострва крајем V или почетком VI века и да су кроз цео VI век само у пљачкачким походима продирали на Балкан, а да су се тамо стално задржали и населили тек у VII веку.

Правилном решавању тога важног питања много су сметали и сметају и сада још многе ствари, које немају ничега заједничког са науком.

Овде није место за детаљно расправљање тога питања. Ипак је потребно напоменути и истаћи поједине ствари.

Они који доказују било автохтонство Словена на Балканском Полуострву било долазак њихов још у времену пре рођења Христова, оснивају своје доказе на врло чудном разлагању и доказивању, да су поједина племена и народи, које стари писци помињу на Балканском Полуострву, словенскога порекла. На основу неколико општих карактеристичних места и црта или на основу неколико речи, које се уз највеће натезање можда могу довести у везу са којим словенским кореном — треба имати на уму да у сваком таком случају има и речи, са којима се и са највећим напором чак ни то не да урадити, — не може се никако ни са приближном вероватноћом изводити тако крупан закључак, као што је автохтонство Словена на Балканском Полуострву или бављење њихово тамо још пре рођења Христова. Готово исто то важи за разлагања и доказе и о доласку Словена на Балканско Полуострво у првим вековима после рођења Христова. Научници, који бране ту теорију, немају ни једнога *правог, непосредног и сигурног* доказа, којим би се несумњиво утврдило присуство Словена на Балканском Полуострву у то доба.

Ја не спорим, да је могло бити појединих Словена и појединих словенских породица на Балканском Полуострву и у најстарије доба и да су се, још са више вероватноће, у доба римске власти на Балкану, особито у првим вековима после Христа, могли поједини Словени и поједине словенске породице настанити на Балканском Полуострву, али о маси словенскога становништва и о популацији словенској на Балканском Полуострву још у првим вековима после Христа не може бити говора.

За доба перзиско-јелинских ратова, дакле за доба, у које гдекоји историци већ доводе Словене на Балканско Полуострво, има доста сачуваних извора: за доба римске власти на Балкану, а особито за доба готских ратова у III веку и за владу Константина Великог и његових наследника у IV веку, има још

више сачуваних савремених извора. Па у свима тим изворима, у којима има на стотине разних имена (народних, племенских, личних и т. д.) и много разних назива, нема ни једне речи и ни једнога имена, за које би се без икакве сумње могло рећи да је словенскога порекла.

У изворима тога доба описани су доста детаљно сви ратови на Балканском Полуострву и сви нападаји разних варварских племена, и у свима тим описима нема нигде ни једног *несумњивог* помена о Словенима и нема нигде ни једног назива о каквом несумњиво словенском племену, нити је забележено ма какво име словенско, лично, народно или племенско.

А од VI века, када већ несумњиво словенска племена почињу продирати на Балканско Полуострво, има у изворима маса података о разним именима словенским, и личним и племенским и народним.

И не само то, него савремени византиски извори изрично истичу још у другој половини VI века, да *словенска племена у то доба станују још на левој обали доњега Дунава*, да их дакле још нема насељаних у већим масама на самом Балканском Полуострву. Али и осим тих директних бележака и помена, има и других несумњивих доказа, да су Словени чак до краја VI века становали још на левој обали доњега Дунава.[107])

Из свих византиских извора VI века види се, да је у то доба цело Балканско Полуострво, и ако је у свима његовим покрајинама владала велика несигурност, и ако је становништво његово у свима земљама било готово стално изложено варварским нападајима, — било још увек у власти Византинаца и да су још увек одржаване комуникације и везе између појединих провинција на Балкану. Византија још увек држи у својим рукама у VI веку све градове и сва утврђења, која нису од варвара приликом разних њихових нападаја била разорена и уништена. Сирмиум, дакле једно од најудаљенијих и најистакнутијих утврђења, заузели су Авари тек 582 год., а још првих година VII

века (602 год.) Византија држи у својој власти све градове на Дунаву (Сингидунум, Виминациум, Нове и т. д.) и све градове у Далмацији; врло кратко време пре тога има бележака, по којима се види, да су у византиским рукама још увек и сви важнији градови по Тракији и Македонији. И не само то, него су, у последњим годинама VI и у првим годинама VII века, Византинци успешно прелазили на леву обалу доњега и средњег Дунава и војевали у данашњој Румунији и у данашњем Банату против Словена и Авара.*)

Као што је познато, цар Јустинијан I (527—565 год.) био је подигао своје чувене ланце утврђења, која су требала да бране и штите Балканско Полуострво од варварских нападаја. Али и ти градови и та утврђења нису вредила много без добре и довољно јаке посаде. Осим тога та утврђења нису била по свој прилици баш онако велика и јака и чврста, а можда ни онако многобројна, како је то престављено у познатом за географију важном, али иначе одвратно панегиричком, спису Прокопијеву о Грађевинама.

Јер у то доба, када су Словени почели да продиру на Балканско Полуострво и да пљачкају по балканским покрајинама, а када је Јустинијан подигао, како Прокопије прича, у неколико ланаца многа модерна утврђења за одбрану Балкана од њих и других варвара и снабдео их свима потребама, — баш за то доба има података у другим савременим изворима, из којих се види, да су многа утврђења на Балканском Полуострву била запуштена, оронула или сасвим разорена и напуштена. Тако се помиње, да су зидови града Салоне у Далмацији били опали, да је један утврђен град на Дунаву био непоседнут и пуст, а и иначе има помена да су многа утврђења била запуштена и без посаде.

После Јустинијана, у другој половини VI века, већ се више обраћала пажња на утврђивање крајева,

*) В. Византија и Срби I, 207—15.

на које су Словени нападали. Тај рад имао је доста успеха, док све то, почетком VII века, није морало бити напуштено и остављено. Са напуштањем тих утврђења повучене су и последње пограничне градске посаде, које се на доњем Дунаву помињу још последњих година VI и првих година VII века. У појединим градовима можда се задржала и после тога још по гдекоја стара државна посада, чије је издржање, као што се то и пре тога дешавало, примило на себе становништво града, пошто је држава и онако била дигла руке од њих. Те су посаде онда грађани задржали и издржавали су их о своме трошку, а за своју одбрану. Таких је посада међутим, по свој прилици, било врло мало, а и оне су ускоро морале подлећи бујици словенској.

Али већ и пре него што су Византинци напустили дунавску границу и пре него што су, 602 године, повукли сву војску са Балканскога Полуострва, још у доба, када су Словени само ради пљачкања прелазили на Балканско Полуострво, Византија због тога, што је стално морала водити ратове на другим странама, готово никада није имала довољно војске на Балканском Полуострву. Због тога је губитак утврђења, која је она још у својим рукама држала, било само питање времена. Од доласка Фокина на владу (602 год.) губи се онда сваки помен о градовима и утврђењима византиским и на Дунаву и у Далмацији.

Онда су Словени и Авари, за време великих унутрашњих криза, које су у Византији настале после Фокина доласка на престо (602—10 год.), добили маха да освоје многа утврђења на Балканском Полуострву, која су се до тога времена још била држала. Авари су, са својим поданицима Словенима, нападали на градове у западној половини Балканскога Полуострва и освајали их, а слободни Словени са доњега Дунава продирали су, пљачкали и заузимали утврђења и покрајине византиске по Мизији, Тракији и Македонији.[108])

*

Као што је поменуто, провинције византиске већ у доба, када су Словени почели да нападају на Балканско Полуострво, нису биле довољно заштићене, због ратова, које је Византија у то доба водила на другим странама.

Још једном су византиски државници јасно увидели и озбиљно схватили велику опасност, која прети држави од Словена са доњег Дунава, па су и Јустин II (565—578 год.) и Тиберије (578—582 год.) својски и енергично радили на томе да спасу и сачувају Балканско Полуострво. Али је Византија у то доба била толико истрошена и ослабљена, да није била у стању да сузбија Аваре и Словене са довољно снаге и енергије. Успеха готово није било никако, а ако га је где и било, био је сумњив и тренутан. Још једном је после тога енергични цар Маврикије (582—602 год.), после повољнога мира са Персијом (591 год.), обратио особиту пажњу на Балканско Полуострво. Он је иставио као главну тачку свога програма сузбијање непријатеља са Балкана и осигурање балканских провинција, и концентрисао је сву војску на Балкану у борби против Авара и Словена. Тај, по Византију користан и успешан, рад цара Маврикија, прекинут је изненада, баш када је почео најбоље да се развија и да доноси плода тиме, што је Маврикије изгубио престо и главу. Пошто се војска побунила против Маврикија баш због његове балканске политике, то је његов наследник Фока (602—610 год.) напустио програм његове политике и повукао сву војску са Балканскога Полуострва, па је превео у Малу Азију, да се тамо бори против Персијанаца, који су били напали на Византију, бајаги да свете смрт Маврикијеву.

У то доба су и Авари са Словенима из Јужне Угарске и слободни Словени са доњега Дунава слободно могли да прелазе Дунав и да пљачкају по Балкану, без страха да ће им когод сметати. У по-

једним местима (изрично се помињу Ниш и Софија) још се градско становништво одупирало неко време навали варварској, али је тај отпор био слаб и кратка века; посаде и становници појединих градова били су остављени сами себи и морали су подлећи силним и сталним нападајима. На тај начин опљачкали су Авари са Словенима из Јужне Угарске по свој прилици од прилике данашњу Далмацију, Босну и Херцеговину, Стару Србију, Македонију и Западну Србију, а слободни Словени са доњега Дунава од прилике данашњу Источну Србију, Македонију, Бугарску, Тракију и Јеладу.

Од свих важнијих византиских градова једино је Солун издржао све нападаје удружених слободних Словена и Авара са њиховим поданицима Словенима и Бугарима[109]).

*

Али у VII веку нападаји словенски на балканске покрајине нису више вршени само као пљачкачки походи, него су Словени све у већим гомилама прелазили на Балкан, освајали су градове, остајали су ту и насељавали се у освојеним градовима и на заузетом земљишту.

Тај процес продирања словенског и сталног насељавања њиховог на Балканском Полуострву вршио се постепено и споро, а сразмерно већином и мирно, или бар без великих пертурбација и остао је стога, особито јер је већином имао локалан значај, неопажен и незабележен у историским изворима. Тек из традиција и прича, које су много доцније забележене, може се, и ако врло нејасно и несигурно, слутити, на који начин су се могла дешавати словенска освајања и завојевања, како је текао процес њиховог сталног насељавања на Балканском Полуострву и какав је однос наступио између старог становништва и нових дошљака и освајача.

Према тој традицији и према оно неколико података што су нам сачувани у савременим изворима

и изворима ближим тим догађајима, види се да су византиски градови већином давали отпор освајачима и да су их Авари и Словени заузимали већином на јуриш или преваром; ређе се дешавало да се градско становништво, приморано опсадом, предавало. Старо становништво, и градско и сеоско, у колико га је било, или је бивало побијено или одведено у робље; врло мали део се могао спасти бегством, а већина се испред нових освајача повлачила у планине. Осим тога остало је нешто старог становништва у неким приморским градовима, особито у Солуну и у Далмацији.

На тај начин било је у првој половини VII века готово цело Балканско Полуострво насељено разним словенским племенима, источни и јужни његов део племенима слободних Словена са леве обале доњега Дунава из данашње Румуније, а западни део дакле данашња Тројединица, Далмација, Босна и Херцеговина, Стара Србија, Црна Гора и западни делови Србије, био је насељен словенским племенима из данашње Јужне Угарске. Ови Словени су одатле те крајеве пљачкали и градове освајали заједно са Аварима, али су се на Балкану стално населили, по свој прилици, у време, када је један део Аварских Словена већ био устао на оружје, да се ослободи аварскога ропства и извојевао себи под Самом слободу и независност.

Можда је онда и један део Аварских Словена, који су у аварској држави на југу становали, устао такође на оружје и ослободио се такође аварског ропства, па прешао онда на Балканско Полуострво и тамо се настанио; а можда је тај део Аварских Словена, када се аварска држава, ослабљена разним неуспесима и устанком Самових Словена, просто одметнуо од власти аварске и иселио се из аварске државе. Таких је случајева исељавања, против воље Авара из њихове државе, било, као што се то у изворима изрично помиње. Али, ако је веровати неким

писаним споменицима, који су истина позно забележили неке традиције словенске из западних крајева Балканског Полуострва, могло би се предпоставити, да су те крајеве заузели Авари у друштву са Словенима и тамо се заједно настанили, па да су после тога, можда у исто доба кад и Само, и ови Словени дигли устанак на Аваре и ослободили се аварског јарма[110]).

VI

Организација Балканских Словена. — Подела Балканских Словена на племена. — Племенски главари. — Начин и време словенског продирања и насељавања на Балканском Полуострву после 602 год. — Словени заузимају на Балкану покрајине и градове. — Значај Балканског Полуострва за Византију. — Прилике и стање на Балканском Полуострву. — Пустош. — Остатак старог становништва се повлачи у планине. — Византија за време словенског продирања и насељавања на Балканском Полуострву. — Словенско знање и мишљење о Византији. — Како су слободни а како Аварски Словени сматрали Византију и византиског императора. — Словени у византиској војсци. — Везе Византије са Словенима. — Утицај Византије на Словене и Словена на Византију. — Словенин цариградски патријарх.

Као што се из целог описа продирања и насељавања словенског на Балканском Полуострву види, Словени нису дошли на Балкан као војнички организовано племе, као што су била не само татарско-хунска племена: Хуни, Авари и Бугари, него и као што су били и неки од индо-европских народа, који су за време т зв. Сеобе Народа и у ово доба играли неку улогу и долазили у додир са Византијом, као н. пр. Готи, Гепиди, Вандали и Лангобарди. Организација Балканских Словена није била изведена на војној основи; они нису имали организовану војску, која би стајала под управом једног врховног заповедника. Стога Балкански Словени нису ни могли да се бију у великим отвореним биткама, као она племена и народи који су били војно организовани, који су имали велике, извежбане, добро организоване и добро дисциплинисане народне војске.

Словени дакле нису дошли на Балкан као војска, нису заузели своју нову отаџбину онако, као што су н. пр. заузели Готи и доцније Лангобарди Италију или као што су заузели данашњу Угарску Авари и Мизију Бугари. — него су Словени заузели Балканско Полуострво, не са својим гарнизонима, него *као маса становништва, као популација.*

Ни Словени на доњем Дунаву, који су били потпуно слободни, нису имали своју организовану војску под управом једнога врховног команданта, него су и они, исто као и Словени који су били под Аварима, били подељени на многа мања и већа племена, која су имала своје племенске поглавице. Али су и ове поглавице морале у свима важнијим питањима радити договорно са племенским главарима: виђенијим људима из целога племена и преставницима разних братстава.

Кад су дакле Словени дошли на Балканско Полуострво били су они у свима крајевима, које су заузели, подељени на племена и заузели су их по племенима.*)

У савременим изворима не помиње се ни једна знатнија битка словенска за цело ово време; најзнатнији ратни подвизи су им нападаји на поједина утврђена места, особито на Солун. Исто тако није познато у целом овом периоду име ни једног знатнијег војсковође, који би се ма чиме истакао. У савременим изворима има само помена о поглавицама појединих племена и о племенским главарима.

Словени су дакле после доласка Фокина на престо (602 год.), када је сва византиска војска била повучена са Балкана и када је Византија стално била

*) Код њих је дакле у великом била изведена она племенска организација, која још и данас влада у Црној Гори (Кучи, Бјелопавлићи и т. д.). Кад се одузме Црној Гори њена државна, а прошири њена племенска организација на све Јужне Словене, добиће се од прилике слика организације Јужних Словена, када су заузели Балканско Полуострво.

заузета ратовима на другим странама, и даље као и пре прелазили у четама на Балканско Полуострво; само што сада нису, као пре, само пљачкали по Балкану, него су почели и стално остајати и полагано се насељавати на Балканском Полуострву. Како су Словени од онога времена, од кад су почели да нападају на Балканско Полуострво, научили да праве справе и машине за нападање на утврђена места и на градове и да вешто руководе опсаду, почели су они у то доба и градове да освајају и да се и у њима насељавају.[111])

*

Када су Словени заузели Балканско Полуострво оно већ давно више није давало Византији оно, што је некада давало Римској Империји, и ако је Балканско Полуострво по значају свом имало за Византију у сваком погледу још много већу важност, него некада за Римску Империју. Значај тај био је с једне стране у стратегиској важности Полуострва, у његовој економној важности и т. д., али је важност његова за Византију била поглавито у томе, што је била несразмерно мала снага, којом је сада располагала Византија за одбрану свога државног средишта, према снази некадање Римске Империје.

Нападаји варвара и други разни ратови стално су уништавали и скоро су уништили, још од III века, сваки напредак и свако благостање у балканским провинцијама. Било је истина и у то доба мирних времена, времена опорављања и дизања, али су ти периоди били ретки, кратки и пролазни, тако да су се том приликом опорављали само поједини крајеви и поједина места, а у многим крајевима је још од доба опадања централне власти, од доба првих великих провала варварских на Балкан, од времена када је почела да се распада велика Римска Империја, па све док се Словени нису стално настанили на Балканском Полуострву лежала земља пуста и необра-

ћена. Становништва је у већини крајева било врло мало или никако.

Већ пре доласка Словена помиње се у изворима, да су неки крајеви на Балканском Полуострву пусти. У доба када су Словени населили Балканско Полуострво морала је пустош бити још већа, јер су стални ратови и пљачкачки походи — хунски, готски, бугарски, аварски и словенски, — затим разне епидемије и болештине и земљотреси уништили много и од онако већ проређеног становништва балканског. У доба словенског продирања и насељавања на Балканском Полуострву савремени извори изрично помињу и истичу пустош, која је владала у свима покрајинама Балканског Полуострва: и у Илирику и у Тракији и у Мизији и у Далмацији и на Дунаву. Свуда је било много пусте и необрађене земље, свуда доста ненастањених крајева.

Једини су изузетак још неко време чиниле вароши, у којима је, како изгледа, било некога живота. Када су и оне, почетком VII века, пале, повукао се остатак старог становништва већином у планине. Ту се онда, у готово свима већим планинама балканским, од Јадранског Приморја па до Црнога Мора, настанио остатак старог латинског становништва и полатињених староседелаца, од којих је онда доцније формирана влашка и цинцарска народност.

Византија је, као што је поменуто, за цело то време, док су Словени продирали на Балканско Полуострво и насељавали се на њему, била стално заузета на другим странама и у другим крајевима, разним, често и већином незнатнијим и мање важним пословима, или је била заузета ратовима и борбом за опстанак, или је напослетку свака њена озбиљнија акција била паралисана и онемогућена грађанским ратовима и другим разним тржавицама. Те прилике су и дале могућности Словенима да не само у VI веку прелазе на десну обалу доњега Дунава и да

пљачкају по Балкану, него и да се у VII веку стално населе на њему[112]).

*

Када су Словени управо први пут сазнали за Византију, то се несигурно наравно не може утврдити. Свакако су у доба, када су Хуни били покорили нека словенска племена и под Атилом задавали Источној Империји тешке ударце, Словени већ знали за Византију и можда су, бар појединци, већ и долазили у византиске покрајине. Пола века после Атилине смрти и пропасти велике хунске државе, Словени су сишли на доњи Дунав и дошли су на тај начин у непосредан додир са Византијом. У то доба су Словени, исто онако као и пре тога времена, могли о Византији знати оно што су о њој знали и сви остали варвари и што се о њој причало међу осталим варварским племенима.

И Словени су без сумње слушали о богатству и благостању у Византији и о мистериозној лепоти и баснословном сјају престонице византиске. Цариград је увек заносио све варваре, који су имали прилику да га виде; они су онда о њему причали бајке и приче пуне фантазије и измишљотина. О Византији и о Цариграду могли су осим тога Словенима причати и заробљени Византинци, којих је код њих без сумње увек било.

И Словени су, као и други варвари, сматрали Византију за једину закониту државу, која има правног основа за живот, а византиског владаоца за јединог законитог владаоца, који има права да поклања народима земље и да им поставља владаре. У један мах су слободни Словени на доњем Дунаву, како византиски извори причају, чак тражили од византиског императора да им пошаље једног принца из Византије за владаоца.

Таки су погледи на Византију били код слободних Словена на доњем Дунаву. Ти погледи су, како изгледа, били сасвим друкчији код Словена, који су

били под Аварима. Аварски Словени су осим за Византију знали и за аварску државу, а уз византиског цара и за византиског хагана. Погледи на државу и на државо-правне односе морали су код тих Словена бити сасвим други, него код Словена на доњем Дунаву, који су живели подељени на разна племена под управом својих племенских главара.

Док су Словени, који су били под Аварима, по наредби својих господара морали увек у аварској војсци ратовати против Византије, дотле су Словени у данашњој Румунији били наизменце у добрим односима са Византијом и ратовали с њом. Поједине су чете словенске истина стално прелазиле на десну обалу Дунава и пљачкале по византиским провинцијама, али су у исти мах и многи Словени ступали у византиску службу и у византиској војсци ратовали против непријатеља византиских, па чак и против својих саплеменика. Као византиски војници и официри Словени су у византиској војсци ишли по свима бојиштима у Италији и у Африци и долазили су, ратујући уз Византију, до обала Еуфрата и Тигра. Било је већ у шестом веку Словена, који су правили у византиској војсци леп у каријеру[113]).

*

Тешко је износити предпоставке о томе, да ли су Словени, који су ступили у византиску службу, одржавали ма какве везе са својим саплеменицима, који су остали ван граница Византиске Империје, ма и у доба када ови нису били у непријатељским односима са Византијом. То је тешко предпоставити особито за оне Словене, који су у Византији правили бољу каријеру, јер је византиски државни организам систематски и вешто вршио националну нивелацију у вишим друштвеним слојевима и варвари су морали подлегати утицају византиске културе, прилагођивати се византиском државном систему и покорити се његовим принципима.

Од времена, кад су Словени сишли на доњи Дунав. одржавала је Византија стално везе са разним словенским племенима, употребљавала их, кад и како су јој требали, и подбадала их је, кад је то њој било потребно, против разних варварских племена.

Са сталним насељавањем Словена на Балкану морале су доћи и јаче везе Византије са словенским племенима. Кад су Словени у VII веку већ заузели били већину земаља на Балканском Полуострву, морало је наступити све јаче и јаче опћење између Византинаца и словенских племена. Већ онда је почела Византија и византиска култура да врше јак утицај на Словене у свима правцима.

Али је исто тако и маса словенске популације на Балканском Полуострву морала вршити неки утицај и на Византију. Утицај словенског живља на Византију осетио се доста брзо. Особито је промена популације и улазак новог, страног фактора утицао на *промену економних прилика* на Балканском Полуострву. Од доласка словенског на Балканско Полуострво опажа се разлика у економним односима према приликама, које су, у том погледу, владале за римско доба и пре доласка словенског. Али како, у колико, на који вачин и у коме правцу је извршена та промена, то још није доста испитано и сигурно утврђено.

И поред неколико одличних расправа, које говоре о том питању и које доносе доста занимљивих појединости и нових података, има на томе пољу још врло много да се ради да би се дошло до сигурних резултата.

Како су Словени међутим рано продрли у све друштвене слојеве у Византији и како су прожели цео живот и цело друштво византиско, види се н. п. и из тога, што је већ средином VIII века један Словенин, истина уз велику опозицију, али тек ипак, постао цариградским васеленским патријархом[114]).

Мамула карловачком владици и каже, да се опоминье „оне *наше сербске* пословице: Дѣте плаче да га се мати сѣти“.[1]

1814. год. (29. априла) пише карловачки владика М. Мијоковић својијем протама и манастиру Гомирју и шаље им „30 *Сербскихъ* Ексемпларовъ“ упустава „о кравіихъ оспахъ“.[2]

1814. год. (25. маја) моле стараоци црквене опћине сењске ријечку црквену опћину да им помогне при оснивању „*Славеносербске* Школе“ у Сењу.[3]

1814. год. (1. септембра) написа Константин Лигда у Карловцу свој тестаменат, у коме оставља „за фундацију *Слав: Сербзке* Школе у Карловцу двесто фор.“, „На *Слав: Сербску* Церкву“ у Карловцу 250 фор., „*Сербзкои* Церкви“ у Копривници 50. фор.[4]

1815. год. (24. октобра) пише Цвијан Матијевић у Горњем Будачком („в' Горнѣбудачкомъ“) карловачком владици и каже, да га је отац Гаврило давао да учи у школу њемачку и у „*сербскую*“.[5]

1815. год. (26. октобра) пише у Војинићу клирик Михаило Гаћеша карловачком владици и каже, да је његова мати издржавала њега и још троје дјеце, док су учили „*Сербски*“.[6]

1815. год. (4. децембра) пише карловачки владика М. Мијоковић својијем протама и шаље им неки закон „у преводу *сербскомъ*“.[7]

1815. год. наштампа П. Соларић у Млецима своје „Обьсненїе“ уз снимак „Стефана Дабише краля *Сербскога*... Рачителемъ *Славено-Сербскихъ* Древностей посвященное“, у коме каже: „Читати Повѣстъ нашу, есть пренестисе хладнымъ умомъ на изчезло позорище преминувши времена и обстоятелства Народа *Сербскога*“.[8]

[1] У владичанском архиву у Плашком: К. 1814. год. бр. 29.

[2] Циркуларни протоколи православне парохије ријечке, брлошке, армањске и примишљанске и у владичанском архиву у Плашком: К. 1814. бр. 47. и „Регістръ Протоколла Циркуларовъ“ код тога датума (с разликама у правопису; у Примишљу је датум: 25. априла).

[3] Писмо је у архиву ријечке православне парохије.

[4] У архиву карловачке православне црквене опћине.

[5] У владичанском архиву у Плашком: К. 1815. год. бр. 136.

[6] У владичанском архиву у Плашком: К. 1815. год. бр. 135.

[7] Циркуларни протоколи брлошке и брувљанске парохије и у владичанском архиву у Плашком: К. 1815. год. бр. 160.

[8] Натпис, стр. 3. 4. и на самој повељи при дну.

1816. год. (31. марта) каже конзисторија карловачкога владичанства, да грачачка црквена опћина у личкој протопопији и регименти моли, да се црквена кућа одреди „за Школу *славеносербскую*“ и да се ђакон Павао Радаковић одреди за учитеља. Конзисторија прима.[1]

1816. год. (26. августа) пише неки Тома Милиновић у Трсту карловачкој конзисторији и каже за ту своју молбу да је то „*народа сербскога* умилѣно прошеніе“.[2]

1817. год. (29. јула) пише из Чемернице клирик Благоје Мркшић карловачком владици и каже, да он није никакве „другеше школе учіо него *Сербскій*“ и да жели бити свештеник.[3]

1817. год. (31. августа) каже конзисторија карловачкога владичанства, да је коренички прото послао добровољно начињену уредбу „на Трошак Клера у Корѣници Школу *Сербскую* држати“, и моли да му се та уредба одобри и потврди, и конзисторија одређује, да се одобри и потврди и да се јави оточкој регименти с препоруком, да би тој школи давала потребита дрва и допустила дјеци да долазе у школу.[4]

1817. год. (у октобру или новембру или децембру) каже конзисторија карловачкога владичанства, да се Синесије Поповић или Петровић из темишварскога владичанства, а јеромонах манастира Бездина моли, да му се допусти „Школу *Сербскую* у Дубици држати“, и конзисторија одређује, да се та молба одбије, јер „височайшее мѣсто“ не допушта калуђерима „званія у Міру носити“.[5]

1817. год. (4. новембра) „пријавио је владика пакрачки Јосиф Путник у писму своме, што га је написао архимандрит ораховачки Стеван Станковић, митрополиту Стевану Стратимировићу“, да загребачка генерална команда мисли штампати неки катихизис латиницом „ради учашћивања јуности нашеја *Славено-Сербскија*“ у Хрватској.[6]

[1] У владичанском архиву у Плашком: „Protocollum Consistoriale Ab Anno 1814. ad An. 820 inclusive“, 1816. год. бр. 43.

[2] У владичанском архиву у Плашком: К. 1816. год. бр. 112.

[3] У владичанском архиву у Плашком: К. 1817. бр. 92.

[4] У владичанском архиву у Плашком: „Protocollum Consistoriale Ab Anno 1814. ad An. 820 inclusive“, 1817. год. бр. 97.

[5] У истом протоколу 1817. год. бр. 116.

[6] Д(имитрије) Р(уварац), Српски Сион, XIV (1904) стр. 718б.

је до сукоба између Словена и Авара, јер су Словени у то доба већ били насељени на доњем Дунаву. У том првом аварско-словенском сукобу били су, како изгледа, Словени разбијени и морали су по својој прилици признати аварску врховну власт.

Али када су, одмах после тога, Авари, пошто им Византија није хтела испунити молбу и пустити их на десну обалу Дунава, отишли на Рајну, престала је и њихова власт над Словенима на доњем Дунаву; ови су опет и на даље остали слободни. Када су, после тога, 567 год., Авари, у друштву са Лангобардима, разбили Гепиде и основали у данашњој Угарској своју државу, *Словени на доњем Дунаву нису ушли у састав те државе, него су остали и даље слободни.* Догађаји, који су се у то доба одигравали на средњем Дунаву, остали су, како изгледа, без утицаја на њих и нису извели никакву промену у њиховом животу.

Али како су слободни Словени на доњем Дунаву непрестано прелазили на византиску територију и пљачкали по византиским провинцијама, византиска влада 578 год., пошто је сва војска заузета била ратом на другој страни, почне преговарати са Аварима, нудећи им, да они, за рачун Византије, пођу на слободне Словене на доњем Дунаву и да их укроте. Било због тога, што су Авари те Словене сматрали још увек као своје поданике или стога, што су се надали од тога похода добром ћару или што су били љути на њих или из ма какога другог разлога, тек Авари су, како изгледа врло радо, примили понуду византиску и Византинци су их онда превели на десну обалу Саве, па су их онда одатле провели десном обалом Дунава до наспрам крајева, у којима су становали слободни Словени, те су их онда ту, негде у данашњој Румунији, пребацили на леву обалу дунавску.*)

*) В. Византија и Срби I, 172—4.

Слободни Словени нису могли да се одупру аварској војсци, него су, после кратког пасивног отпора, признали врховну власт Авара и пристали да им плаћају данак. Међутим чим је аварска војска отишла, Словени су раскинули уговор, нису хтели да плаћају уговорени данак и нису више признавали аварску врховну власт.

Али и ако ти Словени нису признавали власт аварску и нису хтели да им плаћају данак, Авари су и даље, на основу уговора са слободним Словенима при походу 578 год., — а на тај уговр је свакако пристала и Византија, јер су Авари пошли на Словене на молбу византиске владе, — *сматрали њих за своје поданике.* С тога су Авари протестовали у Цариграду или код византиских врховних команданата увек, кад год је византиска војска прелазила на словенску територију на левој обали доњега Дунава.*)

Византинци су сутицајем прилика били и сами приморани, да, донекле, признаду аварску врховну власт над тим Словенима. Тако су једном приликом морали уступити Аварима један део плена из словенске земље.**)

Али су многа од тих словенских племена била стално јаки противници Авара, тако да их је Византија могла лако задобијати за себе, да, кад њој устреба и за њен рачун, ратују уз њу против Авара.***)

Доцније, у VII веку, изгледа да су у главном били добри односи између слободних Словена на доњем Дунаву и Авара и да су Авари често склапали савезе са овим Словенима и да су тражили и добијали од њих помоћи у разним ратним походима против Византије, а исто тако да су и они у разним предузећима, кад им је требало, тражили и добијали помоћи од Авара (В. стр. 18)[117].

*) В. Византија и Срби I, 208.
**) В. Византија и Срби I, 202—3.
***) В. Византија и Срби I, 215.

*

Словени су у то доба имали сталних, у колико има сачуваних вести, већином пријатељских, веза и са разним другим варварским племенима.

Како изгледа били су слободни Словени у VI веку у добрим односима са Бугарима, јер су у један мах по свој прилици заједно са њима били прешли Дунав и напали на Византију.

Односи Словена према Гепидима били су, у колико о томе има у изворима сачуваних података, увек добри. Познато је, да су Гепиди једном приликом учинили, истина за добре паре, али велику услугу Словенима, превезавши их на своју територију, те су тако измакли византиској потери.*) Још пре пропасти гепидске државе помиње се, да је један део Гепида морао оставити своју отаџбину, па је дошао Словенима и настанио се код њих. Ти Гепиди су се, како изгледа, рђаво одужили Словенима за њихово гостопримство, јер је један Гепид, који је становао међу Словенима, у један мах издао Словене Византинцима.**)

Исто је тако један део Херула, како се прича у савременим изворима, сељакао се од једног племена словенског до другог и бивао од разних словенских племена приман. Осим тога има у савременим изворима много бележака и података и о томе, како су разни принчеви и претенденти на престо код разних варварских народа и племена, тражили и налазили уточишта код Словена.

А исто су тако Словени били у сталном додиру, наизменце у добрим и рђавим односима, са Лангобардима и Францима.

Већ у VI веку имали су свакако Словени доста јаких веза и са Готима у Италији, тако да се у Цариграду држало, да је један енергичан словенски нападај на Византију био изведен инспирацијом То-

*) В. Византија и Срби I, 150.
**) В. Византија и Срби I, 200.

тиле, краља готскога, који је том диверзијом хтео да скрене пажњу Византинаца са главног разбојишта у Италији.*)

Везе словенских племена са разним другим варварским народима допринеле су много ширењу културе међу Словенима као и утицају њихову на друга племена и народе. Тако је на пример већ врло рано било код разних варварских племена људи, који су *знали и говорили словенски језик*, а исто је тако било и доста Словена, који су разумевали и говорили разне друге језике.

Већ средином VI века има помена, како је један Словенин знао и говорио грчки, што свакако није било ни ретко ни необично, као ни то, да је познати Куверов великаш, кога је он хтео употребити да преваром заузме Солун, говорио, како се у извору изрично истиче, грчки, латински, словенски и бугарски, а свакако и аварски. (В. стр. 47.) Још је занимљивије и важније, да је, као што прича Павле Ђакон, средином VII века један лангобардски великаш у Италији у Беневенту знао и говорио словенски. (В. стр. 40.)[118].

VIII

Податци о животу Словена у доба њихова продирања и насељавања на Балканском Полуострву. — Главна занимања и станишта Словена у то доба. — Живот Словена. — Борбе и ратови. — Византиски писци о Словенима. — Добре особине Словена. — Теорија о благости и питомости старих Словена. — Словени дивљи и крволочни. — Личне особине Балканских Словена. — Начин борбе. — Словени према савременој ратној техници. — Оружје. — Словени се брзо крећу и нападају изненада. — Начин словенског ратовања. — Словенска ратна лукавства. — Кара од кола. — Ватре у табору. — Ношење погинулих. — Међусобни односи словенских племена.

О животу Словена у доба када су продирали на Балканско Полуострво и када су се тамо стално насељавали, има мало података. Податци, прикупљени овде само из сигурних савремених извора, моћи ће

*) В. Византија и Срби I, 147.

се попунити податцима, које ће изнети и утврдити упоредно изучавање разних словенских племена и народа.

*

У доба, када су Јужни Словени продирали на Балканско Полуострво и насељавали се тамо, бавили су се они већином *сточарством* и живели су у главном *номадским животом*. Али је већ у то доба било крајева, где су поједина словенска племена *тежала земљу*, обрађивала поља и имала своја *стална насеља*. У тим насељима Словени су становали по *колибама*, које су биле раштркане по шумама, барама, ритовима и другим тешко приступачним местима.

Необразовани и некултурни, Словени су у то доба живели врло просто. Прокопије истина истиче, да су били и прљави, али у другим изворима има података, из којих се види, да су се Словени у то доба радо купали. А већ доста рано почео је и код Словена да осваја бољи и угоднији живот. Већ у VII веку као да има помена о неким богатим и луксузним стварима код Словена, а крајем VIII века помиње се за једног словенског кнеза, да је на столу свом имао златне чаше.

Монотони живот ондашњих Словена био је прекидан међусобним борбама и пљачкачким походима и ратовањем са разним другим племенима и народима. Домаћи живот текао је такође монотоно, кад није било рата и кад се није ишло у пљачку, у беспослици, у нераду и у пијанкама. У савременим изворима има доста података, из којих се види да су Словени, као и други варвари у оно доба, радо и много пили.

Кадгод савремени писци, особито византиски, директно говоре о Словенима и описују их, они их свагда цртају врло црним бојама; кажу за њих, да су немирни и перфидни, да су увек на зло готови и да за њих више вреди страх, него поклони. Међутим ти су описи добрим делом тенденциозни. Јер у истим

тим изворима, који тако пишу о Словенима, кад о њима директно говоре, а и у другим савременим изворима, има доста података о Словенима, где се о њима пригодом, узгред и случајно, говори, и из тих се података види, да, у најмању руку, нису баш сви Словени онога времена били онако дивљи, како их описују, него да је и у оно доба међу њима било и врло добрих, благих и мирољубивих људи. То показује особито случај, који се десио са дедом Павла Ђакона, када је бегао из аварског ропства, па га је једна словенска баба само из милосрђа спасла од сигурне смрти. И у тако званој Мавријевој Тактици, чији је писац био врло нерасположен према Словенима, истакнуто је особито гостољубље Словена и њихова верност и преданост према својим гостима.

Али и ако има података, из којих се види, да је међу Словенима онога времена било добрих, благих и племенитих људи, ипак је сасвим погрешна, неистинита и некритична она позната теорија, која је, особито од доба Хердерова, ухватила корена и која се, ма да је већ давно доказано, да је она једнострана и погрешна, још увек упорно држи, — по којој су стари Словени били само добри и мирни и благи и да никоме нису зла чинили.

Ту сентименталну теорију побијају неоспорна факта. Јер у савременим изворима има доста података, из којих се види, да су и Словени у то доба били некултурни, дивљи и крволочни, као и сви други варвари. Они су клали и убијали, без обзира на пол и старост, они су набијали људе на коље, дерали им кожу с леђа и спаљивали их живе[119]).

*

Већ је поменуто, да Словени нису били војно организовани и да код њих није било јаче централне власти. Али не само да су Словени били подељени на многа племена, која су била потпуно независна и која нису над собом признавала никакву

вишу централну власт, него и у тако подељеним, потпуно независним, племенима није неограничено владао и заповедао племенски старешина, него је сва важнија питања решавао *скуп племенских главара.**) Док је тако демократско уређење у словенским племенима импоновало слободоумнијим политичарима у Византији, конзервативци су истицали, да због тога код Словена, у недостатку јаке централне власти, влада потпуна анархија.

Говорећи о личним особинама Јужних Словена у то доба, савремени извори истичу, да су они били *плави* и да су били *снажни, развијени, брзи, окретни, храбри и одважни,* да су јуначки и необично храбро трпили, не само глад и жеђ и све остале незгоде и тегобе и напоре ратне, него да су јуначки сносили и муке, на које су их Византинци често метали, особито кад су хтели на тај начин од њих што да дознаду. Словени су у таким случајевима трпељиво сносили муке, али своје другове нису издавали.**)

Нападајући у својим пљачкачким походима на непријатеља, Словени су врло радо *отимали стада* у непријатељској земљи и терали их собом. У тим походима избегавали су Словени обично долине и равнице, него су се кретали по *брдима*, особито планинским венцима, где су се онда, у случају непријатељског нападаја, утврђивали и бранили у клисурама и на згодним главицама. Кад би видели, да је непријатељ надмоћнији од њих и да му се са успехом неће моћи одупрети, они су бежали и скривали се у шуме и у ритове.

Полазећи у пљачку и у четовање, Словени су често носили собом, *на колима*, цело своје имање и водили собом своје *жене и децу.****) Стога су у већим бојевима словенским често учествовале и, како изгледа, храбро се бориле и словенске жене.

---

*) В. Византија и Срби I, 143.
**) В. Византија и Срби I, 200.
***) В. Византија и Срби I, 204.

Словени су већином били *пешаци* и већином су се борили пешице. Али је међу Балканским Словенима било и *коњаника*. Словенска коњица и словенски коњички официри помињу се чешће у византиским изворима тога доба. С тога су Византинци у ратним походима против Словена, уз пешадију, често употребљавали и коњицу.

Када су Балкански Словени први пут дошли на обале доњега Дунава сигурно им нису биле познате никакве *ратне справе*, нити су знали за какве техничке радове. Савремени извори изрично помињу, да Словени, када су почели да прелазе Дунав и да пљачкају по Балканском Полуострву, нису никако смели да силазе у равнице, а још мање да покушају опседати какав град, јер су били без икаква знања у радовима ратне технике*)

Али већ после сразмерно кратког времена, Словени су научили све што је било потребно за радове у ратној техници. Особито су Словени брзо научили, у колико то већ нису собом донели, необично вешто кретати се на води, те су не само Аварима правили мостове на Сави и Дунаву и флотилу за превоз аварске војске, него су на својим једноставним чуновима, и ако, како изгледа, доста невешто и наравно без успеха, нападали на Цариград и на Солун, а прелазили су на њима, у разним пљачкачким походима, и у Италију, на Крит и на друга грчка острва.

Особито су се Словени врло брзо доста усавршили у прављењу разних *справа* за опсаду; у томе су им били учитељи без сумње Византинци и Авари, а можда и Лангобарди. У изворима се помиње, да су Словени имали врло много и врло јаких разних ратних справа за опсаду. Чак је једном, приликом словенског нападаја на Солун око 782 год., један Словенин измислио и конструисао једну нову ратну справу за бацање камења. Та справа, коју је пре-

*) В. Византија и Срби I. 145.

гледала и одобрила нарочита комисија словенских главара, била је, по мишљењу те комисије, тако добра и имала је тако снажно дејство, да су се Словени утврдо надали, да ће помоћу ње сигурно освојити Солун. У пракси се истина при првом озбиљном покушају, када је био наређен општи јуриш на Солун, показало, да се нада, која је полагана у тај словенски изум, није испунила, јер механизам није функционисао, али је ипак врло важно и карактеристично, да је један Словенин у оно доба у опште могао и доћи на мисао, да склопи нов механизам и да конструише нову ратну справу (В. стр. 94.).

У рату и у биткама Словени су се служили врло разноврсним оружјем и разним справама. При нападајима на градове употребљавали су и *лествице*, а у сукобима су често, особито кад су били у опасности и у невољи, употребљавали за одбрану и нападаје уз оружје и друге ствари; у таким приликама радо су се служили *сикиром*, а кадикад и камењем.

У ратним походима Словени су често имали великога успеха и стога, што су се необично *брзо кретали*, те су, готово по правилу, вршили препаде и нападали су изненада на неспремна непријатеља.

Вешти и окретни, Словени су увек, кад су се морали сукобити са непријатељем, удешавали да сукоб буде у клисурама и теснацима или иначе на незгодном терену, где непријатељ не може своју снагу развити или је чак ни употребити. Осим тога тешко је било Византинцима да са Словенима изађу на крај и за то, што се Словени нису готово никада борили у убојном реду и што су се увек, одмах после првог неуспелог нападаја, брзо повлачили у тешко приступачна места.

У биткама и ратовима Словени су се често и радо служили разноврсним *ратним лукавством*. У т. зв. Мавријевој Тактици прича се подробно, како Словени имају обичај, да оставе плен, па када непријатељ дође, да га узме, они онда, изненада и снажно, на-

падају на противника. Осим тога имали су Словени обичај да направе ров око свога логора, па да га покрију и прикрију, те су непријатељи при јуришу упадали у тај скривени ров.

Словени су у VII веку били врло просто и обично наоружани. Већина их је била без оклопа. Како су у пљачку често ишли са женом и децом на колима, то су при непријатељском нападају често правили *кару од кола*, плен, жене и децу метали у средину, а они се иза кола бранили.*)

При опсадама палили су ноћу *ватре* у свом табору, одакле се разлегала вика и ларма по целу ноћ. Кад су бивали потучени, а можда и иначе, носили су собом, само ако су могли, своје изгинуле, особито своје главаре.

О снази словенских нападаја причала су се чуда и бајке и свуда је владао страх и трепет од имена словенског.

О *међусобним односима* разних словенских племена има мало података. Према податцима у савременим изворима види се, да су разна словенска племена често ратовала међу собом, а исто су се тако често узајамно и помагала у разним предузећима. У мирно доба било је доста живога општења међу словенским племенима. Доцније, када су се Словени већ стално били настанили на Балканском Полуострву, склапала су појединa словенска племена, у борби против Византије, међу собом *савезе*, за нападај и за одбрану.[120])

*) В. Византија и Срби I, 234.

ПРИМЕДБЕ

Најважнији извори за историју Балканских Словена у VII и VIII веку.

Као што је напред поменуто великих савремених историских дела за историју Балканског Полуострва у VII и VIII веку нема, или бар она нису очувана. Има само један познији извор, који износи догађаје из целог овог периода. То је Теофанова Хронографија.

Теофан (Θεοφάνης ὁμολογητής) је рођен за владе Константина Копронима (740—775 год.) од угледних и имућних родитеља. Он је врло млад ступио у калуђере, а провео је скоро цео век у једном манастиру што га је сам основао. Био је ватрен присталица икона и због тога је за владе Лава V Јерменина био гоњен и послан у изгнанство, где је 817 год. и умро.

Теофан није имао намеру да пише историју и није се спремао за тај позив. Али када је његов пријатељ Ђорђе Синкел био на самрти (810—811 год.) молио је Теофана да настави историско дело, које је он био почео. Теофан је испунио молбу и жељу свога пријатеља и наставио је Хронографију Синкелову од 284 год., докле је он написао, па је довео до 813 год. Своје историско дело назвао је Теофан Χρονογραφία, а догађаје је испричао строго хронолошки, бележећи хронологију од створења света, од рођења Христова, по годинама владе византиских, перзиских и сараценских владалаца и вселенских патријараха.

Теофан је главни извор за све познije хронографе византиске. Његово дело превео је на латински познати Анастасије Библиотекар 873—875 год.

Ја сам употребио издање Carolus De Boor, Theophanis chronographia I (1883), II (1885).

О Теофану в. K. Krumbacher, Gesch. der Byzantinischen Literatur[2] (1897) 342—347. Ср. још о биографијама Теофано-

вим Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 235—6; 9, 1900, 611; Визант. Врем. 7, 1900, 263—4, — о гробу његову Byzant. Zeitschr. 4, 1895, 393, — за критику текста Byzant. Zeitschr. 1, 1892, 591—3; Визант. Врем. 1, 1894, 307—18; Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 508; 14, 1905, 612—3, — о једном дитирамбу на Теофана ср. Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 459—60, — о употреби Теофана код Ајнхарда ср. Byzant. Zeitschr. 5, 1896, 615. О хронологији Теофановој в. H. Hubert, Observations sur la chronologie de Théophane et de quelques lettres des papes (726—775) у Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 491—505; E. W. Brooks, The Chronology of Theophanes 607—775 у Byzant. Zeitschr. 8, 1899, 82—97; Lombard, l. c. 1—2, 54, 58. Има још одлична расправа J. Pargoire, Saint Théophane le Chronographe et ses rapports avec saint Théodore Studite (Визант. Врем. 9, 1902, 31—102.)

Патријарх Никифор описао је догађаје из византиске историје од 602—769 год. Он је био патријарх цариградски од 806—815 год. Стога што је био присталица икона збачен је са свога положаја 815 год. и прогнан. У прогонству је и умро 829 год. Дело у коме је испричао историске догађаје од 602—769 год. назвао је Ἱστορία σύντομος (обично се цитира као Breviarium Nicephori). Никифорова историја писана је за ширу публику; стога су у њој особито истакнути и детаљно изнети догађаји, који ширу публику могу интересовати.

Осим тога саставио је Никифор и Χρονογραφικὸν σύντομον. То су кратке суве хронолошке белешке од Адама до 829 год. Ово дело утицало је јако на српску аналистику. Ср. и Извѣстія Русск. Ареолог. Инст. въ Константинополѣ 8, 1902, 43.

Ја сам употребио Никифора по издању Carolus De Boor (1880; Ed. Teubneriana).

О Никифору в. K. Krumbacher, l. c. 349—352; M. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες (1884) 267—272. Ср. још Виз. Врем. 5, 1898, 585—6.

Пасхална хроника (Chonicon Paschale) је дело у коме су, у неједнаком обиму, изнети поједини историски догађаји забележени уз ускршње таблице. Пасхална хроника бележи догађаје од Адама до 629 год., али су у рукопису сачуване белешке само до 627 год.

Ја сам употребио Бонско Издање (1832).

О овој хроници в. K. Krumbacher, l. c. 337—339; Seeck, Gesch. des Untergangs der antiken Welt, I (1897) 409, 423; Niese, Grundriss der römischen Geschichte² (1897) 213.

Осим тога има о појединим догађајима у овом периоду бележака и код других разних писаца византиских. на пр. код

Јована Антиохиског (в. K. Krumbacher, l. c. 334—335; издање C. De Boor, Excerpta historica III, 1905); код *Јована из Никију* (в. K. Krumbacher, l. c. 404); код песника *Пизида* (в. K. Krumbacher, l. c. 709—712) и т. д.

Осим тога има података за историју Балканских Словена и у неким западним изворима.

За историју словенску почетком VII в. има података код т. зв. *Фредегара*. Хроника, позната под именом Фредегаровим, састављена је из делâ тројице писаца; она прича догађаје до средине VII в., а дело последњега писца састављено је мало доцније. У њему су и податци за историју словенску. О Фредегару в. W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter[7] 1904, 114—118.

Доста података за историју Словена до пред половину VIII века има *Paulus Diaconus*. Павле Ђакон је рођен око 720 год., однегован је на двору у Павији, а затим је провео дуже време као калуђер у манастиру Монтекасину. Год. 783 ишао је Карлу Великом да моли слободу за свога брата. Писао је доста, а података за историју Словена има у његовом најзнатнијем делу о историји Лангобардског Народа, које хвата време до 744 год. а писано је око 787 и, како изгледа, остало је недовршено. О Павлу Ђакону в. W. Wattenbach, l. c. 177—186.

За историју словенску крајем VIII и почетком IX века има доста података у биографији Карла Великог и у аналима од познатога *Ајнхарда* (в. W. Wattenbach, l. c. 198—226). Осим тога има за исто време много података и у разним летописима и летописачким белешкама франачким. О франачким аналима тога доба в. W. Wattenbach, l. c. 154—167.

Ја сам све летописачке белешке употребио по издању Kos-a.

Остали мање важни извори или извори у којима има тек по гдекоји податак за историју Словена, поменути су на своме месту у примедбама. Преглед и оцену свих извора за владу цара Ираклија в. код A. Pernice, L' imperatore Eraclio (1906) VII—XXVI; за владу цара Константина Копринима в. A. Lombard, Constantin V, empereur des Romains (1902) 1—9.

*

Збирке историских извора и извода за овај период имају *Dr. Fr. Rački*, Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia (1877) 262—303; *Dr. Fr. Kos*, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I (1902) 178—369.

*

Цео период византиске историје, о коме се говори у овом делу разрадили су међу осталима:

E. Gibbon, The history of the decline et fall of the roman empire V (1904) 73—582, VI (1906) 1—39.

Dr. G. Hertzberg, Gesch. der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des sechzehnten Jahrhunderts (1883) 40—122.

H. Gelzer, Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte (код K. Krumbacher-a, l. c. 945—965).

K. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους[2] 1887.

I Насељавање Словена на Балканском Полуострву.

[1]) О буни византиске војске против Маврићија в. Simocattes 294—6. Ср. Византија и Срби I, 215—6. — Како је Маврићије збачен и погубљен и како је Фока заузео Цариград и отео престо в. Simocattes 296—313, Theopanes 281—291, Chronicon Paschale 695—7; Јован Антиохиски у C. De Boor, Excerpta Historica III (1905) 148. Ср. Dr. Otto Adamek, Beiträge zur Gesch. des byzantinischen Kaisers Mauricius I (1890), II (1891); Byzant. Zeitschr. 1, 1892, 179; G. Schlumberger, Les îls des princes (1884) 7—9, 328; K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens I (1901) 25; Dr. G. Manojlović, Carigradski Narod („Demos") od god. 400—800 po Is. (1904) 15—16. — О томе како су некада војске проводиле зиму на левој обали доњега Дунава в. R. Roesler, Romänische Studien (1871) 20, 29, 31—9; Dr. B. Rappaport, Die Einfälle der Goten in das Römische Reich bis auf Constantin (1899) 46, 97, 110, 114; H. Schiller, Gesch. der römischen Kaiserzeit I (1883) 530, 860; II (1887) 199, 393. — О односу византиског клира према Маврићију в. N. Nodilo, Varvarstvo otima mah nad Vizantijom, do smrti cara Heraklija (566—641), 1905, (Historija Srednjega Vieka III), 122—3, 127. — О односу папе Гргура I Великог према Фоки ср. Nodilo, l. c. 114—21; F. Görres, Papst Gregor der Grosse und Kaiser Phokas (Zeitschr. für wissenschaftl. Theologie 44, 1901, 592—602; ср. Byzant. Zeitschr. 11, 1902, 257). — О Маврићијевој необичној храбрости и присебности на самрти в. Simocattes 304—6. — О односу цариградских странака према Маврићију ср. G. Manojlović. l. c. 60—4.

[2]) Последње велико, систематско дело у византиској историјографији је Историја Теофилакта Симокате, која завршује смрћу Маврићијевом (602 год.). После тога нема, све до IX века, савремених историских дела. Податци о византиској историји у VII и VIII веку налазе се или у изворима друге врсте или тек у доцнијим компилативним историским раде-

вима, византиским Хроногрaфима. Само у њима има података и за историју Словена на Балканском Полуострву у то доба. — Међу осталим ср. K. Krumbacher. Gesch. der byzantinischen Litteratur[2] (1897) 246—252; Dr H. Gelzer, Pergamon unter Byzantinern und Osmanen (1903) 39; Wattenbach, l. c. 112, 114, 118; Nodilo, l. c. 130. — О томе како је свакако било извора, па су изгубљени ср. E. Patzig, Leo Grammaticus und seine Sippe (Byz. Zeitschr. 3, 1894, 470). — О томе, како у то доба овладује варварство ср. Nodilo, l. c. 130; Gelzer, Genesis 9. За почетак VIII века каже Paulus Diaconus: tempora fuere barbarica (228).

[3]) О томе како је Византија до смрти Маврикијеве још држала у својој власти све покрајине на десној обали доњега Дунава и како су се Словени тек после 602 год. могли стално настанити на Балканском Полуострву в. Прим. 107 и 108.

[4]) О Фоки и Фокиној влади в. Theophanes 291—8; Nicephorus 3; Paulus Diaconus 156—161; Chron. Paschale 694—6; Miracula St. Demetrii (Acta Sanctorum, Oktober IV, 132—3). — Јован Антиохиски каже, да је Фока био Трачанин и да је био 55 год. стар, кад је дошао на престо (l. c. 149). — Ср. Nodilo, l. c. 121; Gelzer, l. c. 36—7; Dr K. Roth, Gesch. des Byzantinischen Reiches (Sammlung Göschen 190), 1904, 32; L. M. Hartmann, Gesch. Italiens im Mittelalter I[2] (1900) 199; Pernice, l. c. 10—24. — Са Фоком, каже Теофилакт Симоката, почињу византиске несреће (Simocattes 303, 308). — Један епиграм на Фоку в. поменут у Byzant. Zeitschr. 2, 1893, 168. — G. B. Hicks у расправи St. Gregory and the Emperor Phocas објашњава политичким приликама и обичајем предусретљиви тон у писмима Гргуровим Фоки (Ср. Byzant. Zeitschr. 13, 1904, 649). — О томе, како је Фока хтео насилно да крсти Јевреје в. Theophanes 296—7. Ср. Николајевић, l. c. 108, 22—3. Карактеристика Јевреја: Simocattes 201—2; ср. Byz. Zeitschr. 5, 1896, 267. — О тиранији Фокиној в., осим наведених извора, и Simocattes 309—314 у једном запису 1801 год. стоји за једног турског пашу: уподобио се бѣше Фоки мѵчителю, греческомѵ царю (Записи II, 321, бр. 3776). — О опозицији Фокином режиму и о устанцима против њега у Цариграду и у провинцији в. Chron. Paschale 695—6, 699; Theophanes 294—7; Miracula St. Demetrii, l. c. 132—3. Ср. H. Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung (1899) 9; Nodilo, l. c. 126—7; Manojlović, l. c. 73, 82. — О положају Византије и о стању у Византији у то доба ср. још Gelzer, l. c. 9—10. О узроцима слабости ср. Karl Schenk, Kaiser Leon III (1880) 8. — О Петру в. Византија и Срби I, 203—6, 214—6; о Коментиолу l. c., 181—9. 210—2; о Елпидију l. c. 184—6. — У причи о Чудима Св. Димитрија (l. c. 132) описује се

стање после Мавриција овако: Ἐπὶ τῆς μετὰ Μαυρίκιον τὸν τῆς εὐσεβοῦς λήξεως βασιλείας, ἴσθε σχεδὸν ἅπαντες, οἵους κατὰ πόλιν ἤγειρεν κονιορτοὺς ὁ διάβολος, ψύξας τὴν ἀγάπην καὶ μισαλληλίαν σπείρας κατὰ τὴν ἀνατολὴν πᾶσαν καὶ Κιλικίαν καὶ Ἀσίαν καὶ Παλαιστίνην καὶ πάσας τὰς ἀμφὶ τὰ ἐκεῖσε μέρει πατρίδας ἕως καὶ αὐτῆς τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων .... οὕτως καὶ τὰς περὶ τὸ Ἰλλυρικὸν ἁπάσας πόλεις ἡ τῶν ἀνατολικῶν φήμη διανεμηθεῖσα κακῶν..... — О откупљивању заробљеника у то доба в. Chon. Paschale 694—5.

[5]) О томе, како је, особито у VII веку, тежиште државе пренето на Исток, специјално у Малу Азију, ср. Gelzer, l. c. 65; Gesch. 959—60; Schenk, l. c. 7; М. Соколовъ, Изъ древней исторій Болгаръ (1879) 72. — О положају Византије у почетку VII века ср. Nodilo, l. c. 125—8; L. Niederle, Slovanske Starožitnosti II (1906) 222—3.

[6]) О нападају Персијанаца на Византију после Мавријеве смрти в. Simocattes 308, 314; Theophanes 290—2, 300. Ср. Hopf, l. c. 92; Pernice, l. c. 58. — Павле Ђакон бележи, истина пре смрти Мавријеве: Hac tempestate legati Agilulfi regressi a cacano. pacem perpetuam factam cum Avaribus nuntiarunt. Legatus quoque cacani cum eis adveniens, ad Gallias perrexit, denuntians Francorum regibus, ut, sicut cum Avaribus, ita pacem habeant cum Langobardis. Inter haec Langobardi cum Avaribus et Sclavis Histrorum fines ingressi, universa ignibus et rapinis vastavere (стр. 156). У исти мах οἱ Ἄβαρεις τὴν Θράκην διώλεσαν (Theophanes 290). — О миру уговореном са Аварима в. Theophanes 292: Ὁ δὲ Φωκᾶς τὰς δυνάμεις ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν μετέφερε τῷ Χαγάνῳ τὰ πάκτα ἐπαυξήσας, νομίζων ἠρεμεῖν τῶν Ἀβάρων τὸ ἔθνος. Ср. Simocattes 308. — Nodilo (l. c. 125) мисли, да би Авари били уништени, да је Мавријеве дуже остао на престолу. Тако мисли и Roesler (Zeitpunkt 114).

[7]) О учешћу Авара у лангобардском рату в. Paulus Diaconus 157: Агилулф је cum Sclavis, quos ei cacanus rex Avarorum in solacium miserat, освојио Мантуу. Ср. Niederle, l. c. II, 222. — О ратовању Фокином са Персијанцима в. Chron. Paschale 699; Theophanes 292—7. — О помору, неродици и глади в. Chron. Paschale 694—700. — О Нарзесу в. Theophanes 291—2.

[8]) О спремању акције против Фоке и о учешћу Прискову у тој акцији в. Theophanes 295—6; Nicephorus 4. — О улози и раду Прасина (демократске странке) за владе Фокине ср. Manojlović, l. c. 25. — О походу Ираклијеву на Цариград и о паду Фокину в. Јован Антиохиски, l. c. 149—50; Chron. Paschale 700—1; Theophanes 298—9; Nicephorus 4—7. Ср. Nodilo, l. c. 127—131; Николајевић, l. c. 108. 21—2; Pernice,

l. c. 36—40. Има о паду Фокину расправа Kraitscheck-a, Der Sturz des Kaisers Maurikios (1896), која је слаба (ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 188—90).

[9]) О нападају Словена на Истру и Баварску в. Paulus Diaconus 166—8: Два брата заузимали у то доба Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur. Словени Histriam, interfectis militibus, lacrimabiliter depredati sunt. Ср. Николајевић, l. c. 108, 14—8; Nodilo, l. c. 154—7. — О намери Ираклијевој да се после смрти Фокине врати в. Chron. Paschale 701; Nicephorus 5. — О Ираклију је најбоља расправа A. Pernice, L' imperatore Eraclio (1905), стр. XXVII + 327. (В. критику у Byzant Zeitschr. 15, 1906, 301—7). — О Ираклију има још три монотрафије, али су све три слабе: L. Drapeyron (1869), ср. K. Krumbacher, Gesch. der byzant. Lit. (1897) 1074. Г. Ласкинъ (1899); ср. Byzant. Zeitschr. 1, 1892, 179. Ф. Е. Εὐαγγελίδης (1903); ср. Byzant. Zeitschr. 12, 1903, 684 и Визант. Врем. 10, 1903, 279; 11, 1904, 296. — Ср. још Nodilo, l. c. 300; Niederle, l. c. 230; Hertzberg, l. c. 42—53; Καλλιγᾶς, l. c. 80; Ξ. Α. Σιδερίδης, Ἐπανόρθωσις ἀφηγήσεων γεγονότων τινῶν ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου τοῦ Α' (ср. Визант. Врем. 11, 1904, 313 и Échos d' Orient, 8, 1894/5, 56). — О томе, како је Ираклије био храбар и лукав и како је његова лична храброст чинила јак и повољан утисак на војску в. Nicephorus 19. — О томе, како је Ираклије био свестан своје владалачке дужности и свог владалачког достојанства и како је хтео и умео то достојанство да чува и брани, показује пример са Криспом (Nicephorus 6). — О личној храбрости Ираклијевој има у изворима доста података. Тако је у једној битци он први напао на непријатеље и тројицу сам убио; том приликом је рањен коњ под њим (Theophanes 318). Другом једном приликом имао је Ираклије двобој са једним голијатом, кога је савладао, али је том приликом и сам био рањен (Theophanes). И иначе су његови војници чешће имали прилике да га виде, како се храбро бори међу првим редовима, раме уз раме са својим војницима (Theophanes 304—5). У опште је Ираклије умео да поступа са војницима (Nicephorus 6). — О томе, како је Ираклије био добар тактичар и стратег в. Theophanes 308. — О томе, како је био добар говорник и како је знао и могао говором да одушеви војску в. Theophanes 307, 309, 310, 317. — Ираклије је, особито доцније, био врло нетолерантан према опозицији; он је мучио људе, који су се усуђивали да критикују његову политику (Nicephorus 26—7); брата је дао затворити, што је говорио против брака царева са Мартином (Nicephorus 23). Са учесницима једне завере поступио је грозно (Nicephorus 25). — Занимљиво је напоменути, да

је Ираклије, како изгледа, био фаталиста (ср. Theophanes 308) и да се, особито у доцнијим годинама, ужасно бојао мора (Nicephorus 25—6). — Кратке добре карактеристике Ираклијеве в. Gelzer, l. c. 946; Nodilo, l. c. 350.

[10]) О стању у Византији под режимом Фокиним в. Chron. Paschale 695—701; Theophanes 290—8; Nicephorus 3; Miracula St. Demetrii 132. Ср. Gelzer, l. c. 946—7; Nodilo, l. c. 101—4; Николајевић, l. c. 108, 22; Pernice, l. c. 10—2, 46—7. — О трансформацији Византије од Ираклија ср. A. Lombard, Constantin V, empereur des Romains (1905) 80; Gelzer, l. c. 946. — О томе, како је под Фоком опала византиска војска в. Theophanes 290. — О томе, како је владалачки авторитет био опао и како је Ираклије радио, да га дигне и утврди в. Nicephorus 5—6. Ср. Manojlović, l. c. 74. — О јавном мњењу у Византији према Ираклију због његове друге женидбе в. Nicephorus 14, 23; Theophanes 300, 331. Ср. Manojlović, l. c. 77.

[11]) О перзиским освајањима првих година владе Ираклијеве в. Theophanes 299. Ср. Pernice 57—84. — О аварским нападајима в. Theophanes 300: τήν τε γὰρ Εὐρώπην οἱ Ἅβαρεις ἠρήμωσαν, καὶ τὴν Ἀσίαν οἱ Πέρσαι πᾶσαν κατέστρεφαν καὶ τὰς πόλεις ᾐχμαλώτευσαν καὶ τὸν τῶν Ῥωμαίων στρατὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀνήλωσαν. — О земљотресу в. Chron. Paschale 702. — О паду Дамаска и Јерусалима и о продирању перзиском до Халкедона в. Chron. Paschale 704, 706—9; Theophanes 300—1; Nicephorus 9. Ср. Nodilo, l. c. 304—9; Le Comte Couret, La prise de Jérusalem par les Perses en 614 у Revue de l' Orient chrétien 2 (1897) 125—164 (ср. Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 629—30; Виз. Врем. 4, 1897, 718—9); H. Gelzer, Chalkedon oder Karchendon. Beiträge zur Gesch. des Kaisers Herakleios у Rhein. Mus. 48 (1893) 161—174 (ср. Byzant. Zeitschr. 2, 1893, 644). Ср. Визант. Врем. 5, 1898, 103, 326; 7, 1900, 249; 9, 1902, 582. Καλλιγᾶς, l. c. 80 и Николајевић, l. c. 108, 24—5 имају погрешну хронологију.

[12]) О разорењу Солина и Епидавра в. традиције у XIII веку код Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (Ed. F. Rački, 1894) 23—33. Ср. Documenta 380. — Nodilo, l. c. 309—14 мисли, да су Солин и Епидавар разорени око 614 год. Ср. Niederle, l. c. 224; Дриновъ, l. c. 124 и д. — О губитку Мисира, о глади и куги у Цариграду и о Ираклијевој намери да напусти Цариград и да премести престоницу Империје у Африку в. Nicephorus 12. Ср. Nodilo, l. c. 314—5. — О паду Ниша и Сардике в. Miracula St. Demetrii 168.

[13]) Извор за историју Солуна и за нападаје Словена су Легенде о Чудима Св. Димитрија (Acta Sanctorum, Oktober, IV, 104—186). О Легенди ср. Niederle, l. c. 225—6.

Има и латински превод Житија Димитријевог из XII в. (Ср. Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 627). — О Солуну у VII веку ср. Byz. Zeitschr. 4 (1895) 433—4. О значају Солуна ср. Gelzer, l. c. 43; А. А. Васильевъ, Византія и Арабы II (1902) 141—4. — За историју Солуна до 732 год. ср. П. Лепорскій, Исторія еессалоникскаго ексархата до времени присоединенія его къ константинопольскому патріархату (1901); (ср. Визант. Врем. 8, 1901, 611—22 и Byzant. Zeitschr. 12, 1903, 411—22). — О једном слову о Димитрију, које је написао Акрополита ср. Виз. Врем. 1, 1904, 692—3.

О првом словенском нападају на Солун назначена је код свих писаца до сада погрешно година. У опису Чуда прича се да је први нападај Словена на Солун био κυριακῇ γὰρ ἡμέρᾳ . . . . . τῇ εἰκαδιδευτέρᾳ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός (Miracula 144), а за владе цара Мавриција. У примедбама и коментару на Чуда Св. Димитрија у издању Боландиста казано је, како од год. 581 до 603 „solo dicto anno 597 vigesima secunda Septembris dies fuit Dominica" (стр. 147). Према томе сам и ја (Византија и Срби I, 207) ставио први словенски нападај на Солун у год. 597. Чак ми се та погрешна година поткрала и овде у II књизи на стр. 15, мада је тачно година на стр. 14 двапут назначена. — Пре свега није тачно тврђење, да је за владе цара Мавриција само 597 год. био 22 септ. у недељу, него је то био случај и 586 год. Осим тога све остало, што се у Чудима прича, како је Хаган слао посланство са неким потраживањима Маврицију, како га је Мавриције одбио и како је Хаган, љут на Мавриција због тога, послао Словене да нападну на Византију, — све то слабо пристаје уз догађаје 597 год. (Византија и Срби I, 204—6), а слаже се са догађајима и приликама 586 год. — О том хронолошком питању спремио сам у осталом засебну расправицу за Byz. Zeitschrift. — Ср. и Tafel, l. c. LXI—LXVI; Niederle, l. c. 228; J. Marqart, Osteuropäische und ostasiatische Sreifzüge (1903) 244. — Канон Св. Димитрију в. у Byzant. Zeitschr. 13, 1904, 621. — О хронологији особито друге књиге Чудā има расправа A. Pernice у Bessarione VI, II, 65, где доказује да је први део писан после 610 год., други ускоро после 656 год., а трећи после 904 год. (Ср. Byzant. Zeitschr. 12, 1903, 398 и Визант. Врем. 9, 1902, 595). — Опис првог словенског нападаја на Солун 586 год. в. Miracula St. Demetrii 143—6. Хаган је послао на Солун ἅπασαν τῶν Σκλαβινιῶν θρησκείαν καὶ θηριώδη φυλήν, ὑπεκείντο γὰρ αὐτῷ τὸ ἔθνος ἅπαν.

[14]) О нападају Словена на Солун 26 октобра, баш кад је горео храм Св. Димитрија в. Miracula St. Demetrii 137—141. — За годину овог нападаја в. Јована из Никију код Niederl-a,

l. c. 229. — Tafel, l. c. LVIII—LX ставља овај нападај у год. 597.

[15]) О нападајима Словена на Приморје и Острва 614—5 год. в. Miracula St. Demetrii 167. За хронологију в. белешку Исидора из Севиље код Дринова, l. c. 118—9. — J. Laurent, Sur la date des Églises St. Démétrius et Ste. Sophie à Thessalonique (Byz. Zeitschr. 4, 1895, 429) ставља овај нападај погрешно у год. 617. Hopf. l. c. 94 и Николајевић, l. c. 109, 45—6 стављају овај нападај у 675 год.; Соколовъ, l. c. 55—6 и Ков.-Јов., l. c. 99 у 676 год., а Niederle, l. c. 234—5 у 758 год. — О нападају словенском на Солун 617 год. в. Miracula St. Demetrii. — О томе, како су Словени једном приликом при нападају на Солун повели собом и своје породице са намером, да се настане у Солуну, ако га освоје, в. Miracula St. Demetrii 162 — О словенском поглавару, који је ухваћен у Солуну в. Miracula St. Demetrii 165. Ков.-Јов., l. c. 99 погрешно кажу, да је онај словенски поглавар „продро у Солун".

[16]) О нападају на Солун, који су извршили Авари са подложним народима на молбу слободних Словена 619 год. в. Miracula St. Demetrii 167. Кад су варвари напали на Солун ἕτεροι δὲ τῶν ἀπὸ Ναϊσσοῦ καὶ Σαρδικῆς ὑπαρχόντων, ὡς πεῖραν τῆς αὐτῶν τειχομαχίας εἰληφότες μετὰ θρήνων ἔλεγον, ὅτι ἐκεῖθεν φυγόντες ἐνταῦθα ἤκομεν μεθ ὑμῶν ἀπολέσθαι, μία γὰρ τοῦτων λίθου βολὴ τὸ τεῖχος κατεάξει. Ср. Tafel, l. c. LXXX—III; Hopf, l. c. 94; Николајевић, l. c. 109, 46—8; Соколовъ, l. c. 56; Ков.-Јов., l. c. 100—1; Niederle, l. c. 235.

[17]) О нападају Авара на Тракију в. Theophanes 301. — О устанку византиског егзарха у Италији ср. L. M. Hartmann, Untersuchungen zur Gesch. der byzant. Verwaltung in Italien (1889) 13—4; L. M. Hartmann, Gesch. Italiens I, 2, 202—4. — О томе како је у то доба изгубила Византија последње своје поседе у Шпанији в. Gelzer, l. c. 923. — О Ираклијевим ратовима против Персије ср. E. Gerland, Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios (Byzant. Zeitschr. 4, 1895, 330—373; о првом походу 622 год. стр. 340—8, о другом стр. 348—362, о трећем стр. 362—73). Pernice, l. c. 57—179. — О Ираклијеву походу 622 год. писао је и N. H. Baynes (ср. Byzant. Zeitschr. 14, 1905, 346) и А. Σιδερίδης у Цариградском Фил. Σύλλογ. 1904, 98—118 (ср. Byzant. Zeitschr. 14, 1905, 346, 380). — О Ираклијевом личном спремању за полазак у перзиски рат ср. Николајевић, Летопис 108, 35—6. — Ср. и још Nodilo, l. c. 319. — О Ираклијеву посланству Аварима в. Theophanes 301.

[18]) О састанку Ираклијеву са хаганом и о мучком нападају на Ираклија в. Chron. Paschale 712—3; Theophanes 301—2; Nicephorus 12—4. — У старијим делима је овај до-

гаћај стављен у разне године. Тако га C. Hopf, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit I (1870) 92, M. Соколовъ, Изъ древней исторій болгаръ (1879) 54, Ил. Срећковић, Историја Српскога Народа I (1884) 26, N. Nodilo, l. c. 316—7, Николајевић, l. c. 108, 28—34 — стављају у 619 год. R. Roesler, Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau (1873) 116—7 — ставља га у 618 год.; Ν. Ι. Κοκκώνης, Ἱστορία τῶν Βουλγάρων (1877) 20 и Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, Историја Српскога Народа I (1893) 72—3 у год. 617, а Π. Καλλιγᾶς, Μελέται βυζαντίνης ἱστορίας (1894) 81 чак у 616 год. Чудновато је да је L. Niederle у 1 свесци II дела Slovanské Starožitnosti: Původ a počátky Slovanů Jižních (1906) 230 превидео расправу Gerland-ову, те пише, да је овај нападај Авара био 618/9 год.! — Николајевић, l. c. 33 бележи чак да се све то десило у *суботу* 19 јула 619 год., а тај је дан био четвртак! — Nodilo l. c. на стр. 322 помиње и 623 год. нападај Авара, али је, зачудо, и он превидео расправу Gerland-ову, па и он састанак Ираклијев са хаганом и мучки нападај Авара рђаво датира. Не знам како су Ков.-Јов. l. c. 72—3 из тога што је састанак требао бити у Селимврији (и то је у осталом погрешно, јер је састанак уговорен у Ираклији, в. Chron. Paschale 712 и Nicephorus 13), могли закључити и тврдити, да је „дотле била потиснута царска граница!“ — што је свакако погрешно. Сама Chron. Paschale 713 прича, да су Авари том приликом све заробљенике μετῴκισαν πέραν τοῦ Δανουβίου. — Николајевић је цео овај догађај испричао врло поетски. Ср. и М. Дриновъ, Заселеніе Балканскаго Полуострва славянами (1873) 119—20.

[19]) О нападају Перзијанаца в. Theophanes 301—2. — О поновним преговорима Ираклијевим за мир са Аварима в. Theophanes 302—3: Ираклије хагана ἐπίτροπον τοῦ ἑαυτοῦ υἱοῦ ὠνόμασεν; Nicephorus 17—8. Ср. Николајевић, l. c. 108, 35—7. — О нападају Словена на Крит 623 год. ср. Niederle, l. c. 238; Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 637; Шишмановъ у Бълг. Прегл. 1897, 3, 38.

[20]) О Ираклијевом ратовању са Перзијанцима в. Theophanes 307—14, Nicephorus 15—7. Ср. Pernice, l. c. 111—120. — О раду перзиске дипломације на савезу са варварима у Европи за нападај на Цариград 626 год. в. Theophanes 315: Χοσρόης τὸν δὲ Σάρβαρον σὺν τῷ λοιπῷ αὐτοῦ στρατῷ κατὰ Κωνσταντινουπόλεως ἀπέστειλεν, ὅπως τοὺς ἐκ δύσεως Οὔννους, οὓς Ἀβάρους καλοῦσιν, Βουλγάροις τε καὶ Σκλάβοις καὶ Γηπαίδαις συμφωνήσας, κατὰ τῆς πόλεως χωρήσωσι καὶ ταύτην πολιορκήσωσιν; Chron. Paschale 716. — О небеском знаку, који се појавио марта месеца в. Chron. Paschale 715. — О изгредима, који су били у мају в. Chron. Paschale 715—6.

О нападају аварско-словенско-перзиском на Цариград 626 год. најбољи је и најважнији извор Chron. Paschale 716—726 и један спис, у коме је описан тај нападај (Изд. L. Sternbach, Analecta Avarica, 1900, 2—24. О вредности Sternbach-овог издавања в. Визант. Врем. 11, 1904, 300). Осим тога података за историју те опсаде има у једној песми савременог песника Pisides-a (Ed. Bon. 1836), код Theophanes 315—6 и Nicephorus 17—8. — Нићифор каже (стр. 18) изрично: καὶ Σκλαβηνὰ πλήθη οἱ Ἄβαροι ἐπεφέροντο καὶ εἰς συμμαχίαν ἐχρῶντο. — Pisides помиње (63, 409) да су у чамцима били, осим Словена, и Бугари. Теофан прича (316): καὶ εἰς σκάφη γλυπτὰ ἐκ τοῦ Ἴστρου πλῆθος ἄπειρον καὶ ἀριθμοῦ κρεῖττον ἐνέγκαντες..... што се свакако односи на слободне Словене на доњем Дунаву. — Приликом ове опсаде Авари су покварили и цариградски водовод (Theophanes 440), који је Јустинијан био обновио (Chron. Paschale 619), а Маврикије оправљао (Simocattes 269). — О нападају на Цариград 626 год. има специјална расправа: Dr Matthias Rypl. Die Beziehungen der Slaven und Avaren zum Oströmischen Reiche unter der Regierung des Kaisers Heraklius (1888) 1—16. Ова је расправа међутим сасвим некритична и без икакве вредности. — О нападају на Цариград 626 год. има расправу и A. Mordtmann (ср. Krumbacher, l. c. 1074). Ср. о том догађају још: Hopf, l. c. 93; Соколовъ, l. c. 54; Κοκκώνης, l. c. 20; Срећковић, l. c. 27—8; Ков.-Јов. l. c. 73—4. Доста опширно су писали: Николајевић, l. c. 109, 15—29; Nodilo, l. c. 326—31 (особито о учешћу Словена у том рату); Καλλιγᾶς, l. c. 82—5; Дриновъ, l. c. 120; В. Васильевскій, Авары, а не Русскіе, Θеодоръ, а не Георгій (Визант. Врем. 3, 1896, 83—95) и особито Pernice, l. c. 137—56 и д.; Schlumberger, l. c. 316—20; Niederle, l. c. 230—1, где су наведени и извори. Николајевић (l. c. 109, 26—7) истиче да је ватра, коју су палили неки Јермени ван Цариграда и на коју су наишли Словени после пораза на мору, била запаљена по наредби, да би примамила Словене. Та комбинација је доста вероватна. — Ни један од ових писаца међутим не разликује овом приликом добро слободне Словене са доњега Дунава, који су склопили са Перзијанцима и Аварима савез (συμμαχίαν — као што каже Nicephorus 18) и који су дошли свакако Дунавом и Црним Морем под Цариград, као што прича Theophanes 316, — и Словене, који су дошли са Аварима као њихови поданици. Дриновъ (l. c. 121—3) као да је склон да мисли, да су у тој опсади узели учешћа и Словени, који су, по његовој теорији, становали на Балканском Полуострву још од III века, а Николајевић (l. c. 109, 16) сасвим погрешно узима, да је аварска војска била „обтерећена ..... ономъ амфибскомъ флотомъ одъ чунова“ и да

*

се због тога „креташе тежко преко пустара Мизије“, јер та је флота, као што је поменуто, дошла под Цариград Дунавом и Црним Морем. У осталом могло је са Аварима под Цариградом бити и сувоземне војске од слободних Словена са доњега Дунава. На њих би се онда односило оно што се прича у Chron. Paschale 725: Τινὲς δὲ ἔλεγον ὅτι οἱ Σκλάβοι θεωρήσαντες τὸ γεγονὸς ἐπῆραν καὶ ἀνεχώρησαν, καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη καὶ ὁ κατάρατος Χαγάνος ἀναχωρῆσαι καὶ ἀκολουθῆσαι αὐτοῖς. О тим односима аварско-словенским спремио сам ја у осталом засебну расправу, у којој ће бити посебно и детаљно говора о учешћу слободних и аварских Словена у разним походима на Балканско Полуострво.

[21]) О опадању аварске силе и моћи после неуспелог нападаја на Цариград 626 год. в. Documenta 275; Kos, l. c. 194—7. Ср. Nodilo, l. c. 346—7. — О томе, како су Авари рђаво поступали са подјармљеним народима, а специјално са Словенима, пише у Руском Летопису (т. зв. Нестору): Си те Обре воюѣваxоу на Словѣнѣı, и примоучиша Доулѣбъı, соуща Словѣнѣı, и насилиѥ творıаxоу женамъ доулѣбьскъıмъ. Аще поıаxати боудıаше Обриноу, не дадıаше въпрıащи коня ни вола, нъ велıаше въпрıащи три ли четъıри ли пıатъ женъ въ телѣгоу и повести Обрина, и тако моучаxоу Доулѣбъı (Fr. Miclosich, Chronica Nestoris, 1860, 6). А франачки историк Фредегар прича: Winidi bifulci Chunis fuerant iam ab antiquito, ut, cum Chuni in exercitu contra gentem qualibet adgrediebant, Chuni pro castra adunatum illorum stabant exercitum, Winidi vero pugnabant: si ad vincendum prevalebant, tunc Chuni predas capiendum adgrediebant; sin autem Winidi superabantur, Chunorum auxilio fulti virebus resumebant..... Chuni aemandum annis singulis in Esclavos veniebant, uxores Sclavorum et filias eorum strato sumebant; tributa super alias oppressiones Sclavi Chunis solvebant (Kos, l. c. 196—7). — О томе, како су Авари поступали са подчињеним Словенима ср. Николајевић, l. c. 109, 1—2; Nodilo, l. c. 342.

[22]) О устанку на Аваре в. Фредегара код Kos-a, l. c. 197. Побунили су се против аварске власти прво filii Chunorum, quos in uxores Winodorum et filias generaverant. Николајевић побија Фредегаров исказ (l. c. 109, 7—8) и доказује, осим тога, да је Само био Словенин (9—14). Николајевићева расправа, која је довде критична и одлична у сваком погледу, прелази у причању историје од треће десетине VII века (l. c. 110, 111 и д.) у област фантазије и патриотских комбинација. Она одатле губи сваку научну вредност. — О Саму в. још Huber, Geschichte Oesterreichs I (1885) 60; А. Л. Погодинъ, Изъ исторій славянскихъ передвиженій (1901) 152—8 (врло

слабо); Dr F. Krones, Handbuch der Gesch. Oesterreichs I (1876) 251—3; Nodilo, l. c. 341—4. — Николајевић мисли, да је Само умро 657 год., а Krones да је умро 662.

Већина историка бележи, држећи се хронологије Фредегарове, да је устанак Словена на Аваре био 623 год. Ја мислим, да је оправдана претпоставка, да је устанак на широј основи могао имати успеха тек после аварског пораза под Цариградом. Тако мисле и Krones (l. c. 253) и Nodilo (l. c. 341.) — Год. 629 тражила су племена, која су становала на граници аварској и словенској заштиту од Франака (Fredegar код Kos-a, l. c. 202—203). — О Самову сукобу са Французима в. Fredegar код Kos-a, l. c. 205—6; ту су (стр. 206—7) и други извори; De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus (код Dr F. Pastrnek, Dějiny Slovanských Apostolů, 1902, 265). Ср. Николајевић, l. c. 109, 32—5; Nodilo, l. c. 344—6. — Николајевић је (l. c. 109, 35—6) детаљно описао рат франачко-словенски.

[23]) О грађанском рату код Авара в. изворе код Kos-a, l. c. 208—9. — О Бугарима, који су се том приликом иселили у Баварску, па у Италију в. Kos, l. c. 209; Paulus Diaconus 196—7. За те Бугаре каже Павле Ђакон да usque hodie in his ut diximus locis habitantes, quamquam et latine loquantur, lingue tamen propriae usum minime amiserunt. У Гласнику 18 (1865) 338 стоји наравно да су то били Словени! — О устанку Бугара в. још Dr J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften (1898) 96; Roesler, l. c. 235; Николајевић, l. c. 109, 30; Κοκχώνης, l. c. 21; Nodilo, l. c. 346—7.

[24]) О нападајима Словена на Тирингију в. Kos, l. c. 209—12. Ср. Николајевић, l. c. 109, 37. — О Бугарима у аварској држави ср. Marquart. l. c. 75, 94—8. — О Куврату в. Nicephorus 24; Јован из Никиу (превод Н. Златарског у Сборникъ 11, 1894, 149). Ср. Соколовъ. l. c. 74; Nodilo, l. c. 346—7; Niederle, l c. 235; Златарски, Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история (l. c. 150—4). — Nicephorus (стр. 24) је у исто доба поменуо, да су од Авара за новац откупљивани византиски заробљеници.

[25]) О последњем Ираклијевом рату против Персијанаца и о победи код Нениве в. Theophanes 317—9; Nicephorus 19—22. О датуму битке код Нениве ср. Gerland, l. c. 367. — Ср. о раду Ираклијеву Николајевић, l. c. 108, 26. — О победи код Нениве, о последицама те победе и о расулу персиске државе после тога в. Theophanes 317—329; Nicephorus 21—2. Ср. Nodilo, l. c. 332—41; Pernice, l. c. 157—182. — О враћању Часног Крста в. Theophanes 327; Nicephorus 21—2. — О подизању часног крста в. Јов. Ефес. 72. — О култу крста код Хришћана ср. Échos d' Orient, 5, 1901/2, 193, 257;

7, 1903/4, 127, 150. — О триумфу Ираклијеву после повратка из перзиског рата в. Theophanes 327—8; Nicephorus 22. — Занимљив је један званичан извештај о току рата после победе код Нинive сачуван у Chron. Paschale 730—4.

[26]) О верском покрету међу Сараценима, о Мухамеду и Исламу ср. Dr A. Müller, Der Islam im Morgen- und Abendlande I (1885) 44—207; Th. Lindner, Weltgeschichte seit der Völkerwanderung I (1901) 183—201. Од наших писаца најбоље и најопширније Nodilo, l. c. 347—411. — Историју Мухамедову в. и код Theophanes 333—4. — Бедуине је врло добро карактарисао и описао R. Röhricht, Geschichte der Kreuzzüge (1898) 6—7. Ср. још Echos d' Orient I (1897/8) 173—9. — В. и Указ Мухамедов о Хришћанима, који је врло толерантан (l. c. 170—1). — Ср. још за историју и филозофију Ислама Byzant. Zeitschr. 14, 1905, 310. — О рату сарацеиско-перзиском ср. Nodilo, l. c. 411—6. — О Сарацепима у VI веку ср. Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 636 и д.

[27]) О првим сукобима Сарацена са Византијом в. Theophanes 335—9. Ср. Pernice, l. c. 241—66. — О томе, како су освојили Палестину и Сирију в. Theophanes 339; — Антиохију и Едесу в. Theophanes 340; Nicephorus 23—6. Ср. Pernice, l. c. 267—88. — О преношењу часног крста из Јерусалима у Цариград в. Theophanes 336—7. — Ср. Nodilo, l. c. 419—30. О ратовима Сарацена у Азији 641—750 год. има расправа од E. W. Brooks (ср. Byzant. Zeitschr. 8, 1899, 576). О томе како су Сарацени освојили Мисир писао је A. J. Butler (Byz. Zeitschr. 12, 1903, 604—8 и Визант. Врем. 11, 1904. 815). О истом предмету писао је и E. W. Brooks, On the chronology of the conquest of Egypt by the Saracens (Byz. Zeitschr. 4, 1895, 435—44). Он доказује да је Александрија пала 17 октобра 641 год. Gelzer (Gesch. 951) тврди, да су Сарацени освојили Александрију тек 29 септ. 643 год. — F. W. von Bissing, Gesch. Ägyptens im Umriss (1904) 142 пише, да је Александрија пала 17 септ. 642 год. О Александриској Библиотеци, коју је том приликом Омар дао тобоже спалити ср. L. E. Lögdberg, Über die alexandrinischen Bibliotheken у Eranos 3 (1899) 173—92 (ср. Byz. Zeitschr. 9, 1900, 590). — О последњим годинама владе Ираклијеве. ср. Ch. Diehl, L' Afrique byzantine 528—9 (ср. Byz. Zeitschr. 7, 1898, 187); Nodilo, l. c. 423. — О сарацеиским освајањима последњих година Ираклијевих в. Theophanes 335—40, Nicephorus 23—6. Ср. Nodilo, l. c. 419—30. — О паду Јерусалима ср. Визант. Врем. 5, 1898, 768.

[28]) О династичким борбама у Византији после смрти Ираклијеве в. Theophanes 331, 341—2; Nicephorus 28—31.

Ср. Manojlović, Demos 77—80; Gelzer, Gesch. 912. — О словенском продирању у Далмацију и откупљивању заробљеника за време папе Јована IV в. Kos, l. c. 212—3; Documenta 277. Ср. Дриновъ, l. c. 124. — О учешћу Словена у побуни Радулфовој в. Fredegar код Kos-a, l. c. 212. — О нападају Словена на Беневентанску Кнежевину в. Paulus Diaconus 170: На талијанску обалу су прешли Sclavi cum multitudine navium. Кад је Ридуалд дошао eisdem Sclavis propria illorum linqua locutus est. Ср. Дриновъ, l. c. 131. Николајевић (l. c. 109, 43) је цео овај догађај сасвим рђаво и неверно преставио, мада је имао извор пред собом. Ков.-Јов., l. c. 97, свакако нису имали при руци сам извор, кад су изоставили да помену оно што је за нас најзанимљивије: да је Ридуалд знао и говорио словенски.

[29]) О несрећама, које су под Константином III разривале Византију и о приликама у то доба в. Theophanes 332, 343—4. — О освојењу Кипра и Рода и о томе, како су Сарацени спремали флоту, па су их у томе омела два грчка патриоте в. Theophanes 343—6. — О политици Константина III ср. Hartmann, Untersuchungen 17, Gesch. Ital. I, 2, 238—73.

[30]) О походу Константинову на Словене в. Theophanes 347: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν ὁ βασιλεὺς κατὰ Σκλαυινίας καὶ ἠχμαλώτευσε πολλοὺς καὶ ὑπέταξεν. То је све што се о овом походу зна. У свима расправама је овај поход Константинов на Словене стављен у 657 год. Теофан има 6149 год. од стварења света. Година 657 изведена је по побрканој Теофановој хронологији, како је у овој партији његова Хронографа изведена. Али је код њега ту разлика за 9 год. (в. стр. 341, смрт Ираклијева назначена је под год. 6132—641), те би према томе требало узети за Константинов поход на Словене год. 658. Али нема доказа да је Теофан у овој партији свога Хронографа једнако поступио код срачунавања година свих догађаја. Ја сам према изврсној расправи Б. А. Панченка, Памятникъ Славянъ въ Виѳиніи VII вѣка (Извѣстія Русскаго Археолог. Института въ Константинополѣ 8, 1902, 15—62), у којој доказује да је печат Витиниских Словена израђен 650 год. (стр. 27), претпоставио, да је Константинов поход био 649, да дакле код означене године за тај догађај код Теофана треба одузети 5500 год.

Натпис на печату Витиниских Словена из год. 650, који је Панченко у поменутој расправи објавио и описао, гласи (стр. 25, према исправци G. Schlumberger-a у Byz. Zeitschr. 12. 1903, 277): ΤΩΝ ΑΝΔΡΑΠΟΔΩΝ ΤΩΝ ΣΚΑΒΩΝ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΩΝ ΕΠΑΡΧΙΑΣ. — О Гордосервону в. Georgii Cyprii, Descriptio Orbis Romani (Ed. H. Gelzer, 1890; Ed.

Teubn.) 12; W. M. Ramsay, The historical geography of Asia Minor (1890) 183, 210. Ср. Панченко, l. c. 58, који о томе опширно говори. Панченко мисли, да и Сагудати припадају српском племену (l. c. 59). Roesler, Über den Zeitpunkt, 117—8, мисли, да је „Славинија", коју Теофан помиње у Мизији. — Ср. још А. Гильфердингъ, Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ (1855) 20; Ков.-Јов., l. c. 96; Соколовъ, l. c. 57. — О грађанским ратовима код Сарацена у то доба в. Theophanes 346—8.

[31]) О нападају Авара на Фријаул на позив Гримуалдов в. Paulus Diaconus 193—4: Павле Ђакон је овај рат описао sicut nobis retulerunt seniores viri qui in ipso bello fuerunt. — О сукобу Авара са Гримуалдом в. Paulus Diaconus 194: Гримуалд cum exercitus partem exiguam haberet, eosdem ipsos quos habebat diverso habitu variisque instructos armis ante oculos legatorum per dies aliquot, quasi novus ingiter exercitus adventaret. frequenter transire fecit. Ср. Николајевић, l. c. 112, 7—11; Hartmann, l. c. II 253. — О нападају Лупова сина на Фријаул в. Paulus Diaconus 194: fugit ad Sclavorum gentem. . . . — О борби Вехтаријевој са Словенима в. Paulus Diaconus 195: Кад су Словени видели Вехтара, како иде са малом пратњом на њих, говорили су, patriarcham contra se cum clericis adventare. Кад је он скинуо шлем, quem dum Sclavi, quia ipse esset Wechtari, cognovissent, mox perturbati, Wichtari adesse clamitant. Ср. Николајевић, l. c. 113. 12. — О Самовој држави после његове смрти ср. Huber, l. c. 60—1; Nodilo, l. c.

[32]) О нападајима Сарацена у ово доба в. Theophanes 348. Ср. Панченко, l. c. 28—32. — О намери Константиновој, да пренесе престоницу у Италију в. Theophanes 348. Ср. Hartmann, l. c. II 238. Срећковић, l. c. 35 каже без икаква разлога, да је „Год. 661 византијски цар хтео се селити у Италију због словенске поплаве"! То нетачно и апсурдно тврђење Срећковићево ушло је после и у многе друге књиге. Тако н. п. и у књизи Ивана Иванића, Маћедонија и Маћедонци I (1906) 216 пише: „Византиски цар толико се запланшио од поплаве словенске, да се 661. године хтео селити у Италију". Наравно да је Иванић то написао, јер нема појма о историји Византије. — О томе, како су Сарацени задобили за себе Словене в. Theophanes 348: Οἱ δὲ Σκλαυινοὶ τούτῳ (Ἀβδεραχμιάνῳ) προσρυέντες σὺν αὐτῷ ἐν Συρίᾳ κατῆλθον χιλιάδες πέντε, καὶ ὠκίσθησαν εἰς τὴν Ἀπαμιέων χώραν ἐν κώμῃ Σελευκοβόλῳ. — О византиској власти у Италији средином VII века ср. Hartmann, l. c. II 200. — О Константинову походу на Италију ср. Hartmann, l. c. II 238, 248—51; Ch. Diehl, L' Afrique byzantine = Byzant. Zeitschr. 7. 1898. 187. — О незгодним

и тешким приликама у Италији, специјално у оним крајевима, који су били под Византијом ср. Hartmann, l. c. II 251. — О контрасту међу Византијом и Италијом у то доба ср. Hartmann, l. c. II 231. — О конфликту византиске владе са Папском Курије ср. Hartmann, l. c. II 226 и д.; L. Duchesne, Les premiers temps de l' État pontifical[2] (1904) 45. — О узроцима византиске пропасти у Африци и Италији ср. Diehl, l. c. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 186—7.

[33]) О мелезима византиско-аварским, о њихову устанку и борби са Аварима, о Куверу и Мавру и о целом овом догађају в. Miracula St. Demetrii (Acta Sanctorum, Oktob. IV, 179—84). — У целој овој причи има доста нејасних места. — За хронологију овог нападаја ср. Laurent, l. c. Byz. Zeitschr. 4, 430. — О догађају ср. Tafel, l. c. XCVI—CIV. Историју Куверову и његове чете изнео је сасвим погрешно Roesler, l. c. 236. Он пише: Doch bei weitem nicht alle Bulgaren sind damals aus Pannonien ausgezogen. Viel später erscheint dort ein Schwarm, wahrscheinlich auch dem kutugurischen Stamme angehörig. Aber mit der Unstätheit die diesem Volke eigen brach auch er wieder von da auf, verliess den avarischen Dienst und drang bis Thessalonich vor das er jedoch vergeblich belagerte. Dieselben liessen sich später in Thessalien zu bleibenden Aufenthalte nieder. Довољно је упоредити ово са оним, што сам ја у тексту о истој ствари испричао, па да се види, како је Roesler-ов приказ нетачан.

[34]) О убиству Константина III и о устанку у Сицилији после његове смрти в. Theophanes 351—2. Paulus Diaconus 191 каже да је један део византиске војске, која је била командована да угуши устанак на Сицилији, ишао преко Истре. — О нападајима сарацеиске флоте на Цариград в. Theophanes 353—4; Nicephorus 32—3. — О Мардаитама в. Theophanes 355. — Уговор мира на 30 год. в. Theophanes 355—6; Nicephorus 33. — О приликама у Византији и код Сарацена у то доба в. Theophanes 349—51.

[35]) О посланству Авара и њиховој молби за мир в. Theophanes 356: Ταῦτα μαθόντες οἱ τὰ ἑσπέρια οἰκοῦντες μέρη, ὅ τε Χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ οὐ ἐπέκεινα ῥῆγες ἔξαργοί τε καὶ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτῶν δῶρα τῷ βασυλεῖ στείλαντες εἰρηνικὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κορωθῆναι ἠτήσαντο. Ја према овим речима Теофановим не бих смео рећи одсудно као Ковачевић и Јовановић (l. c. 103): „Зато и хаган и словенски кнезови пошљу цару дарове по посланицима и затраже мир". Још мање је основано даље извођење поменутих писаца. Они настављају: „На то цар пристане и призна Словенима насеља на полуострву, а они опет признају њему

над собом врховну власт". У савременим изворима нема о томе нигде помена. Ако се мислило, да се тај закључак може извести из горњих, у осталом врло неопредељених, речи Теофанових, онда је тај закључак свакако требало изнети са извесном оградом, а не аподиктички тврдити оно, о чему у изворима нема ни помена. — О опорављању н. п. Мале Азије у другој половини VII века ср. Byzant. Zeitschr. 9, 1900, 356, 635.

[36]) О доласку Бугара в. Theophanes 356—9; Nicephorus 33—5. — То су једина два извора, која говоре о том важном догађају. Али оба ова извора базирају своје причање на савременим, сада изгубљеним изворима. Најбољу интерпретацију података у њима дао је В. Н. Златарски у својој у сваком погледу изврсној расправи: Студии по българската история (1903) стр. 94. — И ако у овој књизи Златарскога има доста, по мом мишљењу, насилно изведених закључака, који не могу издржати критику, и резултата, са којима се ја никако не могу сложити, ипак је у њој маса сигурног извођења и нових података, који се са користи могу употребити. Ја сам у свима, или бар готово у свима, питањима хронологије и тамо где су били у питању податци о историским фактима, готово увек прихватио резултате Златарскога, који се и у крупним питањима и у детаљним испитивањима одликују зрелим судом и оригиналношћу а разликују од приказа других писаца. — О доласку Бугара и првом добу Бугарског боравка на Балкану ср. Златарски, l. c. 20—8; Ив. Д. Шишмановъ, Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на Прабългаритѣ (Сборникъ 17/18, 1900, 505—753); Šafařík, Slovanske Starožitnosti (Изд. 1863) 172—5; Roesler, l. c. 233; Καλλιγᾶς, l. c. 88; Huber, l. c. 61 и д.; Jireček, l. c. 126—38; J. L. Píč, Ueber die Abstammung der Rumänen (1880) 70—2; Соколовъ, l. c. 74—7; Κοκκώνης, l. c. 24—50; Herzberg, l. c. 61; Ков.-Јов., l. c. 121—32; Гильфердингъ, l. c. 21—2; A. D. Xénopol, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane I (1896) 131 и д. — Hopf, l. c. 93—4 греши много кад тврди да су Бугари у то доба били већ славизирани. И Златарски претерује кад тврди, да би се Словени у доцнијој Бугарској појединили, да нису дошли Бугари. — Сасвим су површно и скроз погрешно приказани ови догађаји, у осталом као и цео период старије историје, у N. Jorga, Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen I (1905) 70—1. — О организацији Бугара и о разлици у организацији Бугара и Срба и бугарских и српских држава, и о томе како се та разлика осећа и огледа у целој прошлости српској и бугарској, — биће говора на другом месту. — О најстаријој историји Бугара, пре доласка на Балканско Полуострво, ср.,

осим поменутих дела, још и изврсну расправу Marquart-ову, l. c. 75, 85—96 и уз то Н. М. Ашмаринъ, Болгары и Чуваши (1902) 7; Pniower, Slaven vor 527 и Die Slaven von 526—549 (у K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde II, 1887. 375—94); K. Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme[2] (1904) 714; Krones, l. c. 253; Сборникъ 11, 1894, 149; Roesler, l. c. 236. — О приликама код Бугара после смрти Кувратове ср. Златарски, l. c. 8—19; Roesler, l. c. 237; Николајевић, l. c. 109, 51 и д.; Κοκκώνης, l. c. 23—5; Гильфердингъ, l. c. 30 и д. — О узроцима исељавања Бугарског из старе постојбине ср. Златарски, l. c. 13. — О томе, где је Ὄγλος, за који се стално погрешно држало да је = слов. Угао, и о броју Бугара, када су дошли на Балкан ср. Златарски, l. c. 14—8. Он мисли (ст. 20) да су они дошли 670 год. — Свакако је погрешна тврдња Roesler-ова (l. c. 237), да је до IX века северна граница Бугарима био Дунав. — О односу Бугара, када су дошли на Балканско Полуострво према Словенима, које су затекли у крајевима, које су заузели, в. Theophanes 259: Бугари су заузели пределе око Варне κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαυινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σέβερεις κατῴκισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισούρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτον ὄντας. Nicephorus 35: Κρατοῦσι δὲ καὶ τῶν ἐγγιζόντων παρωκημένων Σκλαβηνῶν ἐθνῶν, καὶ οὓς μὲν τὰ πρὸς Ἀράρους πλησιάζοντα φρουρεῖν, οὓς δὲ τὰ πρὸς Ρωμαίους ἐγγίζοντα τηρεῖν ἐπιτάττουσιν. Ср. о том питању разлагање Златарског, l. c. 23 и д., које је по мом мишљењу у многом погледу натегнуто; има у ономе што он говори о односу Бугара и Словена у опште без сумње много тачнога, али многог излагања, за које се не може рећи да није могло да буде и онако, како износи Златарски, али је могло и друкче да буде. — Ср. и Николајевић, l. c. 109, 58 и д.

[37]) Кратак добар и тачан преглед византиске историје од 685 до 711 в. H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig I (1905) 45. — О миру Јустинијанову са Сараценима и о жртвовању Мардаита в. Theophanes 263—5. — О Мардаитама ср. Échos d' Orient 4 (1900/1) 150; Визант. Врем. 2, 1904, 235. — О приликама у то доба код Сарацена в. Theophanes 360—2. — О нападају на Бугаре и на Маћедонске Словене в. Theophanes 364: Јустинијан ἐπεστράτευσε . . . . . κατὰ Σκλαυινίας καὶ Βουλγαρίας. Καὶ τοὺς μὲν Βουλγάρους πρὸς τὸ παρὸν ὑπηγτηκότας ὤθησεν, μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμών, πολλὰ πλήθη τῶν Σκλάβων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ προσρυέντα παραλαβὼν εἰς τὰ τοῦ Οφικίου διὰ τῆς Ἀρύδου περάδας κατέστησε μέρη. — О том походу ср. Златарски, l. c. 31; Панченко,

l. c. 32—4; Соколовъ, l. c. 56—7, о циљу тог похода ср. Соколовъ, l. c. 66; Ков.-Јов., l. c. 109—11. — О начину на који је Јустинијан покорио ове Словене в. Панченко, l. c. 31. — По свој прилици је онда Јустинијан населио на Струми „Ските", као што прича Константин Порфирогенит (De Thematibus 50). Kretschmayr (l. c. 62) без икаква доказа тврди, да су Словени у Далмацији 680 год. признали византиску врховну власт. — О сукобу Јустинијанову са Бугарима при повратку са похода против Маћедонских Словена в. Theophanes 364. Ср. Златарски, l. c. 32. — Панченко пише (l. c. 32): Поселеніе Славянъ въ Опсикіи вносило чуждый преданныи личности императора, елементъ и отвѣчало общему славянолюбивому характеру правленія Юстиніана Ринотмита. — О једном едикту Јустинијана II Солуну ср. Виз. Врем. 8, 1901, 660.

[38]) О рату Јустинијанову са Сараценама в. Theophanes 365—6: Ὑποβαλὼν δὲ Μουάμεδ τῷ συμμαχοῦντι Ῥωμαίοις στρατηγῷ τῶν Σκλάβων, πέμπει αὐτῷ κούκουρον γέμον νομισμάτων, καὶ πολλαῖς ὑποσχέσεσι τοῦτον ἀπατήσας πείθει προσφυγεῖν πρὸς αὐτοὺς μετὰ καὶ κ' χιλιάδων Σκλάβων, καὶ οὕτω Ῥωμαίοις τὴν φυγὴν περιεποιήσαντο; Nicephorus 36—7. Ср. Панченко, l. c. 34. — О Словенима у сарацеиској војсци в. Theophanes 367.

[39]) О страсти Јустинијановој за грађење в. Theophanes 367—9. — О доласку Леонтијеву на престо и протеривању Јустинијанову в. Theophanes 368—9; Nicephorus 38—9. — Има помена да су у то доба (око 695 год.) неки Словени бежали, не зна се зашто, из Италије, па de Italia fugientes et nescientes viam, et venerunt per viam per cisalpinos montes, па су наишли на Св. Марина, cum errando per montes ibant .... precipientes ei, ut illis dux itinerio esset. Ille vero vir sanctus . . , non illis aquievit. Illi vero nefandissimi hoc audientes indignati sunt valde et furore nimis repleti fecerunt ignem succendi ipsumque virum sanctum ligna vehere et ipsum virum cum ipsa congerie lignorum incendebane eumque in medio posuerunt. (Vita ss. Marini et Anniani authentica код Kos-a, l. c. 233—4).

[40]) О борби око Картагине и како је Леонтије изгубио престо в. Theophanes 370—1; Nicephorus 39—40. — О Тиберију III в. Theophanes 371—2; Nicephorus 40. — Ср. о Тиберију Prof. Dr Gelzer, Pergamon unter Byzantinern und Osmanen (1903) 49—56. — О животу и раду Јустинијана II на Херзону в. Theophanes 373—4; Nicephorus 40 и д. — О Казарима и о Херзону у то доба ср. Юліанъ Кулаковскій, Къ исторій готской епархіи въ Крыму въ VIII вѣкѣ (Журналъ Министерства Нар. Просв. 315, 1898, II, 173—202. Ср. и Byzant Zeitschr. 7, 1898, 639—40). — О повратку Јустинијанову с Бугарима в. Theophanes 374—5; Nicephorus 41; Paulus Diaconus 225—7; Bedae Chronica (Chronica Minora III,

2) 317. Ср. Златарски, l. c. 35—40; Καλλιγᾶς, l. c. 89; A. Lombard, Constantin V, empereur des Romains (1902) 42—3; Jireček, l. c. 140; Κοκκώνης, l. c. 33—4; Schlumberger, l. c. 347—9. — О тиранији Јустинијановој после повратка на престо ср. Hartmann, l. c. III, 77—8; Échos d' Orient 1 (1897/8) 275; Gelzer, Pergamon 46.

[41]) О приликама у Италији у то доба ср. Hartmann, l. c. III, 77—8. — О нападају Словена на Фријаул в. Paulus Diaconus 222—3: Фердулф praemia quibusdam Sclavis dedit, ut exercitum Sclavorum in eandem provinciam sua adhortatione inmitterent. У то доба су напали latrunculi Sclavorum super greges et pastores ovium. У борби, која је настала omnis nobilitas periit Foroiulanorum. — О значају Фријаула у борби Лангобарда против Словена у првој половини VIII века ср. Hartmann III, 134—5. — О Јустинијанову походу на Бугаре в. Theophanes 376; Nicephorus 43. Ср. Златарски, l. c. 42; Соколовъ, l. c. 56—7.

[42]) О нападајима Сарацена у то доба в. Theophanes 377—8; Nicephorus 43. — О експедицијама на Херсон в. Theophanes 377—9; Nicephorus 43—4. Ср. Gelzer, Themenverfassung 46. — О томе како је Јустинијан збачен в. Theophanes 379—81; Nicephorus 44—6. — О учешћу Бугара у тој борби ср. Златарски, l. c. 43; Панченко, l. c. 33. — О стању у Италији под владом Јустинијана II ср. Hartmann, l. c. III, 73—4. — О губитку Африке ср. Ch. Diehl, L' Afrique Byzantine, 1890 (Визант. Врем. 5, 1898, 220—7).

[43]) О Филипику в. Theophanes 380—2; Nicephorus 48. Ср. Gelzer, Pergamon 44—8. — О приликама у Италији у то доба ср. Hartmann, Untersuchungen 21. — За хронологију од 711 до 719 год. ср. K. Schenk, Kaiser Leon III (1880) 30—50. — О нападају Бугара на Тракију в. Theophanes 382. — О доласку на престо Анастасија II и о њему в. Theophanes 383—4; Nicephorus 49—51; Paulus Diaconus 228. Ср. Schenk, l. c. 12—5. — О сараценским нападајима в. Theophanes 382—4. — Филипик није у Италији никако ни био признат, ср. Hartmann, l. c. III, 83. — Како је Филипик збачен и Теодосије III проглашен в. Theophanes 384—6; Nicephorus 51—2; Paulus Diaconus 228. У борби о престо између Анастасија II и Теодосија III играла је врло важну улогу војска из Опсикија, у којој је било врло много Словена; ср. Панченко, l. c. 43—4. — О Опсикију ср. Виз. Врем. 7, 1900, 259; 11, 1904, 49. — О Теодосију III в. Theophanes 386; Nicephorus 52—3. Ср. Schenk, l. c. 16—8; Schumberger, l. c. 362—3. — О уговору са Бугарима ср. Златарски, l. c. 45 и д.; Jireček, l. c. 140. — О томе, како неке војсковође нису у опште никако ни признале Теодосија III за цара в. Theophanes 386.

II Стварање услова за образовање првих словенских држава на Балкану.

44) О приликама у Византији кад је Лав III дошао на престо в. Nicephorus 52. Ср. Schenk, l. c. 8—9; Gelzer, Pergamon 71; Schenk, Kaiser Leons III Walten im Innern (Byzant. Zeitschr. 5, 1896, 257). — О последицама двадесетогодишњих династичких борби ср. Gelzer, Pergamon 49—56. — О византиском ђенералштабу у Малој Азији почетком VIII века ср. Gelzer, Themenverfassung 105 и Pergamon — О Лаву в. Schenk, l. c. (Byzant. Zeitschr. 5, 1896, 284); Gelzer, Pergamon 62—4 и Themenverfassung 74 и д.; Соколовъ, l. c. 79; Hopf, l. c. 95—6; Hertzberg, l. c. 99—108; Lindner, l. c. I, 239—46. — Програм Лавов за рад ср. Schenk, l. c. 257—8, 363—4. — О имену Лавову „Конон", које се налази и у нашим споменицима ср. W. Fischer, Leo der Isaurier-Konon? (Byzant. Zeitschr. 8, 1899, 718) а код нас Споменик 3 (1890) 121. — За годину 716 као годину доласка Лавова на престо ср. E. W. Brooks у Byzant. Zeitschr. 9, 1900, 279—80, где говори о борби са Сарацинима у год. 716—8; Gelzer, Pergamon 53—61; Hopf, l. c. 95. — Историју Лавову пре него што је постао цар в. Theophanes 391—5. Ср. Schenk, l. c. 9—11. — О Лавову односу према Сарацинима и како је дошао на престо в. Theophanes 286—91. Ср. Schenk, l. c. 18—21. — О темама в. H. Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung (1899); Ср. критику у Визант. Врем. 10, 1903, 194—203. Ch. Diehl, L' origine du régime des Thèmes dans l' empire byzantin, 1899 (Ср. Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 202—3). Има још две мање расправе J. Кулаковског о Темама, у којима доказује да су Теме постале од пограничних трупа (ср. Byzant. Zeitschr. 13, 1904, 641—2 и Визант. Врем. 11, 1904, 237—8); ср. још и E. W. Brooks (ср. Byzant. Zeitschr. 11, 1902, 251). О Темама говори и Ѳ. Успенскій у својој расправи о византиској војсци (ср. Byzant. Zeitschr. 10, 1901, 641—2). — О реформама у VIII веку в.

ср. Schenk, l. c. Byzant. Zeitschr. 5, 1896, 257—301; Lombard, l. c. 82—3, 89—91; В. Г. Васильевскій, Законодательство иконоборцевъ (Журналъ Мин. Нар. Просв. 199, X, 1878, 258—309; 200, XI, 1878, 95—129); В. Г. Васильевскій, О синодальномъ спискѣ Еклоги императоровъ Льва и Константина и о двухъ спискахъ земледѣльческаго закона (Журналъ Мин. Нар. Просв. 201, I, 1879, 161—73).

[45]) О томе, како су Сарацени освојили Пергам в. Theophanes 389—90; Nicephorus 52. Ср. Gelzer, Pergamon 61—2; Καλλιγᾶς, l. c. 91—2. — О нападају на Цариград в. Theophanes 395—8; Nicephorus 52—4. — О ратовању 716—8 год. има расправу E. W. Brooks (ср. Byz. Zeitschr. 9, 1900, 279—80 и Визант. Врем. 6, 1899, 612). — О учешћу Бугара у борби против Сарацена в. Theophanes 397; Paulus Diaconus 234. Ср. Златарски, l. c. 45 и д.; Καλλιγᾶς, l. c. 92 мисли да није тачна вест о савезу Лавову са Бугарима, али он није знао за белешку Павла Ђакона, која независно од Теофана прича о сукобу између Бугара и Сарацена. — О устанку на Сицилији в. Theophanes 398—9; Nicephorus 54—5. Ср. Hartmann, Untersuch. 21—3; Hartmann, Gesch. Ital. III. 85—6; Schenk, l. c. 30—1.

[46]) Год. 716 нападали су Словени на Фријаул: в. Paulus Diaconus 232—3. — Стање после одласка Сарацена в. Theophanes 397. — Ср. Schenk, l. c. Byzant. Zeitschr. 5, 1896, 282—5. — О стању и приликама у Византији у то доба, особито о ширењу Словена у то доба ср. комбинације Schenk-a, l. c. Byzant. Zeitschr. 5, 1896, 282—5. — О буни Анастасија II против Лава в. Theophanes 400; Nicephorus 55. Ср. Панченко, l. c. 33; S. Vailhé, Saint André de Crète (Échos d' Orient, 5, 1901/2, 385); Schenk, l. c. 32—3. — После буне Анастасијеве против Лава, у којој су имали учешћа и Бугари, нема о њима за пуних 36 година у изворима никаква помена. О томе ср. Златарски, l. c. 53; Schenk, l. c. 34—5.

[47]) О нападају Словена на Фријаул в. Paulus Diaconus 232—3; Kos, l. c. 250. — Словени су нападали на Фријаул и 738 год. (в. Paulus Diaconus 236) и 743 год. (в. Kos, l. c. 261). — О нападајима Сарацена на Византију после опсаде Цариграда в. Theophanes 403—10; Nicephorus 58. Ср. Schenk, l. c. 28—9.

[48]) О борби против и за иконе има велика литература. Новија дела, која имају већу научну вредност су: Dr Karl Schwarzlose, Der Bilderstreit (1890); Louis Brehier, La querelle des images (1904); J. Pargoire, L' église byzantine de 527 à 847 (1905) 254—380; D. J. Hergenröther, Photius, Patriarch von Constantinopel I, 1867, 226 и д.; A. Tougard, La persécution ico-

noclast (1891); L' abbé Marin, Le moines de Constantinople (1897) 311—69; Lindner, l. c. I, 243—250; F. Gregorovius, Gesch. der Stadt Athen im Mittelalter I (1889) 104—111. Ср. још разне белешке у Визант. Врем. 1, 1894, 432 (В. Преображенскій мисли, да је иконоборство производ малоазиске културе); 2, 1895, 252; 5, 1898, 306—7; 8, 1901, 266, 603, 658. — О покрету самом в. Theophanes 401—2; Nicephorus 57. Hopf, l. c. 96. — О Иконоборству, Иконографији, сликама, вери и т. д. у то доба ср. још разне критике, белешке и податке у Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 251; 9, 1900, 283, 703; 10, 1901, 477—84; 11, 1902, 538—43; 12, 1903, 427—8; 13, 1904, 533—4. — О покрету против Лава после првог Едикта Лавовог в. Theophanes 404—9; Nicephorus 57—9. Ср. J. Th. Fallmerayer, Gesch. der Halbinsel Morea I (1830) 205 и д. — О елементарним непогодама такође тамо. — Ср. Hartmann, l. c. III, 90—4; Kretschmayr, l. c. 45—7. — О мерама, које је Лав предузео против Папске Курије после њеног отпора едиктима против икона в. Theophanes 409—10. Ср. L. Duchesne, Les premiers temps de l' État pontifical [2] (1904) 7—14; Hartmann, l. c. III, 98—9.

[49]) О томе, како је Илирик одузет од папске јурисдикције и подложен Цариградској Патријаршији ср. L. Duchesne, Eglises séparées [2] (1905) 229—279 = L' Illyricum ecclésiastique (Byzant. Zeitschr. 1, 1892, 531—550); Gelzer, Genesis 73; Gesch. 963; Hergenröther, l. c. 237. Ср. и Визант. Врем. 8, 1901, 621. — О томе да папске повеље и писма солунским Митрополитима нису фалзификат ср. и Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 463; Визант. Врем. 8, 1901, 618—21.

[50]) О години смрти Лавове ср. Lombard, l. c. 22; Th. Hodgkin, The chronology of Theophanes in the eighth century у The Engl. Histor. Review 13 (1898) 283—9 (Ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 621). — О стању и положају при смрти Лавовој ср. Lenz, l. c. 22. О борби Константиновој са Артаваздом в. Theophanes 414—21; Nicephorus 59—62. Ср. Lombard, l. c. 22—30; Виз. Врем. 6, 1899, 215; 11, 1904, 156—7; Lenz, l. c. 22—9. — О грађанском рату код Сарацена у то доба в. Theophanes 410—2. — О покушају Млетака у то доба да се ослободе Византије ср. Kretschmayr, l. c. 48—9; Lentz, l. c. 9—12; Hartmann, l. c. III, 101 и д. Ср. још Byzant. Zeitschr. 12, 1903, 409; P. Manfrin, Le origini di Venezia, 1902 (ср. Визант. Врем. 10, 1903, 253). — Последњих година владе Лавове био је јак земљотрес у Тракији; в. Theophanes 412—3.

[51]) О Константину Коприиму ср. Lombard, l. c. 1—170 (Критике на ово дело са стварним примедбама в. K. Roth у Byzant. Zeitschr. 14, 1905, 286—8; L. Petit у Виз. Врем. 11. 1904, 154—168); Hertzberg, l. c. 108—16. — Ср. Καλλιγᾶς, l. c.

94 и Byzant. Zeitschr. 9, 1900, 610—1, где је белешка о Константиновој наредби, да сви који су на двору морају бријати браду и о слави Брумалија. — О реформама и раду Константинову ср. Lombard, l. c. 82—104 и Petit (Виз. Врем. 11, 1904, 156—7) који доказује, да Константин није ни организатор ни законодавац и, наравно, да му је и црквена политика погрешна. — О влади и о личности Константиновој ср. Lombard, l. c. Ш, 20, 110. — О његовом раду на прогресу Јелинизма ср. l. c. 169—70. — О раду у војсци ср. l. c. 91. — О његовој околини ср. l. c. 90. — О његовој спољњој политици ср. l. c. 81. — О сарацепским борбама у Малој Азији 641—750 год. има расправу E. W. Brooks (Ср. Визант. Врем. 6, 1899, 262—3).

[52]) О нападају Лангобарда из Фријаула на Словене 738 год. в. Paulus Diaconus 236. — О устанку Одилову и о помоћи словенској 743 год. в. Kos, l. c. 261. — О нападају Авара на Панонске Словене в. Kos, l. c. 265; De conversione, l. c. 265: Coeperunt Huni eosdem Quarantanos hostili seditione graviter affligere. — О односу Баваpаца према Словенима у то доба в. De conversione, l. c. 265: Међу таоцима био је и filius Boruth nomine Cacatius, quem pater eius more christiano nutrire rogavit et Christianum facere; sicut et factum est. . . . . Mortuo autem Boruth, per iussionem Francorum Bagoarii Cacatium iam christianum factum petentibus iisdem Sclavis remiserunt, et illi eum ducem sibi fecerunt. Кад је он већ после три године умро iterum autem permissione domni Pippini regis ipsis populis petentibus redditus est iis Cheitmar christianus factus. — О хришћанству код Панонских Словена у то доба в. Kos, l. c. 267—71.

[53]) О паду Равене и о значају тога факта ср. Lombard, l. c. 68—9, који у осталом претерује у излагању, како је у то доба и у будућности у Византији био изгубљен сваки интерес за Италију и византиске поседе тамо. Под утицајем Lombard-ова излагања и ја сам у тексту (стр. 80) тај моменат истакао можда више но што би требало. — О односу Константина Копронима према Италији ср. Hartmann, l. c. III, 291; Lombard, l. c. 64—5. — О губитку Италије ср. Lombard, l. c. 73, 80—1. — О односу Константинову према папи, Лангобардима и Францима ср. Lombard, l. c. 79, 64—5. — О покушајима акције ср. l. c. 76. — О прекиду веза међу Истоком и Западом ср. Hartmann, l. c. III. 158—9, 198. — У један мах када се Константин спремао на Бугаре, бојали су се у Риму да се спрема на Италију и јавили су то франачком двору; ср. Hartmann, l. c. III, 215. — О положају папе у то доба и о његовој политицн ср. Harmann, l. c. III, 214 и д.;

Duchesne, l. c. 52—94. — О приликама у Византији и у Италији у то доба ср. Hartmann, l. c. III, 158—9, 198, 214 и д.; Lombard, l. c. 64—5, 73, 76, 79—81. — О односу Византије према франачкој држави у то доба ср. Hartmann, l. c. III, 214 и д.; Byz. Zeitschr. 6, 1897, 421. — О новим приликама у то доба ср. Hartmann, l. c. III, 291.

[54]) О сабору 754 год. в. Theophanes 427—8. Ср. Lombard, l. c. 135—8; Schwarzlose, l. c. 59; Hergenröther, l. c. 240—1. За хронологију ср. Byzant. Zeitschr. 11, 1902, 543. — О гоњењу присталица икона в. Theophanes 436—40, 444—6; ср. Byzant. Zeitschr. 11, 1902, 538—43. — О елементарним непогодама и другим несрећама в. Theophanes 421—3. — О значају куге, која је у то доба била, за етничке промене на Балканском Полуострву ср. Hopf. l. c. 96—7. Чудновато је да се Соколовъ (l. c. 80), наводећи, како је Константин пресељавао становнике из Јеладе и са Острва у Цариград, позива на Hertzberg-a, кад то прича Theophanes (стр. 429) и Nicephorus (стр. 64), кога је Соколовъ употребио! Тако н. п. и Погодинъ, (l. c. 58.) каже о нападају Словена на Балкан 553: По предложенію Гопфа . . . . . въ етомъ набѣгѣ славянъ принималъ косвенное участіе и готскій король Тотила. — Међутим то није „предложеніе Гопфа“, него то прича Прокопије (Bell. Goth. 2, 465; ср. Византија и Срби I, 148). — О грађанским ратовима међу Сараценима у то доба в. Theophanes 422—7. — О учешћу Словена у тим ратовима в. Theophanes 428—9: У једном походу ἦσαν γὰς οἱ πλείους Σκλάβοι καὶ Ἀντιοχεῖς. Ср. Панченко, l. c. 34.

[55]) О утврђењу бугарске границе у Тракији и о пресељавању Сираца и Јермена у Тракију в. Theophanes 429: ἐξ ὧν καὶ επλατύνθη ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιάνων; Nicephorus 66—7. Ср. Lombard. l. c. 43—4. — О нападају Бугара в. Theophanes 429; Nicephorus 66. Ср. Златарски, l. c. 60. — О нападају Константинову на Маћедонске Словене в. Theophanes 430: Κωνσταντῖνος τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαυινίας ᾐχμαλώτευσε καὶ τοὺς λοιποὺς ὑποχειρίους ἐποίησεν. — О односима према Италији у то доба ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 245.

[56]) Константин је био миран од Сарацена, јер су њих у то доба нападали Турци, наравно по наговору Византије; ср. Lombard, l. c. 37—8. — О ратовима Константиновим са Бугарима ср. Šafarik. l. c. 183—4; Златарски, l. c. 65—85, који је много критичнији и тачнији него Lombard. l. c. 41—59. — О првом походу в. Theophanes. l. c. 431; Nicephorus 66. — О бегству Словена из Бугарске в. Nicephorus 68—9: Σκλαβηνῶν γέννη τῆς ἑαυτῶν μεταναστάντα γῆς φυγάδες διαπερῶσι τὸν Εὔξεινον. Συνετέλει δὲ αὐτῶν τὸ πλῆθος ἄχρι καὶ εἰς ἀριθμὸν ὀκτὼ καὶ

διακοσίας χιλιάδες. Ср. Lombard. l. c. 46. — О даљим походима и грађанским ратовима у Бугарској в. Theophanes 432—3; Nicephorus 69—70. Ср. Jireček. l. c. 141; Hopf. l. c. 97; Καλλιγᾶς 96; Κοκκώνης. l. c. 40. Ова тројица међу битку код Анхијала тачно у 763 (само не знам, зашто Κοκκώνης бележи, да је била 23 јуна!). Међутим најновија два писца, Златарски (l. c. 68) и Lombard (l. c. 47) пишу да је битка код Анхијала била 762 год. Златарски чак бележи, да је она била „на 30. юния въ петъкъ". Пре свега 30 јуни 762 била је среда, а друго Theophanes пише (стр. 433) да је битка била τῇ Ἰουνίου μηνὸς τῆς ἀ ἰνδικτιῶνος, ἡμέρα ε'. Пети дан међутим код Византинаца није петак, као код Срба и Бугара, него четвртак, а 30 јуни 763 год. био је петак; те године био је и индикт први. Све се дакле према тачном исказу Теофанову слаже са год. 763. Према томе је сасвим некритично разлагање у Byzant. Zeitschr. 6. 1897, 493. Исто је тако нетачно и хронолошко расправљање Златарскога на стр. 72. — О зими в. Theophanes 434; Nicephorus 67—8. 75—6. — О превратy у Бугарској после битке код Анхијала в. Theophanes 432—3, Nicephorus 70. Ср. Златарски, l. c. 69—72. — О поглавици Севера (у тексту, стр. 86, је случајно изостало име његово; звао се Славун) и о походу 765 год. в. Theophanes 436. Ср. Златарски, l. c. 75—6. — О походу Константинову 766 год. в. Theophanes 437; Nicephorus 73.

[57]) О првом грађанском рату међу Панонским Словенима в. De conversione, l. c. 266: orta seditione quod carmula dicimus (Ср. у Житију Немањину од Стевана Првовенчаног: Отъврже се и крамолоу въздвиже на ме); Kos. l. c. 272. — О другом рату в. тамо: non multo post orta alia sedione . . . . . Kos. l. c. 273. — О трећем рату не говори расправа De conversione, него само Vita S. Virgilii, те је можда белешка о том рату нетачна. — Ср. за све Huber, l. c. 73. — Можда је после тога хришћанска странка, која је била побеђена, тражила и добила помоћ од Баваpаца, јер Анали бележе, да год. 772 Tassilo Carentanos vicit (Kos. l. c. 279; ср. 274). — О пљачкању Словена и гусарењу и о откупу византиских заробљеника од Словена в. Nicephorus 76. И Јиречек (l. c. 142—3) и Καλλιγᾶς (l. c. 96) и Lombard (l. c. 98) пишу погрешно, да су византиски заробљеници откупљени за 2500 свилених хаљина, јер Nicephorus 76 изрично каже, да је Константин откупио τοὺς . . . . αἰχμαλωτισθέντας Χριστιανοὺς . . . . . σηρικοῖς ἱματίοις τούτους ἀμειψάμενος, τὸν ἀριθμὸν ὄντας ἄχρι δισχιλίων καὶ πεντακοσίων. (Ср. и Виз. Врем. 11, 1904, 161). — О Никити патријарху (766—788 год.), који је био пореклом Словенин в. Theophanes 440, 453: Νικήτας ὁ ἀπὸ Σκλάβων. Ср. М. Гедеών, Πατριαρχικοὶ πίνακες (1884) 263—5.

[58]) О нападајима Сарацена у то доба в. Nicephorus 70. — О елементарним непогодама в. Theophanes 435, 440. — О гоњењу противника црквених реформа в. Theophanes 444—5. — О нападају Сарацена на Тракију в. Theophanes 445—6. — О походу Константинову на Бугаре 773 год. в. Theophanes 446—7: Константин εἰς τὰ Ῥούσια χελάνδια ἀπεκίνησε πρὸς τὸ εἰσελθεῖν εἰς τὸν Δανοῦβιν ποταμόν . . . . . Nicephorus 70—3. После мира Константин је сазнао ὅτι ἀποστέλλει ὁ κῦρις Βουλγαρίας β′ χιλιάδας λαὸν καὶ βοϊλάδας πρὸς τὸ αἰχμαλωτίσαι τὴν Βερζιτίαν καὶ μεταστῆσαι αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν (Theophanes 447). — О Цериговој превари, којом је сазнао све византиске присталице у Бугарској, па их побио, в. Theophanes 447—8. — О смрти Константиновој в. Theophanes 448. — О томе, како је последњих година владе Константинове био мир у држави ср. Lombard, l. c. 167. — О легенди о Константину у војсци в. Theophanes 496, 501. — О односима и приликама на Западу, специјално у Италији, за владе Константинове ср. Hartmann, l. c. III, 291. — За последње ратове Константинове са Бугарима в. још и Lombard, l. c. 56—7; Златарски, l. c. 83—5.

[59]) О пропасти лангобардске државе ср. Hartmann, l. c. 250—70; Lentz, l. c. 23—8. — О положају Византије према промени прилика на западу ср. E. Lentz, Das Verhätnis Venedigs zu Byzanz nach dem Fall des Exarchats bis zum Ausgang des neunten Jahrhunderts I (1891) 23; G. Tiede, Quellenmässige Darstellung der Beziehungen Carl's des Grossen zu Ost-Rom (1892) 11; M. Strauss, Beziehungen Karl des Grossen zum griechischen Reiche bis zum Sturz der Kaiserin Irene (1877) 7 и д. — О положају и раду у Византији у то доба ср. Hartmann, l. c. III, 291 и д. — О односима папско-франачко-византиским у то доба ср. још Duchesne, l. c. 149—62; Lentz, l. c. 23—8; Kretschmayr, l. c. 53. Hartmann, l. c. III, 291, 250—70, 278, 284—7. Hartmann мисли, да се је Италија потпуно одвојила од Истока и Византије тек када су Франци освојили лангобардску државу. — О византиској флоти у то доба ср. Ch. de la Roncière, Charlemagne et la civilisation maritime au IXe siècle (Moyen Age 1897, 201—23; ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 243) особито о утицају византиске флоте на франачку. — О Лаву IV в. Theophanes 449. Ср. Manojlović, l. c. 80. — О завери против Лава в. Theophanes 450. — О бегству Телеригову у Цариград и покрштавању његову в. Theophanes 451. Ср. Златарски, l. c. 87. — О борби против Сарацена и о пресељавању Јакобита у Тракију в. Theophanes 451—2: Ἐπέρασε δὲ καὶ τοὺς αἱρετικοὺς Σύρους ἐν τῇ Θράκῃ καὶ κατῴκισεν αὐτοὺς ἐκεῖ. — О промени Лавове црквене политике пред смрт и о његовој смрти в. Theophanes 453.

[60]) Папа је у то доба гурао Карла Великог у рат против Византије; ср. Hartmann. l. c. III. 287. — О томе како су Франци заузели Фријаул в. Kos, l. c. 285—7, где су прикупљени сви франачки извори. Ср. Hartmann, l. c. III, 282. — О сукобу франачко-византиском у Истри ср. Hartmann, l. c. III, 288; Tiede, l. c. 15; Lentz, l. c. 28. — О Ирини I. Φορόπουλος, Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, αὐτοκράτειρα Ῥωμαίων I (1887); Schumberger, l. c. 141—64; Ch. Diehl. Figure byzantines² (1906) 77—109; Hartmann. l. c. III. 292. — О односу Карла Великог према Византији има расправу W. Sickel у Mitteil. Inst. Oesterr. Gesch. 20 (1899) 1—38 (ср. Byzant. Zeitschr. 8, 1899, 576). B. A. Kleinklausz, L' empire Carolingien (1902) 173. — Карактеристику Ирине и Константина ср. Gelzer, Genesis, 94—5; карактеристику Лава IV и Ирине ср. C. Thomas, Theodor von Studion und sein Zeitalter (1892) 6—7. Сасвим је лоше дело Ostermann-a, (ср. и Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 421—2). Жао ме је што никако нисам могао да дођем до расправе Harnack-a о односу Франачке државе према Византији, јер се критика о том делу врло повољно изразила. Ср. још и поменуте расправе Tiede. l. c. 18—9 и Strauss. — О односу Ирине према Карлу Великом в. Theophanes 454. Ср. Hartmann, l. c. III, 288; Strauss. l. c. 16—26; A. Gasquet, L' empire byzantin et la monarchie franque (1888) 249—51; Tiede, l. c. 18—21. — О верењу Карлове ћери са Константином в. Theophanes 455. Ср. осим ових расправа особито Gasquet, l. c. 251—5. — Код Hartmann-a (l. c. III, 118) је литература о Византији врло непотпуна.

[61]) О Првуду и нападају словенском на Солун в. Miracula St. Demetrii 173—7. За хронологију напада ср. Laurent, l. c. Byzant. Zeitschr. 4. 1895. 430—1. — Tafel мисли (l. c. LXXXV—CI) да је тај напад на Солун био 668—85 год., Hopf (l. c. 95) и Николајевић (l. c. 109, 49—51) да је био 678 год., Соколовъ (l. c. 56) да је био 680 год., а Ков.-Јов. (l. c. 107—9), да је био 685 год. Ја сам усвојио резултат Laurent-ова испитивања, мада и његови разлози нису таки да се не би могло бранити и старо мишљење о времену напада. — О оном Словенину што је изумео нову справу за бацање ср. и Tafel. l. c. XCI—II. — О рату на Струмичке Словене ср. и Tafel, l. c. XCII—VI, који тај поход ставља у 688 год.

[62]) О борби са Сараценима у то доба в. Theophanes 455. — О покретима против режима в. Theophanes 454—5. — О походу на Словене у Јелади в. Theophanes 456—7: Ирина пошаље Ставракија μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν Σκλαυινῶν ἐθνῶν. Καὶ κατελθὼν ἐπὶ Θεσσαλονίκης καὶ Ἑλλάδα ὑπέταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἐποίησε τῇ βασυλείᾳ. Εἰσῆλθε δὲ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλὴν αἰχμαλωσίαν καὶ λάφυρα ἤγαγε

τῇ τῶν Ῥωμαίων βασιλείᾳ. Ср. Gervinus, l. c. 129; Hopf, l. c. 97; Соколовъ, l. c. 82; Gelzer, Genesis 91: Кад су Словени 787 сузбијени, постаје Маћедонија Тема. — О походу на Бугаре в. Theophanes 457. — О Иринином црквеним реформама и о сабору у Никеји 787 год. в. Theophanes 454—5, 459—63. Ср. Καλλιγᾶς l. c. 98; Gasquet, l. c. 255. О сабору има чланак Bonwetsch-a (ср. Byzant. Zeitschr. 13, 1904, 650). Ср. Виз. Врем. 5, 1898, 539—41; Hergenröther, l. c. 249. — О раскиду међу Ирином и Карлом Великим в. Theophanes 463. — О рату франачко-византиском в. Theophanes 464—5. Ср. Hartmann, l. c. 307, 336; Tiede, l. c. 31—2, 37—8; Manojlović, Jadransko primorje 6—9; Lentz, l. c. 23, 28; Strauss, l. c. 34; Gasquet, l. c. 262—7. — О бугарском нападају на Тракију в. Theophanes 463—4.

[63]) О сукобу између Ирине и Константина в. Theophanes 464—6. — О Константинову походу на Бугаре в. Theophanes 467. — О походу на Сарацене, поновном походу на Бугаре, повратку Иринину и буни Нићифорову в. Theophanes 467—8. — О рату на Бугаре ср. Καλλιγᾶς, l. c. 99; Κοκκώνης, l. c. 45. — О Константинову походу на Јермене и Сарацене в. Theophanes 469—70. — О походу на Бугаре в. Theophanes 470. — О раду Иринину да омрази Константина в. Theophanes 469—70. — О походу на Сарацене и како је збачен Константин в. Theophanes 471—2. — За хронологију тих догађаја ср. E. W. Brooks, On the date of the death of Constantine the son of Irene (Byzant. Zeitschr. 9, 1900, 654—7); S. Pétridès, Quel jour Constantin fils d' Irène, eut-il les yeue cverés? (Échos d' Orient 4, 1900/1, 72—5). — Ср. Schlumberger, l. c. 141—6. — О претендентским ратовима и о учешћу Словена у њима в. Theophanes 472—3: Ὁ τῶν Σκλαυινῶν τῆς Βελζητίας ἄρχων, νυχθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλαδικῶν ἐξαγαγεῖν τοὺς υἱοὺς Κωνσταντίνου καὶ προχερίσασθαι ἐξ αὐτῶν βασιλέα. Ср. Соколовъ, l. c. 82. — О заверама против Ирине в. Theophanes 473—4. Ср. Καλλιγᾶς, l. c. 99.

[64]) О доласку Авара и о њиховим односима према слободним Словенима на доњем Дунаву и Словенима у данашњој јужној Угарској в. Византија и Срби I, 159—62. — О франачкој држави у то доба и њеном односу према Италији и Балканском Полуострву, ср. Hartmann, l. c. III, 280—304; Gasquet, l. c. 274—84.

[65]) О грађанским ратовима у аварској држави пред франачки рат, в. Kos, l. c. 326: .... civili bello fatigatis inter se principibus..... — О повредама границе и о пљачкањима аварским у франачкој држави в. изворе код Kos-a, l. c. 308—314: ... propter multa mala praedationes ac caedes, quas Huni exercuerant in populo Dei... и на другом месту: ...

propter malitiam intolerabilem quam in Galliorum populos commiserunt et in eccesiis Dei. — О политици Карла Великог после освојења лонгобардске државе ср. Hartmann, l. c. 284 и д. — О аварским посланицима које је 782 примио Карло и преговарао с њима за мир, в. Kos, l. c. 293—294. — О сукобу између Авара и Франака после тога, в. Kos, l. c. 294. — О устанку Тасила, војводе баварског и о томе како су му Авари помагали в. Kos. l. c. 299—301. Ср. Huber, l. c. 76—77; Tiede. l. c. 37—38; Strauss, l. c. 32; Krones, l. c. 270—1. — О спремању Карла Великог за рат против Авара в. Kos, l. c. 302—303. — О узроцима француско-аварског сукоба в. Kos, l. c. 308—314. Ср. Šafarik. l. c. 299. — О положају Византинаца и Авара у Италији у то доба ср. Hartmann, l. c. III, 312—313. — У лето 789 год. питао је Алкуин једног свог пријатеља: quid de Hunorum hoste domnus rex acturus sit; Kos, l. c. 304. — О томе како су савременици гледали на борбу француско-аварску в. Kos. l. c. 358—359: Maximum omnium quae ab illo (Karolo) gessta sunt bellorum praeter Saxonicum huic bello successit; illud videlicet, quod contra Avares vel Hunos susceptum est. — О преговорима што их је Карло водио с аварским посланицима 790 год. и о одашиљању француске војске у Баварску в. Kos, l. c. 305: Legatos Hunorum et audivit et suos vicissim ad eorum principes misit. Agebatur inter eos de confiniis regnorum suorum, quibus in locis esse deberent. Haec contentio atque altercatio belli, quod postea cum Hunis gesstum est, seminarium et origo fuit. Исте године transmisit maximam partem de exercito suo in Bagoariam contra ipsam nefandam gentem Hunorum.

[66] О првом рату Карла Великога са Аварима 791 год. (на стр. 102 погрешно је штампано 790) в. Documenta 295—297; Kos, l. c. 308—314: Comparatis igitur ad hoc ex omni regno suo quam validissimis copiis et commeatibus congregatis bipertito exercito iter agere coepit. Cuius partem .... per aquilonalem Danubii ripam iter agere iussit. Ipse cum alia parte, quam secum retinuit, australem eiusdem flumini ripam Pannoniam petiturus occupavit, Baioariis cum commeatibus exercitus, qui navibus devehebantur, per Danubium secunda aqua descendere iussit. На граници bellum genti Hunorum a Francis indictum est. Затим pulsis.... Hunorum praesidiis ac destructis municionibus продре француска војска даље у Аварску. — О пропасти аварске државе ср. Zeuss, l. c. 736—741; Krones, l. c. 271—2; Соколовъ, l. c. 85; Strauss, l. c. 36—37, 46; Manojlović, Jadransko primorje 21; Καλλιγᾶς, l. c. 100; Huber, l. c. 77—79; Dr. F. M. Mayer, Gesch. Österreichs I (1900) 29; G. Strakosch-Grassmann, Gesch. der Deutschen in Österreich-Ungarn I (1895) 413—6.

43—44). — О посланствима и посланичким односима у то доба ср. A. Löhren, Beiträge zur Gesch. des gesandtschaftlichen Verkehrs im Mittelalter I. Ср. и Dr. K. Güterbock, Byzant und Persien (1906) 13—26. — За снагу Византије ср. и Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 188. — О раду интригама и новцем ср. Agathias 391—392; Menander 3.

[73]) За поједине податке има доста доказа у I и II књизи Византије и Србе.

[74]) О традицијама римским в. примедбу 95. — О везама са Италијом, које су биле због варвара прекинуте ср. Fr. Bulić, S. Gregorio magno papa (1904) 22. — О тежњи да се сувим одржи веза између Италије и Балканског Полуострва ср. Hartmann, Untersuchungen 11. — О томе како се отуђио запад у VII в. Lombard, l. c. 69. — О томе како су везе у VII в. биле слабе са Италијом в. Hartmann, l. c. II, 198—199. — О прекиду веза између Истока и Запада в. и Nicephorus 54. — О узроцима зашто се Запад оценио од Истока ср. и Gelzer, Geistliches und Weltliches aus dem Orient (1892) 140, где доказује да је то било не због догмата него због разлике у раси. — О поштовању старине в. Bell. Vand. 1, 3, где се прича како су Аеције и Бонифације били последњи Римљани; Bell. Goth. 1, 94, где је помен о старој Римској Држави; Bell. Goth. 1, 110—111; 2, 178 и Bell. Pers. 1, 7, где се истиче како су стари солидно радили; Bell. Goth. 1, 143, где се прича како у Риму има 14 водовода, а сваки је толико велики да у њему може да стоји коњаник. — О постанку Византиске Империје ср. Gelzer, Abriss 931; Hertzberg, l. c. 7. Ср. и Krumbacher, l. c. 1—15.

[75]) Било је момената и у овом периоду када је народ увиђао опасност од варвара; тако због тога није хтео да прими Мартину за владарку (Nicephorus 27—28). — О елементарним несрећама в. примедбу 85.

[76]) Лични опис *Јустинијанов* в. у Anegdota 54—56. Карактеристика његова: Paulus Diaconus 72 и Anegdota 56—58, 83. Хоће да је храбар: Bell. Goth. 1, 42; попустљив према официрима, који то знају и злоупотребљавају: Bell. Goth. 3, 97; неодлучан: Bell. Goth. 2, 444—445, 452; брине се највише за догме: Bell. Goth. 2, 428; наклоњен варварима: Menander 39; неће да ратује, слаб и попустљив, стар и без иницијативе, не воли рат, легије опале, апатија прешла и на поданике, војска рђаво плаћена: Menander 4; Bell. Vand. 1, 9; Bell. Pers. 1, 12—13; Agathias 370 - 371. Ср. Панченко, l. c. 426—437; Gelzer, Abriss 910—911; Pergamon 24; Hertzberg, l. c. 11—13; Byzant. Zeitschr. 6, 1897, 387; 7, 1898, 616. — Chon. Pasch. 616—617 тврди да је за владе његове била добра администрација и ред. Ср. и Manojlović, Demos 90.

О *Јустину II* в. Јов. Ефез. 204—205; енергичан: Menander 264—265; напрасит, те га се боје: Menander 61; не попушта варварима: Menander 37—39; узвишен и енергичан: Menander 39—40; Хозроје се рђаво изражава о њему: Menander 81; до шесте године толерантан: Јов. Ефез. 93; не живи добро са женом: Јов. Ефез. 97, 101—102; ради против свих кад траже новаца: Јов. Ефез. 220—221; карактеристика владе и крај живота: Јов. Ефез. 97—101; упропастили га ласкавци и уходе: Simocattes 133; парализа: Simocattes 132—3; осуда политике његове: Simocattes 138; саветује свог наследника Тиберија да се брине за војску: Simocattes 133.

О *Тиберију* в. Menander 91; долазак на престо: Јов. Ефез. 97—107, Menander 75—76; карактеристика: Јов. Ефез. 117; смишљен, не подаје се љутини, гневу и освети: Simocattes 104; рад његов: Simocattes 134; знао да одабере згодне људе: Simocattes 134; енергичан, неће да плаћа за мир: Јов. Ефес. 239—249; издашан, његове социјалне идеје: Јов. Ефес. 105—109; издашан према војсци: Simocattes 134; мирољубив и миран: Јов. Ефес. 35; неће раздор у цркви, јер држава има борбу са варварима: Јов. Ефес. 35—36; цени новац и хоће да поправи што је погрешено: Simocattes 134; пре ће жртвовати једну од своје две кћери, него Сирмиум: Menander 124; при крају владе попушта и губи енергију: Menander 104; на самрти га мучи брига за државу, жену и децу; даје свом наследнику врло лепе савете и опомиње га, да ради: Simocattes 41. — Карактеристика Јустина II и Тиберија: Simocattes 140; Paulus Diaconus 118—22.

О *Маврикију* ср. Јов. Ефез. 205; Paulus Diaconus 122—124, 127, 133, 156; Menander (Ed. Bon.) 443. Енергичан, вешт војсковођа: Simocattes 142—143; породични односи и непотизам под његовом владом: Јов. Ефез. 209—210; не верује: Simocattes 312; сујеверан: Simocattes 218—220, 239—245, 255, 283; предсказивања: Simocattes 266; сав предан рату против варвара: Јов. Ефез. 213; воли науку, прашта трећину порезе и зида: Simocattes 311; брине се за народ и књижевност: Menander 2; нашао празне касе, штеди и укида свечаности и због тога га грде: Јов. Ефез. 211; вика на Маврикија што зида, а за војску нема новаца: Јов. Ефез. 214; болестан од среброљубља: Simocattes 295; странке према Маврикију: Simocattes 296—297, 302, 304; уверен да треба дунавску границу бранити: Simocattes 230; мислио, да се Словени могу лако сузбити брзом акцијом: Simocattes 248; штедљив и сујеверан: Simocattes 255, Јов. Ефез. 211—212; необично енергичан: Simocattes 104, 224—225, Paulus Diaconus 156. Ср. и Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 186—189.

О Ираклију ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 187; Nodilo, l. c. 423, Николајевић, l. c. 108, 20.

О Лаву Сирском в. Theophanes 391—412.

[77]) О томе како је народ експлоатисан в. Bell. Pers. 2, 15. — О томе како је византиска ствар у Италији брзо пропала в. Bell. Goth. 2, 214—217. — О стању у Италији после византиског освајања в. Bell. Goth. 2, 233, 309—310, 319, 340. Ср. Hartmann, Untersuchungen 4—5, 83—84. — О стању кад се Велизар вратио в. Bell. Goth. 2, 278—279. — О томе како су византиски филозофи отишли у Перзију в. Agathias 231—232. — О стању у Сицилији в. Hartmann, l. c. 35 и д. — О стању у Италији уопште ср. и Hartmann, Gesch. Ital. 277. — У Африци је кадикад добро рађено; ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 184. — О односу Италије према Цариграду ср. Hartmann, Untersuchungen 105. — У осталом Византинци су са становништвом у Италији врло рђаво поступали (Bell. Goth. 2, 233, 319) и пљачкали су као да су у непријатељској земљи (Bell. Goth. 2, 309—310, 340). Стога од талијанског становништва нико није хтео да пређе на страну Византије (Bell. Goth. 2, 271). Ср. још Anegdota 37 и Hartmann, Gesch. Ital. II, 103. — О указима и расписима у којима су биле лепе речи и добре жеље, али који нису имали никаква утицаја в. Панченко, l. c. 4, 433—434.

[78]) О рђавом чиновништву в. Јов. Ефез. 72, 208—209. Ср. Hartmann, Untersuchungen 42, 50. — О продаји звања ср. Nodilo, l. c. 67. Јустинијан је радио против поткупљивости и продаје звања али без успеха: Панченко, l. c. 431—432; ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 182—183. О реорганизацији чиновништва под Јустинијаном ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 182—183. — О томе како је чиновништво пљачкало поданике и државу ср. Панченко, l. c. 4, 405—412. — О томе како су неки чиновници тероризирали и саму владачку породицу в. Nicephorus 37. — О томе како су чиновници продавали државне интересе да напуне своје џепове ср. Панченко, l. c. 4, 405—412. — О томе како нису могли бити кажњени они који су имали добрих веза в. Јов. Ефез. 31—32. — О лиферантима који су давали рђав хлеб в. Bell. Vand. 1, 13. — О нечовечном поступању чиновништва и о тужбама без помоћи в. Јов. Ефез. 32—33; Bell. Vand. 22; Anegdota 42. — О покварености и подмитљивости в. још Јов. Ефез. 72, 208—209. За раније доба ср. и Dr. A. Güldenpenning, Geschichte des Oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II (1885) 174—175, 179, 216. — Као да је хотимице узимано рђаво чиновништво: Панченко, l. c. 4, 438—441; ср. и 3, 525. — И правосуђе је било врло рђаво;

Панченко, l. c. 4, 421. — О финансијама ср. Diehl, l. c. 424; Панченко, l. c. 3, 461—464, 481; 2, 366; 4, 403; в. и Bell. Vand. 1, 10. — О Анастасијевој штедљивости в. Јов. Ефез. 200; ср. Gelzer, l. c. 924—927; Hartmann I, 209. Како је тај новац за време Јустинијанове владе разграбљен в. прим. 76 и Панченко, l. c. 3, 101. — О томе како је Јустин II био штедљив, а Теодосије тај новац расуо в. Јов. Ефез. 211; ср. Gelzer 941. — О томе како је Маврикије био штедљив в. Simocattes 255, 295; Јов. Ефез 211, 214. — О томе како је Константин Копроним сабрао доста новца који је доцније разбучен ср. Lombard, l. c. 99 и д.

[79]) О томе како је било разлика у појединим провинцијама ср. н. пр. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 184. — О трговини са Индијом в. Bell. Pers. 2, 25. — О грчким трговцима у Сиракузи в. Bell. Vand. 1, 14. — О трговини с истоком у Картагини в. Bell. Vand. 1, 20. — Трговци су употребљавани у војсци као уходе: Gelzer, Genesis 111. — Како је у VI в. било тешко економно стање ср. Панченко, l. c. 3, 517. — О привреди в. прим. 81.

[80]) Докази за све ово налазе се у историским податцима изнесеним у првој књизи Византије и Срба.

[81]) У неким крајевима Византиске Империје становали су људи у кућама које су биле под земљом: Simocattes 82. — Како су уопште бедно живели становници ср. Lombard. l. c. 99—100; Rose, Kaiser, Anastasius I (1880) 30; како је народ био упропаштен ср. Панченко, l. c. 3, 492. — О томе како није било радника в. Bell. Vand. 2, 23; ср. Simocattes 97. — Како је народ експлоатисан в. Bell. Pers. 2, 15. — Рим је неко време био сасвим пуст: Bell. Goth. 2, 347, 433; ср. Bell. Goth. 3, 165. — О томе како је стара римска аристократија осиромашила и морала да проси в. Bell. Goth. 2, 336. — О томе како је било мало радне снаге в. Bell. Vand. 2, 23. — О томе како је било доста пусте земље в. Bell. Goth. 2, 92 и даље. — О томе како је храна и несејана расла в. Bell. Goth. 2, 130; ср. Paulus Diaconus 214. — О томе како је једном приликом педесет хиљада (на стр. 129 стоји погрешно десет хиљада) сељака умрло од глади в. Bell. Goth. 131—133. — О томе како је мали посед опадао, а црквен посед растао ср. Hartmann, Untersuchungen 81, 86—89. — Држава је понекад предузимала мере против богаташа; ср. Панченко. l. c. 4, 403. — О економном стању у VI в. у опште ср. Панченко, l. c. 3, 517. — О томе како су се просвећени владаоци трудили да помогну рђавом стању ср. Lombard, l. c. 86—87, 99—101; Панченко, l. c. 3, 402. — О порезу in natura в. Menander 30; ср. Lindner. Weltgeschichte seit der Völkerwanderung 1 (1901)

25. — О порезу ср. Панченко 3, 493—494. — О порезу на војску ср. Панченко 3, 490—491. — О томе како су прављени лажни катастри и о неправедној егзекуцији в. Bell. Goth. 2, 216. — О сељачким устанцима ср. Ch. Diehl, l. c. 499—500; Hartmann, l. c. II, 209. — О томе како су сељали бежали варварима в. Bell. Goth. 2, 259; за раније доба в. Histor. Graeci Min. I 387, 404, 411; Güldenpenning, l. c. 215. — Један византиски грађанин научио је Аваре да праве машине за опсаду: Simocattes 102. Већ пре тога било је забрањено учити варваре ма чему ср. Schmidt, l. c. 30. — О томе како су сељаци продавали своју децу да плате порез ср. Hartmann, Untersuchungen 90, Gesch. Ital. I, 120; II, 109. — О томе како су неки владаоци сматрали народ за марву в. Nicephorus 74. — О монополу у то доба в. Дестунисов превод Прокопија 2, 109. — Било је случајева да је и власт држала страну варварима: Панченко 3, 313—314.

[82]) Података за друштво византиско има доста у свему што је речено. Ср. и Augustin Marrast, La vie byzantine au IVe siècle (1881). — Један државни тумач помогао је словенском вођи Првуду да побегне: Miracula Sancti Demetrii 176. — О повреди посланства в. Nicephorus 11—12, 20. — Чак је и Ираклије у једном двобоју са једним перзиским вођем допустио да овај буде убијен Nicephorus 19.

[83]) О великашима солунским, који су сакрили једног словенског вођу, само да би добили за њега новаца: Miracula Sancti Demetrii 165—167.

[84]) Покрај свег дивљаштва јавља се у ово доба и по која племенитија црта; тако н. пр. јавља се негодовање због борбе са зверовима: Bell. Goth. 1, 168. — О понашању према обореном владаоцу в. на пример Simocattes 64; за раније ср. Güldenpenning, l. c. 161. — О метању на магарца в. Bell. Goth. 2, 64, 398. — О сечи разних делова тела в. Paulus Diaconus 212, 221, 224; Bell. Goth. 2, 247. — Жив растргнут; Simocattes 126; син владаочев одвучен од олтара па заклан: Nicephorus 48; сеча носа и ушију и ослепљење: Paulus Diaconus 221 и још; ударање жига на чело: Simocattes 208; спаљивање: Simocattes 183; сеча носа је врло честа: Nicephorus 55—56, Theophanes и т. д.; драконска казна: Nicephorus 8; светина спаљује бивше цареве непријатеље и против његове воље; Nicephorus 39; о лакој раздражљивости и неделима масе в. Nicephorus 7. — О борби странака у Цариграду ср. Manojlović, l. c. 91; Панченко, l. c. 3, 302—303; Gelzer, l. c. 930; Hartmann, l. c. I, 176; Успенскій, l. c. Виз. Врем. 1, 1894, 1 и д. Ch. Diehl. l. c. 461. Ср. Simocattes 297, 302—304; Bell. Pers. 2, 11. — О религиозним борбама у ово доба биће више говора у трећој књизи Византије и Срба.

[85]) Глад и помор деце: Јов. Ефез. 92; 558 г. куга: Agathias 363; 591 г. куга: Paulus Diaconus 145; 569 г. у Италији куга и глад; Paulus Diaconus 103; 583 г. земљотрес: Simocattes 63—64; 597 г. куга: Paulus Diaconus 150—151; земљотреси, болест и потоп: Anegdota 80; куга: Bell. Pers. 2. 223; земљотрес и поплава Bell. Goth. 2, 383—386; земљотрес и поплава: Bell.. Goth. 197—199; помор: Bell. Goth. 3, 301; земљотрес и потоп: Agathias 203—209; земљотрес: Јов. Ефез. 216; 747 г. ужасна куга у Цариграду и околини, страх овладао свуда, куће затворене, мртве сахрањују у цистерне и баште, Цариград опустео: Nicephorus 62—64; земљотрес под Ираклијем: Chron. Pasch. 702; 557 г. земљотрес у Цариграду, многи мисле да је смак света, ужасан страх: Agathias 350—360, Дестунис, 2, 168; крајем владе Тиберијеве ватра: Јов. Ефез. 88, Simocattes 59; ужасан земљотрес у Сирији: Nicephorus 64—65; комета: Chron. Pasch. 612; земљотрес: Chron. Pasch. 629; репата звезда: Chron. Pasch. 715; пророштво о смрти Маврићијевој: Theophanes 291: репата звезда: Bell. Pers. 2, 4; Дестунис, 2, 27—28; комета: Simocattes 255—256; чуда и привиђења: Simocattes 220—239. 273—274, 283, 310—311; веровање у судбину: Anegdota 36, Bell. Goth. 3, 242—243; судбина се игра са људима: Bell. Goth. 3. 251—252, Agathias 305; сујеверје: Bell. Vand. 1, 15 и др.; 2, 2; предзнаци: Bell. Pers. 2, 10, Дестунис 2, 27—28; зле небеске прилике: Bell. Vand. 2, 14; пример одвратног сујеверја: описађени Византинци у Пергаму ухвате девојку у другом стању, близу порођаја, распоре је, изваде дете и скувају га у казану, па сви који хоће у бој замачу десну руку у тај казан: Nicephorus 53; владалац призива пророке: Јов. Ефез. 34; погубљен један магик: Simocattes 60—62; пророчанства: Nicephorus 38, 42; планета рђав знак: Simocattes 255—256; привиђења: Chron. Pasch. 610—611; владалац код пророка: Paulus Diaconus 186. — Пророчанство о паду Цариграда: Schenk, l. c. 18. — Сви су били сити ратова и превrата: Јов. Ефез. 107, 116; Agathias 134, 140—141, 364. — За болештине ср. Dr. B. M. Lersch, Geschichte der Volkssеuchen (1896) 33, 57. — О несрећама 542 г. в. Byzant. Zeitschr. 9, 1900, 640. — О утицају несреће и о резигнацији ср. Hartmann, l. c. I, 367. — О сујеверју ср. и Max Bauer. Das Geschlechtsleben in der deutschen Vergangenheit[2] (1902) 340. — Ср. и Lombard, l. c. 94 и даље. — О сујеверју в. и Theophanes 389—390.

[86]) У византиској војсци било је: Вандала (Bell. Vand, 2. 14. Bell. Pers, 2. 21. Bell. Goth. 1. 27, 35). Гепида (Bell. Goth. 3, 202—204, 215, 232), Даза, Авазга, Ивира (Theophanes 309) Гота (Јов. Ефез. 107, 120, Bell. Pers. 1, 8. Histor.

Graeci Minor. 1, 348, Bell. Goth. 2, 182 и т. д.), Изаврана (Agathias 274), Илира (Bell. Gott. 1, 27, 35; 2, 271, 289; 3, 202—204, 215, 232, Bell. Pers. 2, 21), Јермена (Bell. Goth. 2, 273—275), Лангобарда (Bell. Goth. 3, 202—204, 215, 232, Agathias 274, Simocattes 104), Мавара (Bell. Pers. 2, 21, Bell. Goth. 1, 27, 35—36, Agathias 274), Масагета (Bell. Pers. 1, 13, 15, Bell. Goth. 2, 289), Перзијанаца (Bell. Goth. 3, 202—204, 215, 232), Словена (Bell. Goth. 1, 175, 189 и д. 193; 2, 455, Agathias 246, 275, 324), Трачана (Bell. Vand. 2, 10, Bell. Pers. 2, 21, Bell. Goth. 1, 27, 35; 2, 32, 70, 243, 289; 3, 57, 202—204, 215, 232), Херула (Bell. Pers. 1, 13, 24; 2, 3, 21, Bell. Goth. 1, 27, 35; 2, 373—375; 3, 57, 202—204, 215, 232, Agathias 157, 162—163, 173, 245, 274), Хуна (Hist. Graeci Minor. 1, 348, Bell. Vand. 1, 11; 2, 1, Bell. Goth. 1, 36, 175, 189 и д., 193; 2, 243, 350; 3, 202—204, 215, 232, Agathias 181, 267, 246, 275, 314, Simocattes 67), Цана (Bell. Pers. 1, 15, Agathias 274, 347).

О војницима скупљеним са села и њива в. Simocattes 141. — О сељацима који су слати у рат в. Nicephorus 73; ср. Bell. Goth. 2, 343; Agathias 374; Menander (Ed. Bonn.) 441. — О византиској војсци коју су сачињавали војници, сељаци, занатлије, сенатори и грађани в. Nicephorus 44. — О варварима у засебним војним одељењима под својим племенским војводама в. Simocattes 104, 253; Bell. Goth. 2, 272—273. — — О томе како је Тотила назвао византиску војску шареном гомилом в. Bell. Goth. 2, 230; ср. Hartmann I, 257, 329. — О томе како су Византинци тражили да се варвари, кад ступе у византиску војску, разбију у мање одреде в. Histor. Graeci Minor. 1, 374. — О Прокопијевој изреци, како је падао углед римске војске в. Bell. Goth. 1, 4.

О лепоти и развијености варвара в. Bell. Goth. 2, 209; Simocattes 224. — О храбрости варвара в. Bell. Goth. 1, 130—135; 2, 141, 321, 438; 3, 224—225; о храбрости појединих варвара: Јермени (Bell. Goth. 2, 226, 229), Перзијанци (Дестунис 2, 232, 236), Ивири (Bell. Goth. 2, 382), Словени и Лангобарди (Paulus Diaconus 223), Словени (Bell. Goth. 2, 244, Agathias 247, 321), Херули (Agathias 163—164), иројство Тејино (Bell. Goth. 3, 262 и д.), Трачани (Bell. Goth. 2, 86, 123, 126), Хуни (Bell. Goth. 2, 9—10), Изаврани (Bell. Goth. 1, 201—202, 211). — Перзијанци, Масагети и Трачани били су дорифори код Велизара (Bell. Goth. 2, 12, 80, 277). И један Гепид помиње се као дорифор (Bell. Goth. 2, 219). Има помена о Словенима официрима (Bell. Goth. 2, 452—453), о Илирима официрима у илирским трупама (Bell. Goth. 2, 272—273), о Гепидима као заповедницима коњице и т. д. — О томе како је

Велизар тражио варваре за војнике в. Bell. Goth. 2, 279. — О томе како су византиски писци често необично хвалили варваре в. Agathias 142, 151.

Византиски војници наклоњени нераду: Agathias 198—199; беже из војске од страха: Theophanes 310; официр убио слугу што неће у бој: Agathias 190. — Рад за ветеране: Simocattes 246. — Цар даје свадбени дар војсци: Simocattes 57. — Војска хоће удела у парламентарном животу Gelzer, l. c. 21. — У византиској војсци много неспособних: Agathias 90, 96. — Деле се способни од неспособних: Simocattes 124 (Издвајање рђаве војске в. и код Херодота I, 191, 207, 211). — Чинови у византијској војсци: Gelzer, l. c. 114. — Војници везани за личност: Bell. Goth. 2, 143–144. — Византиски војни процес: Agathias 290—310. — Војска носи собом храну и вино: Hist. Graeci Min. I 402, 412, 418. — Трке у славу победе: Simocattes 120. — Првенци победе: Simocattes 208. — Победне песме: Bell. Pers. 2, 8. — Кућа утврђена: Bell. Vand. 1, 16. — Манастир утврђен као град: Bell. Vand. 2, 26. — Велизар нема појма о положају непријатељском и начину ратовања: Bell. Vand. 1, 14; 2, 7. — Вођ не студира стратегију: Simocattes 66. — Држава је давала војницима оружје, одело и плату: Simocattes 246. — Војници траже вандалску земљу: Bell. Vand. 2. 14. — Војници су имали своје слуге и робове који су им носили одело и оружје: Bell. Goth. 2, 179, 295. — Двобој пред војском: Bell. Vand. 2, 13; Bell. Pers. 1, 13; Bell. Goth. 2, 234—235; 3, 233; Paulus Diaconus 60, 62, 172, 204—206. — Лозинка у рату: Bell. Pers. 2, 25; Simocattes 206. — Војници се деле по становима по списку: Bell. Vand. 1, 21. — Обичај је да нов војсковођа поздрави војнике: Simocattes 111. — Заклетва при ступању у војску: Bell. Vand. 2, 18 (Ср. Caesar, De bello civ. III, 13). — Знак трубом: Bell. Vand. 1, 13—14; 2, 153—154. — Заједнички одређен дан за битку: Menander 129; Simocattes 288. — Јахање пред војском и ободравање: Bell. Goth. 3, 232 и д. — Војска станује у граду: Simocattes 101. — Војска се утаборила пред градом: Simocattes 221—2, 251. — Експлоратори дању спавају, ноћу раде: Simocattes 252.

[87]) О свести византиских војника да се боре за државу в. Bell. Goth. 3, 227. — Илирски војници у Италији хоће да се врате да бране своју земљу в. Bell. Goth. 2, 271—272. — О томе како су Византинци морали варварима да гледају кроз прсте в. Bell. Goth. 3, 245. — Византинци су потучени или због рђавих вођа или што су Бога расрдили: Јов. Ефез. 66. — Официри први беже из битке: Bell. Goth. 1, 201. — Византиски генерал задржао храну за војску и народ па је

продаје по скупе новце: Bell. Goth. 2, 324, 329. — Војници убијају официре што их закидају, па траже од цара да им то опрости и да им изда плату, иначе ће прећи непријатељу: Bell. Goth. 2, 389. — Војници роптају и јавно говоре да неће да се боре: Bell. Vand. 1, 14. — Често кривци нису кажњавани, мада су били познати: Bell. Goth. 2, 143; Agathias 249.

[88]) Велизар доказује потребу дисциплине: Bell. Vand. 1, 12. — О тренутном одржавању дисциплине ср. Bell. Vand. 1, 16, 17, 21. — Како је дисциплина кад и кад одржавана и поред рђаве команде в. Simocattes 205. — Нарзес вежба војнике (Agathias 178), сузбија нерад (Agathias 198—199) и вежба војнике особито у јахању (Bell. Goth. 1, 100). — Особито се Јустин трудио да поправи ред у војсци (Simocattes 134). — О раду Соломонову на реорганизацији византиске војске ср. Byzant. Zeitschr. 7, 1898, 182. — Особито је цар Ираклије систематски, врло вешто и енергично вежбао војску у тешким маршевима, у ноћним походима, у раду на позицијама на незгодним местима и у војевању зими. Осим тога Ираклије је често одушевљавао војску лепим говорима и на тај начин је везао за себе (Theophanes 303—304). — Да су Византинци у војску улазили само кад су били сироти в. Anegdota 43. — Византиски војници су радо пљачкали, јер су били сироти (Bell. Vand. 2, 4). — О варварству византиске војске в. Јов. Ефез. 207. Војници су пљачкали и погинуле непријатеље (Bell. Vand. 2, 3).

[89]) О повреди дисциплине в. Bell. Pers. 2, 18; Bell. Vand. 2, 17; Bell. Goth. 2, 56—57, 59, 74, 120—124, 137, 139, 381, 391; Agathias 161, 167. 276; Simocattes 107, 109; Nicephorus 5; Theophanes 309, 313. — Недостатак дисциплине и јединства у врховној команди: Agathias 318—319; војници пљачкају грађане и не слушају, а официри чине насиља: Bell. Goth. 2, 214, 258—259, 278; 3, 118; Agathias 327—329. — Ред: Bell. Goth. 1, 208—209. — Византиске војсковође интригом и фалсификатом добијају дозволу и срамно убијају ласкога краља: Agathias 239—242. — Један војсковођа убија другога: Anegdota 42. — Неспособан добија врховну команду: Bell. Goth. 2, 244; Simocattes 191—192. — Официри бацају коцку ко да предузме врховну команду, а после не слушају онога на кога је пала коцка: Bell. Goth. 2, 238—240. — Византиске војсковође не могу да се погоде око плена, а Готи међутим заузму Вероид: Bell. Goth. 2, 228—229. Мавриције потучен јер војсковође не раде што им је наређено: Menander 114. — Један војсковођа из зависти према врховном команданту не улази са својим одељењем у борбу: Simocattes 56. — Нелога и завист византиских војсковођа осујетила акцију: Јов. Ефез. 233,

241. — Војска оптужује свог војсковођу због издаје: Simocattes 284. — Савременици су веровали да је цар Маврикије наредио Коментиолу да се дâ потући од Авара: Chron. Pasch. 694—695; Јов. Антиохиски, l. c. 147. Ср. Bell. Goth. 2, 78.

[90]) Плата одоцнила: Menander 80—81. — Плата се уопште не издаје: Bell. Vand. 2, 16, 18; Bell. Pers. 2, 7. — Плата се дуго не издаје: Bell. Goth. 3, 201. — Закидање војницима од плате: Bell. Goth. 2, 215—216; Simocattes 110—114. — Илири остављају бојно поље јер нису добили плату: Bell. Goth. 2, 271—272. — Војници се буне због недобивене плате: Јов. Ефез. 259; Simocattes 110—114; Chron. Pasch. 715—716. — Војници прелазе у непријатељски табор због недобивене плате: Bell. Goth. 2, 434, 439. — Војници због недобивене плате нападају на становништво и пљачкају га: Bell. Goth. 2, 242—243, 250, 279. — Новац за војску даје се на жене и за циркус: Agathias 371. — О платама в. Gelzer, l. c. 114, Hartmann. Untersuchungen 95—100; Панченко, l. c. 3, 464—465, 483; Hartmann. Gesch. Ital. II, 109, 119, — Плата се кад и кад издавала годишње: Simocattes 89. — О узроку великих плата ср. Gelzer, l. c. 120. — О верском антагонизму у војсци в. Bell. Vand. 2, 14. — Грађани због свађе са војницима издају град непријатељу: Bell. Goth. 2, 268. — Сељаци нападају на војску: Simocattes 106. — О односу поданика према војсци ср. Byzant. Zeitschr. 5, 1896, 263; Панченко, l. c. 3, 484—485.

[91]) У VI в. била је више на цени коњица. У VIII и IX в. особито је била добро организована и снажна византиска марина (Gelzer, l. c. 30—35, 105—106). — О томе како су легије опале при крају Јустинијанове владе в. Agathias 369—371. — О раду Јустина II за војску и о Тиберијеву односу према војсци в. прим. 76. — О раду Ираклијеву на реорганизацији византиске војске в. прим. 9.

[92]) О постанку тема и историји њиховој в. Gelzer, Die Genesis der Themen verfassung (1998); Ch. Diehl и Кулаковскій; ср. E. W. Brooks. Arabic lists of the Byzantine Themes (Ср. Визант. Временникъ. 9, 1902, 604). — О византиској флоти ср. C. Neumann, Historische Zeitschr. 45. 1898, 1—23; Manojlović. Jadransko primorje 40; Ch. de la Roncière, Charlemagne et la civilisation maritime au IXe siècle. Moyen âge 1897, 201—223 (ср. Byzant. Zeitschr. 7, 243). — О династичким борбама 695—716 год. в. стр. 59—65. — О византиским официрима у малозиском генерал-штабу ср. прим. 44. — О томе како су војници били одани Константину Копрониму в. Theophanes.

[93]) О томе како су варвари знали за слабост и растројство у Византији и како су то употребљавали за своју ко-

*

рист в. Bell. Goth. 2, 367. — О томе како се у Византији знало да је због неуспеха крива рђава дислокација трупа и повлачење њихово с Балканског Полуострва в. Agathias 369; Menander 37—38, 116—117, 125—126; Simocattes 230; Theophanes 311. — У један мах били су изаслати официри по Илирику и Далмацији да бране ове провинције: Menander 128. — Велизар тражи оружја и војника: Bell. Goth. 1, 173.

[94]) О борби византиских грађана в. Bell. Goth. 1, 182, 199, 208, 213; 2, 83; Simocattes 103, 227—229, 272, 297, 300; Paulus Diaconus 2, 27; Miracula Sancti Demetrii.

[95]) О римским традицијама у VI в. и о томе како су примери старога јунаштва давали снаге и поуздања в. Bell. Goth. 1, 94; Menander 11; Simocattes 80—1, 97. — О говорима и декламацијама о храбрости предака в. Menander 69, 70; Simocattes 98. — Жене грде мужеве због кукавичлука: Bell. Goth. 2, 197—198.

IV Словени и други варвари за време продирања и насељавања словенског на Балкану.

[96]) О двојном односу варвара према држави ср. Византија и Срби I, 24—9. — О варварима у Византији почетком V в. и о борби национално-патриотске странке против њих в. Византија и Срби I, 65—67. — О политици византиској према варварима на доњем Дунаву и о неуспеху те политике в. Ch. Diehl, l. c. 408—410.

[97]) Још је Синезије тражио да се у византиску војску примају само византиски грађани (Güldenpenning, l. c. 105). — У ово доба било је и византиских прелата који су се борили у биткама и терали спортове (Gelzer, Genesis l. c. 80—81). — О Херулима у Византији ср. Hartmann, l. c. I, 220. — О једном сарацеиском кнезу који је долазио у Цариград в. Јов. Ефез. 170. — Турци у Цариграду: Menander 84. — Сарацени у Напуљу: Bell. Goth. 1, 59. — Један хунски владалац долази у Цариград и прима хришћанство: Nicephorus 12. — О варварима у највишим местима у држави: Bell. Pers., 1, 8.

[98]) О томе како Византија није признавала ниједну другу државу в. Simocattes 169. — На западу се у VII в. признавало да је Византија напреднија у култури него западне државе: Hartman, l. c. II, 259.

[99]) О хунском начину борбе в. Agathias 176. — О сарацеиском начину борбе ср. Gelzer, Genesis 106—107. — О разним начинима борбе ср. и Bell. Vand. 2, 11. — О борби у отвореним биткама и о четовању в. Agathias 379. — Бивало је случајева да је заједнички одређиван дан за бој (Bell. Goth. 2, 414; 3, 221). — О разлици у оружју и борби Гота и Византинаца в. Bell. Goth. 1, 194—195; ср. и Bell. Pers. 1, 1. — О спаљивању варварских села в. Ammianus Marcellinus II, 217; ср. Güldenpenning, l. c. 174. — О привидном бегству и о ратним лукавствима в. Theophanes 313; Paulus Diaconus 185 (Ср. и Herodotes VII, 211).

О тактичким расправама из оног времена писано је врло много. У главном се водила полемика око тога, ко је писац тактичких расправа познатих под именом Маврикијевим и Лавовим, о вредности тих расправа и о појединим варварским племенима, која се у њима помињу. Ср. Byzant. Zeitschr. 2, 1893, 607; 3, 1894, 439—456; 6, 1897, 588—591; 7, 1898, 256; 8, 1899, 256, 508 и д.; 9, 1900, 311; 11, 1902, 547—558; 12, 1903, 439—441; 13, 673—674 (Ср. Журн. Мин. Нар. Просв. 350, 1903, XII); 15, 1906, 47; Византискій Временникъ 5, 1898, 398; 7, 1900, 107. Ср. и занимљиву расправу Gyomlay Gyula, Böles Leo taktikája (1902).

[100]) За карактеристику варвара ср. Byzant. Zeitschr. 4, 1895, 76. — За Аваре се вели на једном месту да им је рат живот (Analecta Avariana 6). — О номадском животу варвара в. Bell. Pers. 1, 3; Menander 65; Simocattes 44; ср. Byzant. Zeitschr. 4, 1895, 74. — О јаким традицијама в. Paulus Diaconus 115; Bell. Goth. 1, 94. — О народним песмама в. Ammianus Marcellinus 19, 1, 10; 2, 1; 31, 7; Jordanes (Ed. Momms.) 43; Bell. Vand. 2, 6; Agathias 382; Simocattes 104, 209, 223, 238, 301; Paulus Diaconus 81. Ср. и Gelzer Geistliches und Weltliches aus dem Orient (1901) 169—171. — Херули траже краља на Исланду: Bell. Goth. 2, 101—103. — Традиција о старој отаџбини: Paulus Diaconus 115; Bell. Vand. passim. — Романи међу Германима чувају своје обичаје: Bell. Goth. 1, 94; исто тако и међу Аварима: Miracula Sancti Demetrii 179. — О ужасним недељима што су их чинила поједина варварска племена в. н. пр. Bell. Goth. 1, 78; 2, 206, 447. — О вероломству варварском в. Bell. Vand. 2, 2, 4; Agathias 316 (убиство посланика); Menander 47 (тровање посланика); Anegdota 41. — О богаству варвара в. н. пр.: Bell. Goth. 3, 234—235: Тотила има целу опрему од злата; Simocattes 121—122: Хуни праве све од злата. О богаству Вандала в. Bell. Vand. 2, 3; о богаству Авара в. Kos, l. c. 337. Опис турскога шатора: Menander 51—52. Опис аварског шатора в. Византија и Срби I, 180. О новцу што су га варвари као данак добивали ср. Панченко, l. c. 2, 366.

[101]) О пијанчењу појединих варвара в.: за Трачане Bell. Goth. 2, 12—13, 16 (Ср. Tomaschek, l. c. 122—123; H. Cons, La province romaine de Dalmatie, 1881, 43—44); за Илире: Zippel, l. c. 34; Rösler, l. c. 56; за Германе: Tacitus, Germania 22; За Хуне Bell. Goth. 2, 9—10; за Херуле Bell. Vand. 2, 4; за Масагете Bell. Vand. 1. 12; за Словене Simocattes 237; за Лангобарде Paulus Diaconus 285. Пијанке код разних варварских племена помиње врло често и Херодот (I, 106, 133, 172, 212; III, 22; IV, 66; VI, 84) и Паузанијас у историји

месенских ратова 16, 19. Помињу се нијанке после јела (Херодот V, 18, 19). Само се једном приликом истиче за једно племе како не пије (Херодот I, 72). — Занимљив је опис код Павла Ђакона (181—183) како су једном приликом хтели да опију једног лангобардског принца. — Како су Вандали дегенерисани в. Bell. Vand. 2. 6; ср. Hist. Graeci Minor. 401. Доста се често помиње у ово доба за поједине варваре да су полудели (Ср. н. пр. Paulus Diaconus 168, 169.) О поштовању међународнога права в. Византија и Срби I 185.

Авари кажњавају неверство: Paulus Diaconus 162—164: Аварин неће да погуби дете. — Теодерих кажњава неправду: Chron. Pasch. 604—605. — Хун говори против Хуна и заступа правду: Hist. Graeci Min. 348. — Тотила лепо поступа: Bell. Goth. 2, 240, 242, 253—254, 258. — Тотила чува непријатељске жене од насиља: Bell. Goth. 2. 336. Доброчинство једне словенске жене: Paulus Diaconus 166.

[102]) Тотила добро поступа са сељацима: Bell. Goth. 2, 288, 439. — Вандали задобили за себе сељаке: Bell. Vand. 1, 22; 2, 2. — Сељаци за варваре: Bell. Goth. 2, 259. Ср. Hartmann, l. c. I, 30—31; Anegdota 77. — Авари милостиви: Јов. Ефез. 263. — Авари спасли Византинце од глади: Simocattes 267—268. — Тотила штеди Рим и неће да га руши: Bell. Goth. 2, 345—347. — Урајас одбија круну: Bell. Goth. 2, 203. — Појам о части код варвара: Paulus Diaconus 62, 172, 204. — Херули карактерни: Paulus Diaconus 66—67. — Гепид држи задану реч до пропасти: Bell. Goth. 3, 213. — Главно је осветити убијеног: Paulus Diaconus 233. — Патриотизам једног Лангобарда: Paulus Diaconus 188—189. — Необична верност једнога слуге: Paulus Diaconus 181—183, 205. — Награђен од непријатеља због верности своме господару: Paulus Diaconus 184. — Готи оплакују судбину: Bell. Goth. 2, 201. — Вандали плачу због пропасти: Bell. Vand. 1, 25; 2. 6. — Гелимер се смеје судбини: Bell. Vand. 2, 7, 9. Занимљиво је да и Херодот врло често помиње плач појединих варвара (I, 87; III, 14, 65. 66; VII, 45—46; IX, 15—16; ср. и Pausanias 22).

[103]) Појам код варвара о Византији и византиском императору: Agathias 305. — Има само две државе византиска и перзиска: Simocattes 169. — Византија импонује варварима: Byzant. Zeitschr. 4, 1895, 81; ср. Панченко, l. c. 2, 306, 355—357. — Варвари желе да виде Византију: Menander 54. — Варвари траже везе са Византијом: Simocattes 257. — Варвари сматрају да је земља њихова само кад је добију од византиског императора: Hist. Graeci Min. I, 444 (Ср. и 397—398); Bell. Pers. 2, 15; Bell. Vand. 1. 25; Bell. Goth. 2, 411; Agathias

304. — **Авари траже од византиског императора земљу**: Menander 4, 7—8. — **Херули исто тако**: Bell. Goth. 2, 93 и д. — **Добили су земљу од византиског императора**: **Готи**: Bell. Goth. 3, 27—28; **Гепиди**: Bell. Goth. 2, 421—422; **Лангобарди**: Bell. Goth. 2, 412; **Херули**: Bell. Goth. 2, 93 и д.; **Кутругури**: Bell. Goth. 3, 139; **Словени**: Bell. Goth. 2, 295. — **Али су варвари, признајући византиску власт, ипак хтели да остану слободни и да раде што они хоће** (Bell. Goth. 3, 266; Agathias 304; Nicephorus 70). — **Теодерих није хтео да узме титулу римског императора**: Bell. Goth. 1, 9. — **Код Масагета може само онај владати, који добије од византиског императора знаке власти**: Bell. Pers. 2, 15; Bell. Vand. 1, 25. — **Новац мора имати слику византиског императора**: Bell. Goth. 2, 411. — **Лангобарди су уз Византију против свих непријатеља**: Bell. Goth. 3, 321. — **Знаци власти**: Јов. Ефез. 99; Agathias 263; Bell. Goth. 3, 69; Simocattes 42. — **Варвари криве Византинце због невере**: Simocattes 231. — **Византинци неверни према варварима**: Hist. Graeci Minor. 1, 408—411; Bell. Vand. 2, 27; Bell. Goth. 1, 139; 2, 185; 3, 177; Menander 86; Simocattes 231; Paulus Diaconus 189—191 (gens perfida). Ср. и Панченко, l. c. 2, 367.

[104]) **Појам о заједници код варвара**: Menander 3—4. — **Херули примају Гепиде**: Bell. Goth. 2, 92 и д. — **Кутругури шаљу помоћ Гепидима**: Bell. Goth. 3, 134—135, 138 и д. — **О Херулима према другим варварима**: Bell. Goth. 2, 92 и д. — **Гепиди пуштају Хуне преко своје земље**: Bell. Goth. 3, 135—137. — **Лангобарди се пробијају до Гепида**: Bell. Goth. 3, 210—212. — **Пролазак једног народа кроз други**: Bell. Goth. 2, 96; Agathias 145; Paulus Diaconus 59, 60, 115, 197. — **Авари траже преко Алана везе са Византијом**: Menander 4. — **Гепид код Гота**: Bell. Goth. 2, 219. — **Гепид код Словена**: Simocattes 235—9. — **Хуни тумачи за Аваре**: Menander 128. — **Принц бежи другом народу**: Paulus Diaconus 68. — **Преставе и трке у част аварском хагану**: Chron. Pasch. 712—3; Theophanes 301—2; Nicephorus 13. — **Тотила даје лепити прокламације**: Bell. Goth. 2, 263. — **Авари званично објављују рат**: Simocattes 265. — **Теодерих оправља водовод**: Exerpta Valesiana II, 298—299. — **Хуни праве флоту**: Agathias 383 и д. — **Јустинијан шаље Перзијанцима инжиње**ре: Simocattes 200. — **Хозроје тражи лекара**: Bell. Goth. 3, 67. — **Лангобарди траже уговор из архиве**: Hartmann, l. c. II, 176. — **Варвари сравњују дупликат уговора**: Menander 24; **износе акта као доказ**: Menander 26, 30—31. — **Текст уговора о миру**: Menander 15—17, 21, 24; Bell. Pers. 2, 15. — **Варвари говоре грчки**: Agathias 292; **нису говорници**: Agathias 250.

[105]) Долазак Авара у Европу: Menander 59—62; Simocattes 257—9. — Авари номади: Menander 44 и д., 65; Simocattes 44. — Број Авара: Simocattes 260. — Коса: Agathias 144. — Државно уређење: Gelzer, Genesis 48. — Граница аварске државе: Дунав: Simocattes 285—286, 288, 292; Сава: Menander 62, 69—70, 98—100, 127—128; Simocattes 225—226; на северу: Kos, l. c. 309, 312, 341, 343. — Авари су дошли у Европу без ичега: Menander 59—62. — Богатство у хрингу: Kos, l. c. 337. — О Аварима ср. још Zeuss, l. c. 727—42; Comes Géza Kuun, Relacionum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima (1898²) I, 70—1; II, 65; Bachmann, l. c. 83—5; P. Hunfalvy, Ethnographie von Ungarn (1877) 88—102. Ср. и Виз. Врем. 3, 1897, 83; Byzant. Zeitschr. 8, 1899, 577; A. Decker, Dějini Avarův (1889).

[106]) Авари спалили храм у Перинту: Simocattes 221. — Авари пију: Simocattes 265—266. — Авари вероломни: Византија и Срби I, 184, II, 20. — Хришћанство код Авара: Kos. l. c. 328, 336, 339—344. — Авари се плаше привиђења: Simocattes 227—229. — Авари милостиви: Јов. Ефез. 263. — Авари великодушни: Simocattes 267—268. — Хаган каже да зна да се савлада: Simocattes 244. — Авари објављују рат: Simocattes 265. — Хаган се заклиње на еванђељу: Menander 123—124. — Хаган жели да види слонове: Simocattes 45. — Авари невешти на води: Menander 121—122; граде лађе: Menander 122. — Научили да граде справе за опсаду: Simocattes 102—103; ср. Chron. Pasch. 719, 725; Simocattes 227—229; Analecta Avariana 10—12, 16, 38; Miracula Sancti Demetrii. — Авари имају утврђење: Kos 309, 312. — Менандер каже (62—65) да је боље бити са Аварима у рату него у миру. — Под Аварима је било Бугара (Miracula Sancti Demetrii 167; Kos, l. c. 208—209, 337, 349; Paulus Diaconus 196—197; Simocattes 251—252; Theophanes 315; ср. и Zeuss, l. c. 714 и д., Соколовъ, l. c. 87), Словена (Simocattes 52, 223—226. 242—245, 256, 289; Paulus Diaconus 157; Nicephorus 18; Miracula Sancti Demetrii 109, 143, 167), Гепида (Simocattes 57. 288; Theophanes 315) и других разних варвара (Miracula Sancti Demetrii 167; Simocattes 226, 251, 260, 289; Menander 61—62, 108, 110).

[107]) Готово цела литература о доласку Словена на Балканско Полуострво и о питању њихова автохтонства наведена је код E. Boguslawski, Einführung in die Geschichte der Slaven (1904) 26—47, 113—121, где су детаљно наведена мишљења појединих научника о доласку Словена на Балканско Полуострво. Ја сам имао намеру да у другој књизи Византије и Срба детаљније проговорим о свима тим питањима. Али сам